

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest

i

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

OD BOLESTI I VATRE.

Zavjetne crkve Slobodnog kraljevskog grada Varaždina

Tihana Kušter

Zagreb, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest

i

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

OD BOLESTI I VATRE.

Zavjetne crkve Slobodnog kraljevskog grada Varaždina

Tihana Kušter

Mentor: red. prof. dr. sc. Drago Roksandić

Komentor: doc. dr. sc. Danko Šourek

Zagreb, 2017.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
i
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

OD BOLESTI I VATRE. ZAVJETNE CRKVE SLOBODNOG KRALJEVSKOG GRADA VARAŽDINA

From plague and fire. Votive churches of Royal free city of Varaždin.

Tihana Kušter

SAŽETAK:

U razdoblju od 1665. do 1715. godine u gradu Varaždinu podignute su tri zavjetne kapele; protupožarna kapela sv. Florijana, protukužna kapela svetih Fabijana i Sebastijana i također protukužna kapela sv. Roka. Sve tri kapele izgrađene su u trenucima kolektivnih nepogoda (požar i epidemije kuge) koje su pogađale čitav grad te u mnogo čemu utjecale na život ljudi. U radu se pokušava interpretirati navedena zavjetovanja prvenstveno stavljajući naglasak na izniman utjecaj religijske sfere na svakodnevni, politički, socijalni pa i ekonomski život gradske zajednice. Osim toga, daje se i pregled do sad poznatih zavjetnih crkava na području Hrvatske na temelju kojeg se zaključuje o jedinstvenosti i specifičnosti primjera grada Varaždina kao grada s višestrukim brojem zavjetnih crkava sagrađenih u iznimno kratkom razdoblju od samo šezdeset godina. Osim toga, daje se pokušaj prve sveobuhvatne umjetničke valorizacije baštine zavjetnih crkava grada Varaždina. Naposljetku, ovaj rad je pokušaj stvaranja modela za interdisciplinarno istraživanje fenomena zavjetovanja i umjetničke baštine.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 189 stranica, 66 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: kuga, požar, Sveti Fabijan i Sebastijan, Sv. Florijan, Sv. Rok, zavjetne crkve

Mentori: dr. sc. Drago Roksandić, red. prof., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; dr. sc. Danko Šourek, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Zrinka Blažević, izv. prof., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, dr. sc. Drago Roksandić, red. prof., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; dr. sc. Danko Šourek, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Datum prijave rada: _____ 4. veljače, 2016. _____

Datum predaje rada: _____ 4. listopad, 2017. _____

Datum obrane rada: _____ 10. listopad, 2017. _____

Ocjena: _____ odličan (5) _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Tihana Kušter, diplomantica na Istraživačkom smjeru, modula Rani novi vijek diplomskog studija povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te diplomantica na Istraživačkom smjeru, modula Umjetnost renesanse i baroka diplomskog studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom «Od bolesti i vatre. Zavjetne crkve slobodnog kraljevskog grada Varaždina» rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 15. rujna 2017.

Pri završetku ovog rada zahvaljujem svim profesorima od kojih sam imala prilike učiti, a posebno profesorici Zrinki Blažević i mojim mentorima, Dragi Roksandiću i Danku Šoureku, na pruženom strpljenju i savjetovanju. Zahvaljujem i vlč. Siniši Dudašku na pomoći i vlč. Stjepanu Najmanu na pružanju na uvid postojeću građu iz župnog arhiva župe sv. Nikole u Varaždinu.

Hvala kolegama, prijateljima te posebno roditeljima i obitelji na svekolikoj podršci.

Najviše zahvaljujem mojoj djeci i suprugu.

Bez njih ovaj rad ne bi bio dovršen bitno ranije.

Sadržaj

PREDGOVOR	I
UVOD	1
1. FENOMEN ZAVJETOVANJA	7
DEFINICIJA	7
OBLICI I VRSTE ZAVJETOVANJA	8
EX-VOTO	8
ZAVJETNE SLIKE I SKULPTURE	11
ZAVJETNE GRAĐEVINE	14
ZAVJETOVANJE I KATOLIČKA OBNOVA	20
KATOLIČKA OBNOVA	20
PIETAS AUSTRIACA	25
REFORMACIJA I KATOLIČKA OBNOVA U GRADU	27
2. OD BOLESTI I VATRE	31
NEDAĆA I OBRANA	31
POŽAR	31
KUGA	34
BOLESTI I VATRE U GRADU	41
POŽARI U GRADU	41
RAZVOJ MEDICINSKE SKRBI I EPIDEMIJE KUGE U GRADU	46
METAFIZIČKA OBRANA	53
ZAŠTITNICI OD BOLESTI I VATRE	53
PROTUKUŽNA IKONOGRAFIJA	55
3. ZAVJETOVANJE I UTEMELJENJE ZAVJETNIH KAPELA U GRADU VARAŽDINU	62
POŽAR I UTEMELJENJE KAPELE SV. FLORIJANA	62
EPIDEMIJA KUGE 1679. I ZAVJETOVANJE IZGRADNJOM KAPELE SVETIH FABIJANA I SEBASTIJANA	66
KUGA I UTEMELJENJE KAPELE SV. ROKA	71
4. RAZVOJ VARAŽDINSKIH PREDGRAĐA I SAKRALNIH PUNKTOVA	74
RAZVITAK GRADA I URBANIZACIJA SUBURBIJA	74
SEDAMNAESTOSTOLJETNA I OSAMNAESTOSTOLJETNA SAKRALNA ARHITEKTURA I LIKOVNA PRODUKCIJA	76
5. IZGRADNJA, OPREMANJE I OBNOVE KAPELA	81
SV. FLORIJAN	81
ANALIZA ARHITEKTURE KAPELE SV. FLORIJANA	81
IZGRADNJA I OPREMANJE PRVE KAPELE	84
IZGRADNJA I OPREMANJE ZIDANE CRKVE	86
ZIDNI OSLICI BLAŽA GRUBERA I SAČUVANI OLTARI CRKVE	87
SVETI FABIJAN I SEBASTIJAN	99

ANALIZA ARHITEKTURE KAPELE SVETIH FABIJANA I SEBASTIJANA	99
IZGRADNJA I OPREMANJE CRKVE	101
Sv. Rok	109
ANALIZA ARHITEKTURE I OPREME KAPELE SV. ROKA	109
IZGRADNJA I OPREMANJE KAPELE	111
OBNOVE I OPREMA KAPELA KRAJEM OSAMNAESTOG STOLJEĆA	113
MAJSTORI OBNOVE KAPELA	113
OBNOVA KAPELE SV. FLORIJANA	115
OBNOVA KAPELE SVETIH FABIJANA I SEBASTIJANA	127
OBNOVA KAPELE SV. ROKA	137

6. AKTERI ZAVJETOVANJA I SKRBNICI KAPELA - SLOJEVITOST DJELOVANJA U SAKRALNOJ SFERI	140
--	------------

7. RAŠIRENOST IZGRADNJE PROTUKUŽNIH I PROTUPOŽARNIH ZAVJETNIH CRKAVA	150
---	------------

INTERPRETACIJA VARAŽDINSKIH ZAVJETOVANJA	156
---	------------

TABLICE	160
----------------	------------

POPIS PRILOGA	164
----------------------	------------

BIBLIOGRAFIJA	169
----------------------	------------

SUMMARY	181
----------------	------------

Predgovor

Tijekom godišnjeg kolokvija Francuskog društva za sociologiju religije (*Association Francaise de Sociologie de Religion*) 1982. godine francuski sociolog i filozof Pierre Bourdieu propitivao je s jedne strane znanstveni pristup sociologa religije koji i sami kao vjernici prakticiraju religiju, te s druge strane sociologa religije koje uopće ne pripadaju vjerskoj zajednici. Govoreći o jednima i drugima, Bourdieu je kazao sljedeće: «When one is one of them, one participates in the inherent belief in the belonging to a field whatever that field may be (religious, academic, etc.) and, when one is not one of them, one risks first forgetting to inscribe belief into the model..., and, second, being deprived of useful information». Kako bi se izbjeglo prvo, potrebno je prakticirati «an objectification without complaisance ... of all links, of all forms of participation, of subjective or objective belonging, even the most tenuous.» dok s druge strane nastavlja kako ni drugi problem nije ništa manje opasan, vodeći pritom u zamku pozitivizma, pristupajući religiji isključivo «izvana», ne uviđajući subjektivne sile religijske aktivnosti te posebice bezuvjetno prijanjanje uz otkrivenu istinu.¹

Ista problematika, i danas aktualna, ne vrijedi samo za sociologe religije ili povjesničare religije već i za druge istraživače društveno-humanističkih područja i šire od toga. Odvajanje vlastitih političkih, vrijednosnih, ekonomskih, vjerskih i drugih osobnih stavova pa i formiranih identiteta i priučenih tradicija iznimno je težak zadatak za svakog istraživača, a čak i nakon njegove uspješne izvedbe imajući na umu sve postojeće i afirmirane modele i načine istraživanja, naposljetku, svako takvo uspješno istraživanje i objavljivanje rezultata podložno je nekoj vrsti analize samog istraživača, što ipak ne umanjuje sam rad.

Moje istraživanje jest uglavnom istraživanje vjerske povijesti katolicizma te kao praktični katolik, ujedno i vjerojatno snažno oblikovanog katoličkog identiteta, podilazim svakoj mogućoj kritici u okviru gore spomenutih navoda. Međutim, uz vlastito prihvaćanje i svijest o tome kako je nemoguće proniknuti vlastite identitete te odvojiti vlastita uvjerenja od svojih pisanja, držim kako je ipak svaki pokušaj navedenog vrijedan, ujedno i upravo samo kao pokušaj jedino moguć, te stoga i dovoljan.

¹ Nav. prema Erwin Dianteill, «Pierre Bourdieu and the sociology of religion: a central and peripheral concern» U: *Theory and Society*, vol. 31, no. 5/6, *Special Issue on The Sociology of Symbolic Power: A Special Issue In Memory of Pierre Bourdieu* (2003.), str. 544-545.

Uvod

Fenomen zavjetovanja specifičan je izraz vjerske prakse neodvojiv od mnogih religija te je prisutan u svim oblicima kako u prošlosti tako i u sadašnjosti. Aktualnost ovog fenomena u sadašnjosti, posebice u katoličkom kršćanstvu te njegova očito važnost ne samo za vjerski život već i za mnoge druge segmente društvenog života aktualizira ovaj fenomen i u historiografiji te postavlja pitanja o važnosti zavjetovanja za čovjeka i zajednicu u prošlosti. Dok je zavjetovanje narudžbom zavjetnih slika i skulptura minula praksa u suvremenim vjerničkim i umjetničkim krugovima, današnjim vjernicima praksa koju čini ex-voto zavjetovanje sastavni je dio, ako ne svakodnevice, tada svakako jednokratnih ili redovitih hodočašća u odabrana svetišta. Također, promatrajući iz lokalne perspektive, posljednja ratna zbivanja na području Republike Hrvatske potakla su izgradnje nekoliko različitih zavjetnih objekata kao financijski najskupljeg izraza zavjetovanja. Godine 1995., postavljanjem kamena temeljca započeta je realizacija ideje o izgradnji zavjetne crkve sv. Mati Slobode u Zagrebu u spomen na, kao što je navedeno na web stranici župe, «ime svakog branitelja koji je darovao svoj život za domovinu». U svrhu sličnog zavjeta, godine 2014. dovršena je crkva *Hrvatskih Mučenika* u Čavoglavama, podignuta pod inicijativom i posebnim pokroviteljstvom pjevača Marka Perkovića Thompsona. Također, 2003. godine, u okolnostima petsto i desete obljetnice bitke na Krbavskom polju, donesena je odluka o izgradnji crkve *Hrvatskih Mučenika* u Udbini te je ubrzo i osnovana zaklada za izgradnju same crkve u čijem su djelovanju financijskom potporom kao prvi sudjelovali hrvatski iseljenici iz Chicaga. Afirmacija nacionalne prošlosti, specifične zajednice i donatora, utjecaj na širu uključenu i manje uključenu javnost te financijski izdaci samo su neki od aspekata kojima su navedeni zavjeti utjecali na suvremeno društvo, a vjerojatno i njegovu budućnost.

Upravo je ovaj fenomen, zavjetovanje izgradnjom sakralnih građevina, i to u prilikama susreta zajednice s nedaćama većih razmjera, predmet istraživanja ovog diplomskog rada. Naime, godine 1665. grad Varaždin zadesio je destruktivni požar nakon kojeg su se građani zavjetovali kako će u čast zaštitniku od požara sv. Florijanu sagraditi kapelu. Samo petnaest godina kasnije, gradu je ozbiljno zaprijetilo haranje kuge u susjedstvu te su se građani zavjetovali kako će sagraditi kapelu, ovaj put posvećenu zaštitnicima od kuge. Nešto više od tridesetak godina kasnije, gradu je ponovno zaprijetila ista opasnost te su građani ponovno dali zavjet i sagradili crkvicu posvećenu zaštitniku od kuge, sv. Roku. Dakle, tijekom sedamnaestog i osamnaestog stoljeća u razdoblju od samo pedeset godina lokalna gradska zajednica tada najvećeg grada na području habsburške tadašnje Kraljevine Hrvatske, slobodnog kraljevskog grada Varaždina, zavjetovala se i

zavjetovanja izvršila izgradnjom čak troje manjih crkava tj. filijalnih kapela posvećenih sv. Florijanu, svetima Fabijanu i Sebastijanu i sv. Roku.

Koje su točno okolnosti rezultirale čak trima zavjetovanjima u prilično kratkom roku i u relativno maloj zajednici u usporedbi s ostalim europskim gradovima te kako ih kao fenomen i zasebne slučajeve interpretirati s obzirom na tipične ili specifične obrasce katoličke obnove ili pak ranonovovjekovnog konfesionalnog discipliniranja samo su neka od pitanja na koja će se pokušati odgovoriti. U zavjetovanju građana posebne su uloge imali istaknuti pojedinci unutar gradske zajednice te će stoga bitan dio istraživanja biti pokušaj interpretacije povoda i motivacije aktera zavjetovanja kao i uvid u naručitelje i majstore koji su imali prilike ostaviti traga i zaraditi na izgradnji i budućim obnovama i opremanju kapela. Istraživane crkve danas kao cjelina predstavljaju velik dio sakralne baštine grada te ih je stoga po prvi puta kao takve i potrebno pokušati povijesno i umjetnički valorizirati. Pritom će se radu pristupiti interdisciplinarno objedinjujući metode struka povijesti i povijesti umjetnosti uz naglasak na istraživanje vjerske, kulturne i socijalne povijesti i socijalne povijesti umjetnosti. Ključni historijski koncepti koji će se koristiti u ovom istraživačkom radu obuhvaćaju ispreplitanje duhovnog, simboličkog i ekonomskog u ranonovovjekovnom čovjeku u posttridentinskom razdoblju katoličke obnove kao i interferenciju i modele socijalnog i konfesionalnog discipliniranja u konkretnim slučajevima odnošenja prema požarima i epidemijama kuge. Naime, uz specifične obrasce socijalnog discipliniranja vidljivih u pristupanju gradskog magistrata i zajednice nedaćama poput velikih požara ili epidemija kuge, paralelno se javlja i duhovna i religijska razina koja se zatim ispoljava u istraživanim zavjetovanjima. Osim spomenutog, problematizirat će se i konkretne mijene i kontinuiteti u urbanizmu i sakralnoj umjetnosti istraživanih crkava i grada.

Sačuvani izvori o ovim zavjetovanjima malobrojni su te se rad većinom temelji na tri skupine njih; zapisnicima Poglavarstva grada Varaždina, izvještajima kanonskih vizitacija Arhiđakonata Varaždin te podacima iz župnog arhiva župe sv. Nikole u Varaždinu. Iz zapisnika Poglavarstva grada Varaždina u obzir su uzeti zapisnici iz razdoblja između 1660. i 1714. godine. Izuzev zapisa o utemeljenju kapele svetih Fabijana i Sebastijana i drugih zapisa kupoprodajnih ugovora u kojima se spominju istraživane kapele, u zapisnicima Poglavarstva, tj. knjizi Protokola, nalaze se i relevantni podaci o akterima zavjetovanja koji su pomogli u konstrukciji moguće interpretacije motiva njihova djelovanja.² Izvještaji kanonskih vizitacija relevantan su izvor prije svega za izgradnju i opremanje istraživanih kapela. U radu su pritom korišteni izvještaji vizitacija istraživanih kapela iz razdoblja između 1671. i 1808. godine, kao i nekoliko izvještaja iz

² Josip Barbarić, ur., Zapisnici poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, sv. VII, sv. VIII, sv. IX, Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 1997.-2003.

dvadesetog stoljeća sačuvanih u župnom arhivu.³ Osim potonjeg, iz župnog arhiva korištene su i dvije knjige, obje iz dvadesetog stoljeća; Imovnik župne crkve i Inventar kapele Sv. Florijana.⁴ Izuzev ovih izvora, u radu su korišteni i malobrojni vizualni prikazi iz Državnog arhiva u Varaždinu, nastali tijekom obnova istraživanih kapela u osamnaestom stoljeću.⁵

Dosadašnje neiskazivanje interesa u historiografiji i povijesti umjetnosti za izuzetno rasprostranjen fenomen zavjetovanja izgradnjom zavjetnih crkava kao i važnost i postojanje istog fenomena u suvremenosti pokazali su se kao jedni od bitnijih povoda za odabir istraživanja. Jedan od najranijih iskazanih interesa za kužnu umjetnost predstavlja kratki članak liječnika H. Averya «Plague churches, monuments and memorials» iz 1966. godine.⁶ Ipak, do sad su najveći interes izazvale upravo zavjetne slike i skulpture i to u isključivo povijesno-umjetničkom aspektu. Primjerice, zavjetnim slikama bavili su se njemački povjesničar umjetnosti Lenz Kriss-Rettebeck te u novije vrijeme američka povjesničarka umjetnosti Fredrika H. Jacobs.⁷ Kužna likovna umjetnost se kao poseban likovni izraz prikladan i kao relevantan historijski izvor počela proučavati tek devedesetih godina prošlog stoljeća. Za novi fokus u istraživanjima izrazito bitnima i za ovaj rad, najviše je zaslužna američka povjesničarka umjetnosti austrijskog porijekla, Christine M. Boeckl koja je 2000. godine izdala nezaobilazno djelo *Images of Plague and Pestilence: Iconography and Iconology*.⁸ Mlađi istraživači u posljednjem su desetljeću nastavili interes za kužnu likovnu umjetnost, a jedna od njih je i američka povjesničarka umjetnosti Sheila Barker.⁹ U domaćoj historiografiji, zavjetnim su se slikama bavile povjesničarke umjetnosti Meri Kunčić, Anica Kisić, Ivana Prijatelj-Pavičić i Zoraida Stančić-Demori.¹⁰ Važan rad predstavlja i članak Doris Baričević «Barokno kiparstvo – raskošni oltari i spomenici kugi» objavljen u drugom

³ Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Protokoli kanonskih vizitacija (dalje NAZ, KV), Arhidakonat Varaždin, Prot. 161/II – Prot. 173/XIV

⁴ Župni arhiv Sv. Nikole u Varaždinu; *Imovnik župne crkve, Inventar kapele Sv. Florijana*

⁵ Državni arhiv u Varaždinu (dalje DAVŽ), fond *Poglavarstvo grada Varaždina I-I; 2.*

⁶ Vidi: H. Avery, «Plague churches, monuments and memorials» U: *Proceedings of the Royal Society of Medicine* 59 (2) (1966.), 110-116.

⁷ Vidi: Fredrika H. Jacobs, *Votive Panels and Popular Piety in Early Modern Italy*, New York: Cambridge University Press, 2013.; Lenz Kriss-Rettenbeck, *Ex voto: Zeichen, Bild und Abbild im christlichen Motivbrauchtum*, Atlantis Verlag, Zürich, Freiburg 1972.

⁸ Vidi: Christine M. Boeckl, *Images of Plague and Pestilence: Iconography and Iconology*, Truman State University Press, 2000.

⁹ Vidi: Sheila Barker, «The making of a plague saint: Saint Sebastian's imagery and cult before the Counter-Reformation» U: Franco Mormando, Thomas Worcester, ur. *Piety and Plague: From Byzantium to the Baroque*, Truman State University Press, 2007.

¹⁰ Kunčić, Meri. *Od pošasti sačuvaj nas! Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika. Primjer Splita i Trogira u XV. i XVI. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa, 2008.; Stančić-Demori, Zoraida. *Uvod u posttridentsku zavjetnu sliku u Dalmaciji uz prijedlog za Sante Perandu* U: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 33, *Prijatelj zbornik* 2, 1992.; Ivana Prijatelj Pavičić, *Kroz Marijin ružičnjak*, Split: Književni krug, 1998.; Anica Kisić, *Ex voto Adriatico: Zavjetne slike hrvatskih pomoraca od 16. do 19. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 2001.

svesku djela «Slavonija, Baranja i Srijem. Vrela europske civilizacije».¹¹ Jednak interes izazvali su i ex-voto zavjetni predmeti o kojima su također pisali Lenz Kriss-Rettebeck, Fredrika H. Jacobs i Bernard Cousin. Najmanji interes ipak je iskazan za veličinom najveće oblike zavjetovanja, zavjetne građevine, koje su i glavni predmet ovog rada.

Zavjetne crkve grada Varaždina se u povijesnoumjetničkom i povijesnom istraživanju do sad nisu javile kao jedinstvena tema. Ipak, pojedini povjesničari i povjesničari umjetnosti su se istražujući druge teme osvrnuli i na izgradnju jedne ili više zavjetnih crkava grada Varaždina ovisno o primarnoj temi njihovih istraživanja. Od triju zavjetnih crkava prvotno izgrađenih na području slobodnog kraljevskog grada Varaždina u razdoblju između 1669. do 1715. godine do sad je najveći interes iskazan za kapelu sv. Florijana izgrađenu kao zavjet građana nakon požara koji se desio 1665. godine. O iskazanom interesu u suvremenosti najbolje svjedoči i trenutno stanje kapele, koja je nakon dovršenih konzervatorsko-restauratorskih radova 2013. godine u usporedbi s kapelom sv. Roka, a posebno s kapelom svetih Fabijana i Sebastijana u najreprezentativnijem izdanju. Najmanji interes istraživača pobudila je kapela sv. Roka izgrađena 1715. godine na mjestu starije drvene kapele kao zavjet građana nakon epidemije kuge te se ona u literaturi javlja tek mjestimično i s vrlo sažetim podacima. Nešto starija, kapela svetih Fabijana i Sebastijana, zavjet građana usred haranja kuge 1680. godine, u literaturi se javlja češće, gotovo u jednakoj mjeri kao i kapela sv. Florijana s izuzetkom interesa iskazanog tijekom posljednjih konzervatorsko-restauratorskih radova na potonjoj kapeli. Iako se u dosadašnjoj literaturi o izgradnji zavjetnih kapela grada Varaždina javlja nekoliko oprečnih navoda, najopsežnije, ali i najvjerodostojnije podatke o izgradnji zavjetnih crkava grada Varaždina te urbanizmu grada uopće, daje povjesničarka umjetnosti Ivy Lentić Kugli temeljeći svoje navode na opsežnim arhivskim istraživanjima.¹²

Ipak, primarno polazište pri razmatranja ovih crkava te posebice konteksta njihova nastanka jest dosadašnja historiografija koja se bavila razvojem grada Varaždina, a od koje ću spomenuti samo neke autore.. Osnovna polazišta pružaju radovi Rudolfa Horvata koji se prvi još početkom prošlog stoljeća sintetski bavio poviješću grada.¹³ Poseban doprinos raznovrsne tematike pružaju i bogati zbornici radova nastali prilikom osamstote obljetnice prvog spomena

¹¹ Vidi: Doris Baričević, «Barokno kiparstvo: raskošni oltari i spomenici kugi» U: Vesna Kusin, Branka Šulc, ur. Slavonija, Baranje i Srijem: vrela europske civilizacije, sv. 2., Zagreb: Ministarstvo Republike Hrvatske, Galerija Klovičevi dvori, 2009.

¹² Vidi: Ivy Lentić Kugli, *Varaždin-povjesna urbana cjelina grada*. Zagreb, 1977.; *Varaždinski graditelji i zidari 1700.-1850*. Zagreb, 1981.; *Zgrade varaždinske povijesne jezgre*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.

¹³ Vidi: Horvat, Rudolf. *Povijest grada Varaždina*. Varaždin: HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin i Grad Varaždin, 1993.

grada te osamstote obljetnice dobivanja privilegija slobodnog kraljevskog grada.¹⁴ Za temu ovog rada bitna istraživanja proveli su Gustav Piasek koji se najviše bavio poviješću zdravstva u gradu dok se Mirko Androić još sredinom prošlog stoljeća bavio poviješću vatrogastva u gradu.¹⁵ Ipak, noviji rad o požarima na području Hrvatsko-slavonskog kraljevstva objavio je Hrvoje Petrić. Već spomenuta Ivy Lentić Kugli napisala je obilje radova o urbanizmu, ali i brojnim majstorima i umjetnicima na području grada.¹⁶ Velik povijesnoumjetnički doprinos dala je i Marija Mirković svojim radovima o varaždinskom baroku.¹⁷ Od novijih radova bitno je spomenuti Nevena Budaka i Višnju Burek koji su se oboje vlastitim radom bitno osvrnuli na gradsko plemstvo u istom razdoblju u kojem su provedena i zavjetovanja.¹⁸ Bitan doprinos dala je i Mirela Slukan Altić u varaždinskom izdanju povijesnih atlasa gradova.¹⁹

Razmatrajući religijski kontekst zavjetovanja, katoličku obnovu, neizostavni su radovi stranih autora poput R. Po-Chi Hsia i Michaela Mulletta kao i domaćih, Stanka Jambreka te ponajviše Sanje Cvetnić.²⁰ Posebno bitna studija jest *Pietas Austriaca*, Anne Coreth koja se bavi osebnom vezom katoličanstva i najviših instanci u Monarhiji, vladara. Korisnima su se pokazali i radovi iz slovenske historiografije, Borisa Goleca i Eme Umek koji se bave epidemijama kuge na slovenskom području, između ostalog relevantnima i za širenje epidemije na hrvatsko područje.²¹ Također, pri mogućoj interpretaciji djelovanja aktera zavjetovanja i objašnjenja njihovih postupaka i motivacije iskorištene su teorije o moći i simboličkom kapitalu sociologa

¹⁴ Vidi: Andre Mohorovičić, ur., *Varaždinski zbornik 1181.-1981. (zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. povodom obilježavanja 800. godišnjice rada)*. Varaždin: tisak «Varteks», RO Tiskara, 1983.; Miroslav Šicel, Slobodan Kaštela, ur., *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209.-2009.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*. Varaždin: HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin, Grad Varaždin, Varaždinska županija, 2009.

¹⁵ Vidi: Mirko Androić. «Neke značajke razvoja Varaždina u XVIII. stoljeću» U: Andre Mohorovičić, ur., *Varaždinski zbornik 1181.-1981. (zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. povodom obilježavanja 800. godišnjice rada)*. Varaždin: tisak «Varteks», RO Tiskara, 1983.; Gustav Piasek, «Varaždinsko zdravstvo u 17. stoljeću» U: Arhiv za higijenu rada i toksikologiju, br.55, 2004. ; «Neki podaci o kugi u Varaždinu i okolici od XVI do XVIII stoljeća» U: *Godišnjak gradskog muzeja Varaždin*, br. 5, 1975.; «Zdravstvo Varaždina do konca 19. stoljeća» U: *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, vol. no. 6-7, 1994.

¹⁶ Vidi: Ivy Lentić Kugli, *Varaždinski graditelji i zidari 1700.-1850*. Zagreb, 1981.

¹⁷ Vidi: Marija Mirković, «Umjetnička strujanja u baroknom slikarstvu Varaždina» U: Andre Mohorovičić, ur., *Varaždinski zbornik 1181.-1981. (zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. povodom obilježavanja 800. godišnjice rada)*. Varaždin: tisak «Varteks», RO Tiskara, 1983., str. 339-348.

¹⁸ Vidi: Višnja Burek, «Društvene i ekonomske značajke varaždinskog gradskog plemstva u 17. stoljeću» U: *Historia Varasdiensis. Časopis za varaždinsku povjesnicu*, vol 2., no., 1., 2012.; Neven Budak, «Gradske oligarhije u 17. stoljeću u sjeverozapadnoj Hrvatskoj» U: *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1988*, Zagreb, 1995.

¹⁹ Vidi: Mirela Slukan Altić *Povijesni atlas gradova*, sv. V, Varaždin: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Državni arhiv u Varaždinu, 2009.

²⁰ Vidi: Michael A. Mullet, *The Catholic Reformation*, London: Routledge, 1999.; R. Po-Chi Hsia, *The world of Catholic renewal 1540-1770*. Cambridge University Press, 1998.; Sanja Cvetnić, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora i hrvatska likovna baština*. FF Press, Zagreb 2007.; Stanko Jambrek, *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu*, Zagreb: Srednja Europa, Biblijski institut, 2013.

²¹ Vidi: Boris Golec, «Kuzne epidemije na Dolenjskem med izročilom in stvarnostjo» U: *Kronika*, letnik 49, številka 1/2, 2001.; Ema Umek, «Kuga na Štajerskem v letih 1679-1683» U: *Kronika*, letnik 6, številka 2, 1958.

Pierrea Bourdiea kao i neki od radova o duhovnom kapitalu i religijskom kapitalu pisani na tragu Bourdieovih teorija.²²

Pokušajući pružiti početni model u istraživanju ove tematike, u prvom poglavlju će se dati prije svega definicija zavjetovanja te ukratko razmotriti osnovne vrste zavjetovanja koje su ovog puta podijeljene na tri skupine, ex-voto predmeti, zavjetne slike i skulpture i zavjetne građevine. Također, pokušat će se fenomen zavjetovanja staviti u kontekst katoličke obnove i specifičnosti mjesta i vremena, tj. Habsburške monarhije u pretprosvjetiteljskom razdoblju koju denifira tzv. fenomen *pietas austriaca*. U drugom poglavlju potrebno je razmotriti i primarne povode zavjetovanja, tj. nedaće s kojima su se građani susreli te uobičajene mehanizme obrane kao i specifičnosti razvoja grada koje će se dakako ukazati na mnogobrojne požare i epidemije u gradu koji su zatim u određenim trenucima bili nadopunjeni duhovnom sferom i rezultirali istraživanim zavjetovanjima. Središnji dio rada odnosit će se na sama zavjetovanja i izgradnju triju kapela u razdoblju između 1665. i 1715. godine pri čemu će se poseban fokus staviti na aktere u zavjetovanju i utemeljenju kapela kao i na pokušaj valorizacije istaknutih umjetnika i majstora koji su svojim radom sudjelovali u nekoliko obnova kapela tijekom osamnaestog stoljeća. Nadalje, potrebno je i prikazati specifičnosti sakralnog, urbanog i umjetničkog razvoja grada Varaždina, tada najmnogobrojnijeg grada na području današnje sjeverozapadne Hrvatske. Angažirano djelovanje aktera zavjetovanja kao i donatora spomenutih obnova u zasebnom će se poglavlju pokušati interpretirati razmatrajući ne samo političku i duhovnu razinu motivacije već i simboličku. Kako bi se mogao donijeti sud o specifičnosti ovih zavjetovanja ili o uobičajenom obrascu prisutnom u toj mjeri i tom vremenu i u drugim obližnjim gradovima, potrebno je dati osnovnu sliku broja i vrste zavjetovanja i u drugim mjestima, fokusirajući se pritom isključivo na zavjetovanja izgradnjom sakralnih građevina i to onih zavjetovanja izvedenih upravo prilikom iznimnih kolektivnih nedaća; bolesti i vatre.

²² Vidi: Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, Polity Press, 1991. ; Erwin Dianteill, «Pierre Bourdieu and the sociology of religion: a central and peripheral concern» U: *Theory and Society*, vol. 31, no. 5/6, *Special Issue on The Sociology of Symbolic Power: A Special Issue In Memory of Pierre Bourdieu* (2003.), str. 529-549.; David Swartz, «Bridging the Study of Culture and Religion: Pierre Bourdieu's Political Economy of Symbolic Power» U: *Sociology of Religion*, vol. 57., No.1., *Special Issue: Sociology of culture and Sociology of Religion* (1996.), str. 71-85.; Pierre Bourdieu, «Social Space and Symbolic Power» U: *Sociological Theory*, Vol. 7, No. 1. (1989), str. 14-25. ; Bradford Verter, *Spiritual Capital: «Theorizing Religion with Bourdieu against Bourdieu»* U: *Sociological Theory*, Vol. 21, No. 2 (2003.), str. 150-174.

1. Fenomen zavjetovanja

Definicija

Zavjet u užem smislu označava izjavu kojom se netko pred božanstvom ili nečim što mu je *sveto* zariče na neku žrtvu, time što će nešto učiniti ili se nečega odreći da bi ishodio kakvu milost ili ispunio kakvu čudorednu dužnost.²³ U širem smislu, zavjet može označavati svečano obećanje, svečanu obvezu, zakletvu, zavjetnu želju ili molbu, zavjetni dar ili žrtvu na koju se vjernik obvezao kao i savez ili zakon.²⁴

Zavjetno darivanje tj. zavjetovanje poklanjanjem ili izradom nekog materijalnog artefakta u čast Boga, Bogorodice ili sveca javlja se i u katoličkom i u pravoslavnom kršćanstvu. Motiv tj. povod zavjetovanja može biti zamolba u trenutku nedaće ili zahvala nakon nedaće kao i spomen na posebno iskazanu pomoć tj. čudo pri čemu zavjetna svrha može biti i naknadno stečena kao što je to slučaj kod čudotvornih slika ili skulptura. Nedaće koje su najčešće izazivale zavjetovanje bile su bolest, ratovi, putovanja i druge životne opasnosti. Zavjetovanja po svojoj veličini, obliku i prije svega materijalu od kojeg su izrađeni možemo podijeliti na tri kategorije; *ex-voto* zavjetni predmeti, zavjetne slike i skulpture i zavjetne građevine tj. kapele ili crkve. S obzirom na aktere zavjetovanja, tj. zavjetovatelje, zavjeti mogu biti individualni ili kolektivni te često i jedno i drugo. Zavjeti također mogu biti izraz narodne pobožnosti, ali i elitne te je i u ovom slučaju granica između narodnog i elitnog zavjeta često fluidna ili nepostojeća.

Kao što navodi Meri Kunčić (2008.), prema Hansu Beltingu smisao votivnih slika otkriva se putem njihove upotrebe te se pritom radi o «ljudima i njihovim vjerovanjima, predrasudama, nadama i strahovima u odnosu prema slikama».²⁵ Zaključak Hansa Beltinga kako je zavjetna slika proizvod odnosno posljedica nekog društvenog događaja može se primijeniti i na ostale oblike zavjetovanja.

²³ Nav. prema Hrvatski leksikon <http://www.hrleksikon.info/definicija/zavjet.html> (Datum posjete: 12.2.2016.)

²⁴ Nav. prema Hrvatski jezični portal http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f151WBR7 (Datum posjete: 12.2.2016.)

²⁵ Nav. prema Meri Kunčić, *Od pošasti sačuvaj nas! Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika. Primjer Splita i Trogira u XV. i XVI. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa, 2008., 41., Hans Belting. *Likeness and presence. A History of the Image before the Era of Art*, University of Chicago Press, Chicago, 1994., str. XXII.

Oblici i vrste zavjetovanja

Ex-voto

Ex-voto predmeti predstavljaju zavjetni dar svecu ili Bogu u svrhu zamolbe ili kao svjedočanstvo i zahvala zbog pružene pomoći.²⁶ Specifičnost *ex-voto* predmeta jest da se oni obično kao dar ostavljaju u crkvi, kapeli ili najčešće većim hodočasničkim središtima. Također, obično se radi o izrazu individualnog zavjeta, rjeđe kolektivnog, kao i o zavjetovanju neovisnom od socijalnih razlika. *Ex-voto* predmeti mogu biti tekstualni, slikovni, skulpturalni ili nekog drugog oblika te izrađeni od različitih materijala poput metala, voska, zlata, dragog kamenja, drva, tekstila i dr. Učestalost, mnogobrojnost, individualna priroda kao i često potrošnost materijala ovih zavjeta rezultirali su najčešće kratkotrajnim zadržavanjem ovih predmeta u sakralnom prostoru u usporedbi s primjerice ostalim oblicima zavjetovanja. Neki od primjera *ex-voto* predmeta jesu voštane figure u ljudskom obliku u punoj ili umanjenoj veličini, metalni ili drveni dijelovi tijela, slike manjih dimenzija, različite simboličke skulpture itd.²⁷ Fredrika H. Jacobs bavila se posebnim oblikom *ex-voto* predmeta na talijanskom području, a koji se tijekom petnaestog i šesnaestog stoljeća javljaju pod imenom *tavolette votive*, *quadri del voto*, *tabulae votarum* ili *tabellae*. Radi se o slikama manjih dimenzija koje se javljaju i u ostalim područjima Europe kao i u kasnijim razdobljima. Obično prikazuju neki dramatični trenutak ili pak seriju od nekoliko takvih trenutaka koji su potakli zavjetovanje vjernika. Primjerice, učestali su prikazi mornara u oluji, različitih nesreća, žena pri porodu, unesrećenih u ratu, bolesti (često epidemiji kuge), potresu, zaposjednutih demonima itd.²⁸

Iako *ex-voto* predmeti predstavljaju gotovo uvijek izraz individualnog zavjetovanja, u pojedinim slučajevima moguće je prepoznati i usku vezu sa zavjetovanjem specifične zajednice. Primjerice, tijekom kasnog srednjeg vijeka bio je običaj da mornari pri hodočašću u svetište u Cantenbury-u donose razne zavjetne predmete kao zahvalu za uspješno putovanje.²⁹ Isto je vrijedilo i za mnoga mediteranska područja gdje je more predstavljalo ne samo izvor za život nužnih prihoda već i svakodnevnu opasnost. Jednako tako na području sjeverozapadne Hrvatske, predmetom čašćenja postao je kipić Majke Božje Jeruzalemske kojeg je tijekom sedamnaestog

²⁶ Nav. prema Anđelko Badurina, *Ex voto*, u: AA.VV., *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2006. [1979.], str. 252 – 253.

²⁷ Usp. Paul Cassar «Medical Votive Offerings in the Maltese Islands» U: *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 94, No. 1 (1964.), str. 23-29.

²⁸ Usp. Fredrika H. Jacobs, *Votive Panels and Popular Piety in Early Modern Italy*, New York: Cambridge University Press, 2013., 24.

²⁹ Usp. Vincent V. Patarino Jr, «The Religious Shipboard Culture of Sixteenth and Seventeenth-Century English Sailors» U: Cheryl A. Fury, ur. *The Social History of English Seamen, 1485-1649*, Boydell & Brewer, Boydell Press, 2012, 164.

stoljeća iz Svete Zemlje u Krapinu donio Stjepan Joakim Balagović. Kipiće je kasnije zavjetom građana postao predmetom čašćenja zajednice te utjecao na nastanak prošteništa.³⁰

Osim toga, posebnu kategoriju *ex-voto* predmeta predstavljale su i voštane figure.³¹ Godine 1487. pisac pobožnih tekstova Giuliano Guizzelmi bilježi vlastiti izraz zavjeta prilikom kojeg je u zahvalu za ozdravljenje vlastitog nećaka od epilepsije dao načiniti zavjetni poklon Blaženoj Djevici Mariji u voštanoj figuri oblika pune veličine ozdravljenog nećaka. Zavjetni dar dostavljen je pred palu Blažene Djevice Marije u svetište *Santa Maria delle Carceri* ispred kojeg je i sam zavjet bio izveden. O istoimenoj su se pali, naime, nekoliko godina ranije počele širiti vijesti o čudotvornim ozdravljenjima.³² Takve voštane figure u punoj veličini koje spominje i Giorgio Vasari u životopisu firentinskog kipara i slikara Andree Verrocchia, prema istraživačkim razmatranjima Abya Warburga, navodno su se početkom šesnaestog stoljeća nalazile svuda po crkvama, točnije, preplavile su ih. Voštane figure mogle su prikazivati i samo određeni dio tijela kao i druge predmete te su zajedno sa zlatom i dragim kamenjem bile smatrane prikladnim zavjetnim poklonom pri hodočašću u primjerice Cantenbury u vremenima čestih haranja kuge tijekom petnaestog stoljeća.³³ Sve od razdoblja srednjeg vijeka voštane figure javljaju se i na talijanskom području kao individualni zavjetni darovi te tijekom cijelog razdoblja ranog novog vijeka u kojem su zabilježeni u zapisima pastoralnih vizitacija.³⁴ Kao što je vidljivo, individualni izrazi zavjeta manifestirali su se ujedno i kao kolektivni izrazi zajednice kojoj su primjerice pripadali mornari ili lokalna zajednica okupljena oko svetišta koje je spletom okolnosti i zbivanja steklo hodočasničku ulogu.

U zapisnicima pastoralnih vizitacija također je zabilježen prizor prakse zavjetovanja putem zavjetnih predmeta iz čega je vidljivo kako su kao *ex-voto* predmeti mogli poslužiti i predmeti koji za to prvotno nisu bili namijenjeni. Naime, vjernici bi prilikom posjeta svetištu bili zapaženi i zabilježeni i u dramatičnom i često uplakanom stanju skidajući sa sebe dragocjenosti poput prstenja i odjeće te polažući ih pred pojedinu čudotvornu palu ili kip.³⁵ Ti predmeti su u tom trenutku jednako kao i predmeti kupljeni za svrhu zavjetovanja te jednako kao i ostali oblici zavjetovanja poslužili kao jasna materijalna veza s Bogom ili svecima kojima je zavjet upućen.

³⁰ Usp. Andrija Lukinović, «Gospa Jeruzalemska na Trškom Vrh» U: *Majka Božja Jeruzalemska na Trškom Vrh*, Zagreb: Glas Koncila, 2011.

³¹ Usp. Linda Safran, *The Medieval Salento. Art and Identity in Southern Italy*. University of Pennsylvania Press, 2014.), 149.-150.

³² Usp. Robert Maniura. *Ex Votos and Pious Performance* U: *Oxford Art Journal* vol 32., no. 3. *Mal'occhio: Looking Awry at the Renaissance Special Issue* (2009.), 411.-412.

³³ Usp. Linda Clark, Carole Rawcliffe, ur. *The Fifteenth Century XII. Society in an Age of Plague*. Boydell & Brewer, Boydell Press, 2013., 65.

³⁴ Usp. Robert Maniura. *Ex Votos and Pious Performance* U: *Oxford Art Journal* vol 32., no. 3. *Mal'occhio: Looking Awry at the Renaissance Special Issue* (2009.), 413.

³⁵ Usp. Fredrika H. Jacobs, *nav. dj*, 2013., 28.

Ipak, za takav oblik zavjetovanja postojalo je posebno tržište s mnoštvom specijaliziranih radionica za izradu točno određenih *ex-voto* predmeta. Međutim, u putopisima poput onog Michela de Montaignea iz šesnaestog stoljeća također je zabilježeno kako cijena tih predmeta u nekim slučajevima nije u mnogome premašivala cijenu samog materijala upotrebljenog pri izradi te kako su pojedini obrtnici pri izradi takvih predmeta i sami smatrali kako se radi o djeliću njihovog osobnog zavjeta.³⁶ Ipak, radilo se o produkciji tipiziranih predmeta s nepostojećim oblikovnim naznakama individualizacije s obzirom na kupca tj. donatora. Međutim, na nekima od predmeta, većinom manjim zavjetnim slikama poput *tavolette-a*, nalazio se i zavjetni natpis s imenom i datumom te je stoga individualan karakter time ipak bio izražen i prisutan.³⁷

Velik broj *ex-voto* predmeta uništen je pred sam kraj ranonovovjekovnog razdoblja prilikom zatvaranja mnogih samostana. Također, velik broj uništen je i u mnogih potresima i požarima. Broj sačuvanih *ex-voto* predmeta iz razdoblja ranog novog vijeka ovisi dakako i o materijalu od kojih su predmeti bili izrađeni. Dok voštane figure koje su se prema zapisima kanonskih vizitacija nalazile svuda po crkvama danas nisu sačuvane, sačuvan je dovoljan broj manjih zavjetnih slika. Ipak, broj sačuvanih manjih slika iz pojedinog stoljeća aproksimativan je upravo iz razloga što je datacija takvih tipiziranih predmeta otežana budući da većina njih ipak nije datirana. *Ex-voto* predmeti ipak su najviše sačuvani u pisanim izvorima poput župnih kronika, dnevnicima, pismima, inkvizicijskim spisima, crkvenim dekretima pa i u literarnim i poetskim djelima kao što je primjerice *Baldus* Teofila Folenga.³⁸

Do promjena u praksi zavjetovanja putem *ex-voto* predmeta dolazi u posttridentinskom razdoblju. Nakon Tridentskog sabora (1545.-1563.) tijekom kojeg je došlo do preispitivanja zavjetovanja svecima i štovanja relikvija uz legitimizaciju i potvrđenje dolazi i do striktnijeg odnosa prema takvim oblicima vjerske prakse. Nakon sabora objavljeno je nekoliko traktata koji su se ticali umjetničke produkcije i prikazivanja svetaca. Milanski biskup, Karlo Boromejski 1577. objavljuje *Instructiones fabricae et suppelectilis ecclesiasticae* kasnije objavljen kao reprint i u izvještaju Milanskih koncila (1565.-1582.) *Acta Ecclesiae Mediolanensis* 1582. godine. U izvještaju se osvrnulo i na zavjetne slike, predmete, voštane figure i druge oblike vjerske prakse i tradicije putem koje su se vjernici u opasnosti ili bolesti utjecali Bogu i svecima te je određeno da je potreban oprez pri njihovom prikazivanju budući da su «neprirodno, neprikladno, nepristojno i praznovjerno zastupljena» [cum saepe falso, indecore, turpiter, superstitione effingantur].³⁹ Uz to, mnoge su čudotvorne pale ispred kojih su takvi predmeti bili donošeni bile podložne

³⁶ Usp. Fredrika H. Jacobs, *nav. dj.*, 2013., 42.

³⁷ Usp. Fredrika H. Jacobs, *nav. dj.*, 2013., 33.

³⁸ Usp. Fredrika H. Jacobs, *nav. dj.*, 2013., 35.

³⁹ Nav. prema Fredrika H. Jacobs, *nav. dj.*, 2013., 82-83.

raspravama o njihovoj «autentičnosti» ili eventualnom praznovjerju. Naposljetku, unatoč raspravama, takvi oblici vjerske prakse nisu bili zabranjeni već stavljeni pod nadzor i usklađeni s novom doktrinom reformirane Crkve.⁴⁰ Ipak, Fredrika H. Jacobs navodi kako od sedamnaestog stoljeća polako opada količina zavjetovanja putem manjih zavjetnih slika koje gube svoju prethodnu moć neposredne veze s Bogom ili svecem te ih se čak opisuje kao predmete bez nekog posebnog utjecaja.⁴¹ Međutim, prema drugim istraživanjima broj zavjetnih manjih slika ne opada sve do dvadesetog stoljeća, a i tada su ratna zbivanja poslužila kao povod za pojedina zavjetovanja.⁴² Danas se broj sačuvanih *ex-voto* zavjetnih predmeta u najvećoj mjeri nalazi u crkvama hodočasničkih središta te uglavnom potječe iz devetnaestog i u većoj mjeri dvadesetog stoljeća što govori i o održivosti fenomena u sadašnjosti. Primjerice iz dvadesetog stoljeća potječe velik broj zavjetnih darova u zavjetnoj kapeli građenoj početkom dvadesetog stoljeća u svetištu Majke Milosti na Trsatu. Izlošci se konstantno izmjenjuju, a najčešće se radi o slikanim primjerima konkretnih događaja poput spašavanja u oluji, odbačenih štaka, spašene djece i drugim ozdravljenjima.⁴³

Zavjetne slike i skulpture

Iako zavjetne slike i skulpture mogu biti manjih dimenzija jednako kao i *ex-voto* predmeti, ono što ih ipak svrstava u posebnu kategoriju jest njihova drugačija namjena. Zavjetne slike i skulpture mogu biti manjih dimenzija, smještene u privatnom prostoru i namijenjene individualnoj pobožnosti ili pobožnosti jedne obitelji no isto tako mogu biti i većih dimenzija, istaknute umjetničke vrijednosti, smještene u sakralnom prostoru ili drugom javnom prostoru te namijenjene kolektivnoj pobožnosti mjesne zajednice ili većeg broja hodočasnika. Jednako tako, zavjetne slike i skulpture mogu biti izrađene za zavjetnu namjenu, tj. kao zamolba, zahvala ili poseban spomen na iskazanu pomoć no isto tako se zavjetnim slikama i skulpturom mogu smatrati posebne čudotvorne pale ili skulpture koje su naknadno stekle zavjetnu namjenu nakon već iskazane duhovne pomoći nekolicini ili većem broju vjernika. Potonji primjeri vezani su upravo uz *ex-voto* predmete kojima vjernici održavaju zavjetnu ulogu čudotvorne pale ili kipa. Ova kategorija

⁴⁰ Usp. Fredrika H. Jacobs, *nav. dj.*, 2013., 84.

⁴¹ Usp. Fredrika H. Jacobs, *nav. dj.*, 2013., 195.

⁴² Usp. Helena Waddy Lepowitz, *The Religious Context of Crisis Resolution in the Votive Paintings of Catholic Europe U: Journal of Social History, Vol. 23, No. 4*, 1990., 757.

⁴³ Usp. Emanuel Hoško, Marijan Bradanović, *Marijin Trsat*, Zagreb, Turistička naklada – Franjevački samostan na Trsatu, 2009., str. 33.

zavjetnih predmeta također je specifična zbog toga što se za razliku od mnogobrojnih *ex-voto* predmeta ipak dugotrajnije nalazi u sakralnom, javnom ili privatnom prostoru.

Jedan od primjera zavjetnih slika jest *Pallione del Voto* Guida Renija iz 1630. godine. Iste godine na području sjeverne Italije izbila je kuga. O razmjerima epidemije govori podatak kako je četvrtina stanovništva grada Bologne izgubila život u samo nekoliko mjeseci. Uz sve potrebne mjere, magistrat grada Bologne tijekom haranja kuge odlučio se zavjetovati Bogorodici od Svete Krunice, sv. Iganciju Lojolskom i sv. Franji Ksaverskom, inače zaštitnicima grada, te održati procesiju kao izraz kolektivne pobožnosti. Otprilike u isto vrijeme, magistrat je naručio i zavjetnu palu. U oba zavjeta bili su uključeni gradski magistrat, nadbiskup Bologne, papinski legat i dominikanci.⁴⁴ Na pali su se stoga nalazili isusovački sveci i gradski zaštitnici te već ustaljeni protukužni sveci sv. Sebastijan i sv. Rok. Zavjetna pala također posvećena Bogorodici od Presvetog Ružarija koju je 1601. godine naslikao Giovanni Battista Argenti za dominikanski samostan u Trogiru primjer je zavjetne pale posvećene istom obliku svetačkog kulta, ali s drugačijim povodom zavjetovanja.⁴⁵ Naime, Bogorodica od Svete krunice osim što je kao ikonografski tip nakon Tridentskog sabora predstavljala jasan izraz katoličke pobožnosti i pripadnosti nasuprot protestantskom umanjivanju uloge Blažene Djevice Marije te specifičan izraz vjernosti papi i Katoličkoj Crkvi, bila je također zaštitnica od nevjernika, a na dalmatinskom području služila je kao izraz pobožnosti i zaštite od osmanskih razaranja.⁴⁶ Osim Bogorodice od Ružarija, sv. Katarine Sijenske i sv. Dominika, na pali se nalaze i osobe usko vezane uz papinsku protuosmansku ligu i sudjelovanje u Lepantskoj bitci 1571. godine (papa Pio V. i don Juan Austrijski).⁴⁷ Iako nije posve sigurno tko je bio naručitelj ove pale, moguće da se radi o poznatoj trogirskoj obitelji Cipiko, točnije, Ludoviku Cipiku koji je osim što je inače u nekoliko primjera iskazivao svoju pobožnost i zahvalnost kao naručitelj brojnih djela za sakralnu upotrebu, bio i kao trogirski patricij zapovjednik trogirskih galija u Lepantskoj bitci 1571. godine.⁴⁸ O objedinjenju povoda ovih dvaju zavjetovanja svjedoči zavjetna pala Bogorodice Zaštitnice iz crkve samostana Svetog Ante na Poljudu koja je nastala kao zavjet Bogorodici za zaštitu od kuge i obranu od Osmanlija.⁴⁹

⁴⁴ Usp. Catherine Puglisi, «Guido Reni's Pallione del Voto and the Plague of 1630,» U: *The Art Bulletin* 77 (1995), 45.

⁴⁵ Usp. Meri Kunčić, *Od pošasti sačuvaj nas! Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika. Primjer Splita i Trogira u XV. i XVI. stoljeću.* Zagreb: Srednja Europa, 2008., 154.

⁴⁶ Usp. Zoraida Demori-Staničić «Uvod u posttridentsku zavjetnu sliku u Dalmaciji uz prijedlog za Sante Perandu» U: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 33, *Prijatelj zbornik* 2, 1992., 167.

⁴⁷ Usp. Meri Kunčić, *nav. dj.*, 2008., 156.-157.

⁴⁸ Usp. Meri Kunčić, *nav. dj.*, 2008., 160.

⁴⁹ Usp. Meri Kunčić «*Utjecaj povijesnih zbivanja na kreiranje ikonografskih sadržaja zavjetnih slika. Primjer oltarne slike Bogorodice Zaštitnice iz crkve samostana sv. Ante na Poljudu u Splitu*» U: *Croatica Christiana Periodica* vol 29., no. 55., 61.

U zavjetnu skulpturu mogu se ubrojiti i česti primjeri čudotvornih Bogorodica koje su zavjetnu ulogu stekle tek naknadno. O prirodi takvog zavjetovanja govori primjer čudotvorne Bogorodice *Magna Mater Austriae* u Mariazelli iz trinaestog stoljeća. Isti kult se javlja i u drugim gradovima diljem Monarhije poput Wiltena u Tirolu, Beča itd. Kult se javlja i pod imenom *Magna Hungarorum Domina*, *Alma Mater Austriae* i *Mater Gentium Slavorum*. Pritom je ovaj kult i posebice hodočasničko središte *Mariazell* tijekom razdoblja vladavine Ferdinanda II. i Ferdinanda III. pa sve do kraja Monarhije bilo simbolički povezivano i sa stvaranjem dinastičkog i monarhijskog identiteta te naposljetku austrijskog patriotizma.⁵⁰ O prijenosu zavjetne uloge sa skulpture na skulpturu svjedoči «Sveta Marija od Čudesa», kip Bogorodice Zaštitnice iz Oštarija, nastale 1645. godine koji je primjer zavjetne skulpture izrađene po uzoru na stariji gotički kip prenesen 1521. godine nakon osmanskog razaranja u župnu crkvu Blažene Djevice Marije u nedalekoj Trošmariji. O nastanku i potvrdi zavjetne uloge ovog kipa svjedoči bula pape Pia II. iz 1459. godine u kojoj stoji kako papa «želeći da se rečena crkva obasiplje doličnim častima i da vjernici radije k njoj dolaze zbog pobožnosti i spremnije joj pruže darežljivu ruku kada uvide da su time više ojačani plodovima nebeske milosti, (...) sa svoje strane podjeljujemo oprost od sedam godina i sedam četrdesetnica na mlade nedjelje svakog mjeseca te na blagdane Prikazanja, Navještenja, Rođenja, Uznesenja i Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije, za sada i za sve vjekove – svima koji posjete tu crkvu, iskreno se pokaju i ispovjede te pruže darežljivu ruku za obnovu i uzdržavanje iste crkve».⁵¹

Specifičan primjer zavjetovanja koja bi se mogla ubrojiti u zavjetne skulpture jesu zavjetni stupovi tj. pilovi. Zavjetni pilovi, posebice oni posvećeni Djevici Mariji ili Presvetom Trojstvu bili su jedan od vidova katoličkog obilježavanja prostora koji se kao praksa posebno raširio tijekom poslijetridentske katoličke obnove. Ipak, izuzev njihove gotovo političke funkcije u obilježavanju katoličkog prostora, zavjetni pilovi bili su kao i ostali zavjetni objekti uvijek i izraz pučkog vjerovanja i čašćenja lokalnog sveca kao i svojevrсни spomen na nedaću i poteškoće tijekom kojih su zavjetni pilovi bili podizani. Zavjetni kužni pilovi najčešće su se podizali u čast Presvetog Trojstva i Djevice Marije, kao i svetaca poput sv. Sebastijana, sv. Roka i sv. Rozalije Palermske dok su protupožarni bili podizani u čast sv. Florijana. Izuzev najpoznatijeg bečkog kužnog pila na Grabenu podignutog povodom velike epidemije kuge 1679. godine, kužni pilovi su se u idućim desetljećima podizali diljem cijele Monarhije u gotovo svakom imalo većem

⁵⁰ Usp. Philip V. Bohlman «Pilgrimage, Politics, and the Musical Remapping of the New Europe» U: *Ethnomusicology*, Vol. 40, No. 3, Special Issue: Music and Religion (1996.), 378.

⁵¹ Usp. Marija Mirković, *Oltar bl. Djevice Marije od Čudesa u Oštarijama*, u: AA.VV., *Beata Virgo de Miraculis. Štovanje Blažene Djevice Marije na području Gospičko-senjske biskupije*, Zagreb, 2011., str. 117 – 132.

gradu.⁵² Podizanje pilova je i inače predstavljalo raširenu baroknu praksu do sad u najvećoj mjeri nesačuvanu. Primjerice tijekom baroknog razdoblja ih je u Varaždinu bilo podignuto čak devetnaest.⁵³ Po uzoru na ovu carsku narudžbu diljem Monarhije bili su podizani slični kužni pilovi većinom posvećivani Presvetom Trojstvu i najmoćnijoj zaštitnici Mariji. Već za vrijeme iste epidemije pilovi su podignuti u drugim većim gradovima poput Graza, a isti je podignut i u Varaždinu kao pil Presvetog Trojstva već 1682. godine. Tijekom osamnaestog stoljeća ova se praksa još više širi te se tako uz kužne podižu i požarni i drugi pilovi.⁵⁴ Najveći broj sačuvanih pilova nalazi se na području današnje Austrije, Češke, Slovačke i Mađarske dok su u Hrvatskoj reprezentativni primjeri iz prve polovice i sredine osamnaestog stoljeća sačuvani u Osijeku i Požegi.⁵⁵

Razlika između individualnog i kolektivnog zavjetovanja u ovim je primjerima mnogo fluidnija nego u slučaju *ex-voto* predmeta. Iako zavjetne slike i skulptura mogu imati jedinstvenog donatora te za razliku od *ex-voto* predmeta biti čak formom individualizirane (prikazom donatora na primjerice samoj pali), takav predmet svojim smještajem u javnom sakralnom ili nekom drugom prostoru uvijek stječe i namjenu kolektivnog zavjeta većeg broja vjernika. Uz to, sam povod zavjetovanja pojedinog donatora često je i nesreća koja pogađa veći broj ljudi te i time sam predmet prestaje biti objektom privatne vjerske prakse.

Zavjetne građevine

Zavjetne građevine odnosno crkve i kapele kao financijski zahtjevniji i najrjeđi izraz zavjetovanja obično predstavljaju kolektivni zavjet određene zajednice. Kao naručitelji obično nastupaju gradski magistrat, cehovi i bratovštine, a kao donator i naručitelj ponekad može nastupiti i pojedinac. Kao i ostale vrste zavjetovanja, zavjet je obično načinjen kao zahvala, zamolba ili spomen, a zavjetu prilikom nedaće često mogu prethoditi kolektivna zaklinjanja, molitve, postovi i procesije. Dakako, veličina i razmjeri pojedinog projekta ovise o veličini i mogućnostima zajednice ili pojedinca donatora.

⁵² Više u K. Majer: Pil svetog Florijana u Legradu - KAJ, XLIII, Zagreb 1-2 (2010)

⁵³ Usp. Sanja Cvetnić, «Između zavičajnog i europskog identiteta» U: Hrvatska revija 2, 2009.

⁵⁴ Usp. Martina Ožanić, *Colossus Marianus i javna kamena skulptura u Varaždinu u XVII. i XVIII. stoljeću*, U: Miroslav Šicel, ur., *800 godina Slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. - 2009.*, Varaždin, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, str. 725 – 744.; Sanja Cvetnić, *Ikonografija nakon Tridentskoga sabora i hrvatska likovna baština*, Zagreb, FF press, 2007., 207.-215.

⁵⁵ Više u Sanja Cvetnić, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora i hrvatska likovna baština*. FF Press, Zagreb 2007., 207-215.; Doris Baričević, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*, Zagreb: Školska knjiga, Institut za povijest umjetnosti, 2008., 394-403.

Bitna karakteristika zavjetnih građevina jest i ta što one same po sebi nemaju specifičnu praktičnu ulogu u pastoralnom životu zajednice. Za dnevna i nedjeljna okupljanja na slavlju Euharistije obično služe župne crkve ili redovničke crkve ukoliko se radi o slavlju redovničkim zajednicama, dok se misno bogoslužje u zavjetnim građevinama obično obavljalo u vremenu blagdana. Stoga svakodnevno i učestalo zavjetna kapela nije imala nikakvu praktičnu ulogu izuzev one simboličke koju je predstavljala u mjesnoj slici zajednice i u formiranju vjerske tradicije lokalnog stanovništva, bivajući poseban svjedok pobožnosti vremena i mjesta.

Zavjetne građevine najčešće pripadaju kategoriji kapela, izuzev u slučajevima u kojima nekadašnja zavjetna kapela zbog povećanja broja vjernika biva proglašena župnom crkvom. Etimološki riječ kapela potječe iz legende o sv. Martinu iz Toursa koji je u vremenu kad je još bio vojnik prepolovio svoj plašt kako bi polovicu dao prosjaku dok je od druge polovice načinio plašt za ramena (lat. *capella*). Prema legendi prosjak je zapravo bio Krist koji je Martina blagoslovio te je on naposljetku postao i biskupom. Ovaj plašt za ramena sačuvali su kao relikviju franački kraljevi te ga u vrijeme ratova držali u šatoru koji je zatim bio prozvan *capella* dok su svećenici koji su tamo služili misu bili zvani *capellani*. Nakon izgradnje mnogih privatnih kapela u plemićkim domovima, Crkva je početkom šestog stoljeća zabranila služenje misa u takvih prostorima bez posebna biskupova odobrenja. Kapelama se u najvećem broju slučajeva smatraju posebno prigradeni dijelovi velikih crkava obično posvećeni posebnom svecu. Osim toga postoje još i biskupske privatne kapele, grobne ili mrtvačke kapele, korske kapele, ulazne kapele, papinske kapele, kraljevske kapele, brodske kapele te zavjetne kapele. Dakako, kapela s obzirom na svoju veličinu, kasnije dogradnje ili jednostavno zbog potreba mjesne zajednice može postati župnom crkvom pa čak i katedralom (katedrala u Moulinsu).⁵⁶

Primjeri izgradnje zavjetnih objekata financiranih od strane gradskih magistrata, bratovština, cehovskih udruženja, redovničkih zajednica i sl. pripadaju izrazima kolektivnih zavjeta zajednice. Unatoč tome, pri svakom kolektivnom izrazu zavjeta uočljivi su i individualni izrazi zavjeta prilikom manjih ili većih financijskih donacija pojedinaca ili drugih aktivnosti uključenja u samu izgradnju i opremanje. Primjerice, kolektivnom izrazu pripada odluka venecijanskog Senata o izgradnji crkve posvećene Kristu Spasitelju 1576. godine. Crkva poznata pod imenom *Il Redentore* izgrađena je kao zavjet tijekom velikog stradanja stanovništva prilikom haranja kuge.⁵⁷ Upravo je Venecija grad u kojem je izgrađen najveći broj protukužnih crkava. Taj je grad zbog svojih je trgovačkih pomorskih ruta kao i velikog broja stanovnika bio još češće na

⁵⁶ Usp. Catholic encyclopedia; Chapel; <http://www.newadvent.org/cathen/03574b.htm> (Datum posjete 5.listopad 2016.)

⁵⁷ Usp. Deborah Howard, «Venice between East and West: Marc'Antonio Barbaro and Palladio's Church of the Redentore» U: *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 62, No. 3, (2003), 311.

udaru kuge od drugih gradova. U Veneciji je u razdoblju od petnaestog do sedamnaestog stoljeća izgrađeno petero crkava; *San Giobbe*, *San Rocco*, *San Sebastiano*, *Il Redentore*, *Santa Maria della Salute*. Prva od njih posvećena sv. Jobu, protukužnom svecu specifičnom za mediteransko područje, sagrađena je kao hospitalska kapela, a dali su je sagrađiti franjevci.⁵⁸ Kapela je proširena u samostalnu crkvu tek krajem stoljeća kada je dužd Cristoforo Moro odlučio da nakon smrti bude pokopan upravo u toj crkvi.⁵⁹ Crkva posvećena sv. Roku sagrađena je nakon što je tijekom epidemije kuge u Veneciji ukradeno tijelo sv. Roka iz crkve u Montpellieru te zatim preneseno u Veneciju 1485. godine gdje je odlučeno kako će se za prikladno prihvaćanje svečevih relikvija sagrađiti crkva.⁶⁰ Upravo je u to vrijeme popularizaciji svetačkog kulta najviše pridonio Francesco Diedo koji je u životopisu sveca objavljenom 1479. u Milanu naveo kako je kuga prestala harati nakon što su se građani zavjetovali na izgradnju crkve posvećenu sv. Roku.⁶¹ Druga najveća epidemija kuge zadesila je grad 1630. godine te su se predstavnici Republike ponovno zavjetovali, ovog puta Majci Božjoj od Zdravlja kako će sagrađiti crkvu. Crkva *Santa Maria della Salute* počela se graditi već iduće godine.⁶² Za razliku od ovih građevina financiranih od strane redovničke zajednice, građana i magistrata, crkva sv. Roka izgrađena na području samostana Strahov u Pragu 1602. godine, samo tri godine nakon epidemije kuge, bila je zavjetna gradnja cara Rudolfa II. jednako kao što će to stoljeće kasnije biti i monumentalna crkva sv. Karla Boromejskog u Beču izgrađena kao zavjet cara Karla VI.

⁵⁸ Usp. Grant Allen, *Venice*; Grant Allen's historical guide books to the principal cities of Europe treating concisely and thoroughly of the principal historic and artistic points of interest therein, New York: A Wessel Company, 1902., 113.

⁵⁹ Usp. Garry Wills, *Venice: The Lion City: The Religion of Empire*, Washington Square Press, 2001., 268.

⁶⁰ Usp. Grant Allen, *nav. dj.*, 1902., 108.

⁶¹ Usp. Joseph P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death*, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2012, 318; Stephen D. Bowd, *Venice's most loyal city: Civic Identity in Renaissance Brescia*, Harvard University Press, 2010., 115.

⁶² Usp. Grant Allen, *nav. dj.*, 1902., 104.

Sl.1. *San Giobbe*, Venecija

Sl.2. *San Rocco*, Venecija

Sl.3. *San Sebastiano*, Venecija

Sl.4. *Il Redentore*, Venecija

Sl.5. *Santa Maria della Salute*, Venecija

Sl.6. *Karlskirche*, Beč

Primjeri individualnih i kolektivnih izraza zavjetovanja istraživani su i u domaćoj historiografiji na području Dalmacije tj. Splita i Trogira. Meri Kunčić navodi kako se već nakon epidemije kuge 1348. godine javljaju primjeri dvojice trogirskih patricija koji su se molili sv.

Eustahiju za zaštitu te zavjetovali kako će u znak zahvalnosti njemu u čast izgraditi kapelu unatoč tome što sv. Eustahije nije bio čašćen kao svetac zaštitnik od kuge.⁶³ Istim povodom su trogirske vlasti donijele odluku 1476. godine da će «za zavjet grada, oslobođenog na posredovanje ovog sveca od zarazne bolesti» sagraditi crkvu posvećenu svetom Sebastijanu, zaštitniku od kuge i zaraznih bolesti.⁶⁴ Kao zavjet lokalnog stanovništva nakon haranja kuge 1586. godine sagrađena je u blizini Kaštel Novog mala crkvice posvećena također *anti peste* svecu, sv. Roku.⁶⁵ Poseban primjer zavjetovanja i izgradnje zavjetnih crkava predstavlja epidemija kuge koja je harala u Splitu početkom sedamnaestog stoljeća. Godine 1607. tijekom haranja kuge sagrađena je zavjetna crkvice Gospe od Pojišana u čast kulta *Maria lactans*, jedne od inačica marijanskih pobožnosti, nepresušnih i najčešćih zaštita od kuge.⁶⁶ Iako kasnije srušena, s istim je povodom dvije godine kasnije u Splitu sagrađena još jedna crkvice, ovog puta posvećena sv. Sebastijanu.⁶⁷

*

Navedene vrste zavjetovanja predstavljaju samo osnovni i sažeti način kategoriziranja katoličkog zavjetovanja. Kao što je vidljivo, zavjetovanja se u povodima i oblicima razlikuju ovisno o područjima, nedaćama i razmjerima nedaće koja pogađa vjernike. Pritom odabir svetaca i ikonografije zavjeta ovisi o povodu, naručitelju, donatoru, okolini i razdoblju u kojem je zavjet izvršen. Sva tri razmatrana oblika zavjetovanja vezana su i uz narodnu i uz elitnu pobožnost uz gotovo uvijek prisutnu interferenciju. Isto vrijedi i za karakter kolektivnog ili individualnog zavjetovanja. Kao što Meri Kunčić pišući o zavjetnim slikama navodi, smještanjem zavjetne slike u sakralni prostor ona prestaje biti «posrednikom između njezina naručitelja i Boga, već postaje posrednikom svih vjernika koji se utječu takvoj slici svojim zavjetima».⁶⁸ Isto se može zaključiti i za izgradnju zavjetnih crkava u slučajevima istaknutih pojedinaca donatora te čak na nešto posredniji način i u slučajevima *ex-voto* zavjetovanja.

Naposljetku, problem pri istraživanju zavjetovanja i navedenih oblika zavjetovanja predstavlja dosad manji interes za tu tematiku kako u domaćoj tako i u inozemnim historiografijama. Posebno problematično područje predstavlja fenomen zavjetovanja izgradnjom

⁶³ Usp. Meri Kunčić, *nav. dj.*, 2008., 66-67.

⁶⁴ Usp. Meri Kunčić, *nav. dj.*, 2008., 116.

⁶⁵ Usp. Meri Kunčić, *nav. dj.*, 2008., 122.

⁶⁶ Usp. Meri Kunčić, *nav. dj.*, 2008., 151.

⁶⁷ Usp. Meri Kunčić, *nav. dj.*, 2008., 144.

⁶⁸ Usp. Meri Kunčić, *nav. dj.*, 2008., 77.

zavjetnih kapela i crkava kao najrjeđi, ali zapravo i najskuplji izraz zavjeta vjernika. Historiografska saznanja o zavjetnim sakralnim građevinama, njihovoj rasprostranjenosti i važnosti u kršćanskom i katoličkom svijetu zasad su manjkava te u ovom trenutku nije moguće izreći ništa više od sporadičnih primjera spomenutih u istraživanjima u kojima se spominju tek mjestimično. U idućim će se stranicama pružiti mikro pogled u situaciju izgradnje zavjetnih građevina jednoga grada dok će za širi fokus biti potrebno pričekati opsežnija istraživanja.

Zavjetovanje i katolička obnova

Katolička obnova

Katolička obnova samo je jedan od pojmova uz protureformaciju i katoličku reformaciju koji se koristio za promjene koje su uslijedile u Katoličkoj crkvi tijekom šesnaestog i narednih stoljeća. Radi se o procesu kojim se označavaju praktična nastojanja suzbijanja širenja reformacijskih pokreta, duhovna reforma i reforma vjerske prakse unutar Katoličke Crkve uobličena na najdugotrajnijem reformnom koncilu održanom u Trentu (1545.-1563.).

U navedenim pojmovima javljaju se brojne problematike kojima su se do sad bavili povjesničari ovog razdoblja. Pojam protureformacija koji se često koristio kao sinonim ili kao jedini naziv za cjelokupno razdoblje i procese u Katoličkoj crkvi pojam je koji se s obzirom na pristrane konotacije, počeo služiti u radovima devetnaestostoljetnih povjesničara i teologa sklonih protestantizmu. Pojam je obično označavao sve težnje Katoličke Crkve i katoličkih vlasti kako bi se suzbila reformacija misleći pritom prvenstveno na progone heretika i «Popis zabranjenih knjiga». Na isti način se i kod povjesničara i teologa sklonih Katoličkoj Crkvi počeo preferirati pojam «katolička obnova» odnosno «catholic renewal» označavajući uglavnom provođenje odluka Tridentskog koncila.⁶⁹ Prema interpretaciji Michaela Mulletta, problematika protureformacije stoji u tome što ona u svom nazivu nosi s jedne strane obrambenu, a s druge strane agresivnu i zakašnjelu reakciju na progresivni protestantizam bez čijeg izazova se Katolička Crkva ne bi uspjela reformirati temeljem vlastitih moralnih i duhovnih uzora. Ovu konotaciju osim jezične strukture afirmirale su i brojne historiografske interpretacije katoličkog *revivala* rasplamsanog sredinom šesnaestog stoljeća u obrambenoj Crkvi koja je do tad pokazivala manjkave znakove duhovne energičnosti.⁷⁰ Stoga se Mullett i nazivom svoje studije zalaže za drugačiji pojam, katoličku reformaciju, te izvodi brojne primjere kojima potkrepljuje tezu kako su

⁶⁹ Usp. Daniel Patafta, «Protureformacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj» U: *Podravina Vol. 4., br. 8.* (2005.), 34.

⁷⁰ Usp. Michael A. Mullett, *The Catholic Reformation*, London: Routledge, 1999., 1.

promjene koje su se zbivale u Katoličkoj Crkvi tijekom šesnaestog i narednih stoljeća u iznimnoj mjeri u kontinuitetu s reformnim težnjama tijekom srednjovjekovnog i renesansnog razdoblja Crkve, dodatno potaknute reformacijskim pokretima početkom šesnaestog stoljeća. Argumentirajući svoju tezu, Mullett navodi nekoliko petnaestostoljetnih i šesnaestostoljetnih koncila (Konstanca 1414.-1418., Firenca 1438., Basel 1435., Pisa 1511., Lateran 1515.) koji su dali temelje mnogim odlukama donesenim u Tridentu poput doktrine o čistilištu, naglašavanja apostolske i sakramentalne uloge biskupa, redovitog nadzora samostana i redova, iznimnog čašćenje Bogorodice vezanog uz buduću dogmu o Bezgrešnom Začeću te samog propagiranja reformnog karaktera koncila uopće.⁷¹ Ipak, kao što u recentno vrijeme Mary Laven navodi, potrebno je imati na umu i pozitivnu stranu pojma protureformacija koja nedostaje pojmu katolička obnova. Protureformacija naime uvijek implicira komparativan pristup i odnos prema reformaciji te je katoličku obnovu bez tog odnosa nemoguće shvaćati.⁷²

Imajući na umu ove razlike u uporabi pojmova, radi se o procesima oko čijeg su se kronološkog određivanja također javila mnoga neslaganja u historiografiji. Raniji povjesničari smještali su proces protureformacije u razdoblje od početka šesnaestog do sredine sedamnaestog stoljeća te je čak prema nekima taj proces već bio završio krajem šesnaestog stoljeća. Glavnim odrednicama smatrale su se inkvizicija te pokretanje i trajanje Tridentskog koncila. Međutim, Michael Mullett drži da je protureformacija proces koji svoje začetke ima još u srednjem vijeku te je trajao mnogo duže od njegova predviđenog kraja između 1600. i 1650-ih godina. Implementacija odluka donesenih na Tridentskom koncilu bio je dugotrajan proces koji je trajao i stoljeće nakon završetka Tridentskog koncila, a u nekim dijelovima Europe i duže od toga.⁷³

Prihvaćajući protureformaciju kao pojam za označavanje svih aktivnosti Katoličke crkve u suzbijanju širenja reformacije i to obično u razdoblju između 1545. i 1648. godine te katoličku obnovu kao pojam koji se uglavnom odnosi na unutrašnju obnovu Katoličke crkve temeljenu na reformnim odlukama donesenim na koncilu u Trentu za čiju je potpunu primjenu u svim katoličkim krajevima trebalo više od stoljeća, s obzirom na temu ovog rada potrebno se posebno osvrnuti kako na određena protureformacijska djelovanja u hrvatskim zemljama tako i na koncil u Trentu te katoličku obnovu koja je uslijedila nakon njega.

U razdoblju između 1539. i 1541. na području Njemačke vodili su se pregovori između objiju sukobljenih strana, protestanata i rimokatolika, kako bi došlo do sporazuma. Hijerarhizacija crkve, transupstancijacija i čašćenje svetaca ipak su predstavljali prevelike točke razdora te

⁷¹ Usp. Michael A. Mullet, *nav. dj.*, 2-8.

⁷² Usp. Mary Laven «Encountering the Counter – Reformation» U: *Renaissance Quarterly* vol 59. no. 3. (2006.), str. 706-720.

⁷³ Usp. Michael A. Mullet, *The Catholic Reformation*, London: Routledge, 1999., 2.

sporazum nije postignut. Nakon propasti pregovora u Regensburgu, konačno je unutar Crkve prevladala konzervativna protureformska linija te je i unutar Crkve došlo do povoljnih uvjeta za početak reformi.⁷⁴ Završetkom političkih sukoba između francuskog kralja Franje I. i cara Karla V., papa Pavao III konačno je bulom u studenom 1544. godine, čak dvadeset i sedam godina nakon pribijanja Lutherovih teza na vrata vitenberške katedrale, sazvao koncil koji će sa svojim radom započeti krajem iduće godine, 13. prosinca 1545. godine te kao najduži koncil u povijesti Crkve trajati sve do 4. prosinca 1563. godine.⁷⁵ Počevši s papom Pavlom III, tijekom rada koncila izmijenila su se još četvorica papa, papa Julije III, papa Marcel II, papa Pavao IV i papa Pio IV koji je i koncil zatvorio. U tri razdoblja rada koncila (1545.-1548, 1551.-1552., 1561.-1563.) nakon svake sjednice usvojeni su dogmatski dekreti, a nakon pojedinih i reformni dekreti. Dogmatskim dekretima potvrđen je nauk Rimokatoličke crkve te su kanonima s anatemama pobijena protestantska učenja. Naspram protestantskog učenja o *sola scriptura* postavljeno je učenje o Svetom pismu i predaji kao izvorima vjere. Učenju *sola fide* suprotstavljeno je učenje o spasenju i uz zasluge dobrih djela.⁷⁶ Naspram dva sakramenta usvojen je nauk o njih sedam kao i doktrina o transupstancijaciji, celibat, štovanje kipova i relikvija, važnost hodočašća i pokore. Osim toga, biskupima su naređene vizitacije dijeceza kao i osnivanje škola za kler te je na kraju i povećan broj svećenika.⁷⁷

Odluke Tridentskog sabora direktno vezane uz čašćenje svetaca te time i zavjetovanje donesene su na posljednjoj, dvadeset i petoj sjednici Sabora koja se održala 3. prosinca 1563. godine, samo dan prije raspuštanja Sabora. Upravo su na toj sjednici između ostalih donesene odluke pod nazivom *De invocatione, veneratione et Reliquiis Sanctorum et de sacris imaginibus* (*O zazivanju, čašćenju, i relikvijama svetaca, i o svetim slikama*) koje su se ticale i zazivanja i čašćenja svetaca i svetih slika. U toj odluci iskazano je sljedeće:

«Sveti sabor nalaže svim biskupima i drugima koji su u službi naučavanja i dušobrižnika da - u skladu s običajima katoličke i apostolske Crkve, prenesenima od početnih vremena kršćanstva, i u skladu sa suglasjem svetih otaca te s odlukama svetih sabora - revno pouče vjernike, poglavito o **zagovoru, o zazivanju svetaca, o čašćenju relikvija i o ispravnoj uporabi slika**, učeći ih da sveci, koji vladaju zajedno s Kristom, Bogu prinose svoje molitve za ljude; da je dobro i korisno

⁷⁴ Usp. Stanko Jambrek, *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu*, Zagreb: Srednja Europa, Biblijski institut, 2013., 328.

⁷⁵ Usp. Sanja Cvetnić, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora i hrvatska likovna baština*. FF Press, Zagreb 2007., 20.

⁷⁶ Usp. Stanko Jambrek, *nav. dj.*, 2013., 334.

⁷⁷ Usp. Stanko Jambrek, *nav. dj.*, 2013., 335.

ponizno ih zazivati: **uteći se njihovim molitvama, snazi i pomoći**, kako bi se zadobila dobročinstva od Boga, po njevou Sinu, Isusu Kristu, našem Gospodinu, koji je naš jedini Otkupitelj i Spasitelj. Bit će **proglašeni bezbožnicima** oni koji niječu da treba zazivati svece koji uživaju vječnu sreću na nebu; ili oni koji izjavljuju da sveci ne mole za ljude; ili da je idolopoklonstvo njih zazivati, da bi se molili i za svakoga od nas; ili pak smatraju da je to u suprotnosti s Božjom riječju i s čašću koja se duguje jedinomu posredniku između Boga i ljudi, Isusu Kristu; ili da je ludost, glasno ili u sebi, moliti se onima koji vladaju na nebu. [...] Nadalje, **slike Krista, Djevice Bogorodice i drugih svetaca** trebaju se nalaziti i biti čuvanje poglavito u crkvama; njima treba pridati dužnu čast i čašćenje. nipošto zbog toga što bi u njima bilo kakvo božanstvo ili moć koja bi opravdavala taj kult ili jer bi trebalo nešto moliti te slike ili u njih polagati pouzdanje, kako su to jednoć činili pogani, koji su svoju nadu polagali u idole, nego zbog toga jer se čast njima pridana odnosi na pralikove [prototypa] koje oni posadašnjuju [repraesentant]. S pomoću slika koje cjelivamo i pred kojima otkrivamo glave i pred kojima se prostiremo, klanjamo se Kristu i častimo svete, čiju sličnost [similitudinem] one donose. Sve je to već određeno dekretima i koncilima, osobito Drugim nicejskim saborom, protiv pobornika svetih slika.

Biskupi s velikom zauzetošću trebaju naučavati da poviješću otajstava našega otkupljenja, izraženom slikama i drugim prilikama [similitudinibus], puk biva poučen i utvrđen u vjeri, primajući sredstva, da bi se spominjao i marno razmatrao članke vjere; osim toga, objasniti će da se od svih **svetih slika** ubire velik plod ne samo zbog toga što se puk poticajno upozorava na dobročinstva i darove koje mu je Krist darovao, nego također zbog toga što po svetima oči vjernika mogu vidjeti čudesna djela i spasonosne Božje primjere, tako da bi mu se dala hvala, oblikovalo život i običaje nasljedujući svete, klanjalo Bogu i ljubilo ga, te vršila djela milosrđa (i pobožnosti). Ako bi tko naučavao ili vjerovao nešto suprotno ovim odredbama, neka bude izopćen [anathema sit].

Ako su se u ova sveta i spasonosna obdržavanja uvukle zloporabe, sveti ih Sabor želi gorljivo isključiti. Tako ne će biti postavljena niti jedna slika koja bi promicala pogriješan nauk i koja bi za priproste bila prigoda za opasne pogriješke. Ako bi ponekad bili prikazani događaji i popovijesti Svetog pisma, nešto veoma korisno za slabo poučen puk, trebat će objasniti da se time ne kani prikazati božanstvo, kako bi se ono moglo vidjeti tjelesnim očima ili biti izraženo bojama ili

slikama. U zazivanju svetih, u čašćenju relikvija i u svetoj [liturgijskoj] uporabi slika treba udaljiti bilo kakvo **praznovjerje**, isključiti bilo kakvo besramno traženje zarade i - konačno - izbjeći bilo kakvu nedoličnost, na takav način da se ne slikaju i ne uređuju slike izazovnom dražesnošću. Jednako tako ni vjernici ne smiju iskoristiti slavlja blagdana svetaca i pohoda relikvijama, da bi se prepustili zabavi i pijančevanju, kao da bi se ta slavlja trebala slaviti u rasipnosti i razuzdanosti. Naposljetku, u svemu tome biskupi moraju uporabiti svu revnost i moguću skrb, da ne bude ničeg neprimjerenoga; da ne bude nimalo neumjesnoga, neurednoga, profanoga ili nečasnoga, budući da Božjemu dolikuje svetost. [...]

[S latinskog preveo Ivan Šaško]⁷⁸

Ovim odlomcima nedostaju još dva odlomka koja se tiču čašćenja relikvija svetaca kao i o pomnom nadzoru Crkve nad novim relikvijama i čudesnim slikama i drugim predmetima, a koje za ovu priliku nije potrebno detaljnije razmotriti. Kao što je vidljivo iz citiranog prijevoda, ova odluka Tridentskog sabora u potpunosti je razriješila problematiku čašćenja svetaca i dotadašnjih borbi oko ikonoklazma te naspram protestantskim učenjima proglasila ispravnim zagovor i zazivanje svetaca, čašćenje relikvija i ispravnu uporabu slika. U objašnjenju je navedeno kako je svece koji Bogu prinose molitve za ljude potrebno zazivati kako bi se utekli njihovim molitvama i pomoći. Jednako tako je propisano kako će oni koji smatraju da je ludost moliti se svecima biti proglašeni bezbožnicima. Dotadašnja praksa zagovora i molitvi svecima stoga je u budućim provedbama odluka Tridentskog koncila u kontekstu sukoba s protestantskim naučavanjima dobila još veću težinu nego prije. Jednako tako riješeno je i pitanje svetih slika za koje je određeno da se zbog svojih karakteristika (*prototypa, repraesentant, similitudinem*) trebaju nužno častiti dok se za naučavatelje suprotnoga predviđa izopćenje. Upravo je ovaj dio odluke u najvećoj mjeri odredio novi val u umjetnosti koji će se zatim u razdoblju provedbi odluka Sabora raspršiti u baroknoj arhitekturi i likovnom oblikovanju. Jednako kao i zagovor i molitva svecima, svete slike su također u kontekstu suočavanja s «rušiteljima slika» koji su svoje povode nailazili u učenjima Andreasa Karlstadta, Ulricha Zwinglija i Jeana Calvina, doživjele svoj poseban procvat u razdoblju koje je uslijedilo.⁷⁹ Na hrvatskim je prostorima ta situacija bila dodatno potencirana blizinom islamskog ikonoklazma koji je u razdoblju iznimne osmanske opasnosti za velik dio puka predstavljao iskustvo koje je dodatno priječilo prihvaćanje protestantskih «rušitelja slika» te je time ta situacija

⁷⁸ Usp. Sanja Cvetnić, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora i hrvatska likovna baština*. FF Press, Zagreb, 2007., 23.

⁷⁹ Usp. Sanja Cvetnić, *nav. dj.*, Zagreb 2007., 31.

i uvelike olakšala pristajanje uz obogaćivanje vizualnog identiteta Crkve koji se posebno rasplamsao u baroku.⁸⁰

Pietas austriaca

U razdoblju baroka i katoličke obnove do posebnog izražaja dolazi i fenomen koji je Anna Coreth u svojoj studiji nazvala *pietas austriaca*, a koji će se više puta manifestirati i materijalizirati i kao zavjetni fenomen. Obuhvaćajući razdoblje od Tridentskog koncila do vladavine Josipa II. autorica argumentira kako u tom razdoblju ni u jednoj zemlji religija nije odigrala takvu ulogu kao instrument političke legitimitacije kao u zemljama pod vlašću dinastije Habsburg. Stoga *pietas austriaca* kao oformljen naslov ne obuhvaća samo austrijsku pobožnost već istinsku odanost katoličkom poimanju Euharistije, Bogorodice i svetaca. William D. Bowman koji je sudjelovao u izradi engleskog izdanja spomenute studije, pritom smatra kako je *pietas austriaca* u snažnom vjerovanju u stvarnu moć i Božansku prisutnost u vjerskim praksama i osobama bila vodeći princip Habsburgovaca i to ne samo u simboličkom i retoričkom smislu i nužnosti već je posvećivanje vlastitih zemalja primjerice Blaženoj Djevici Mariji bilo toliko snažno upravo zbog stvarnog vjerovanja vladara i stanovništva. Pritom su globalni uspjeh i geografsko prostiranje Habsburgovaca kao i dugotrajna konfrontacija s reformnim učenjima i islamskim Osmanlijama na krajevima države odigrali dodatnu ulogu u širenju i osnaživanju katoličkog identiteta Monarhije. Ono što razlikuje poimanje religije u spomenutom razdoblju od devetnaestostoljetnog i kasnijih poimanja jest transformacija religijske kulture koja se s javnog i političkog rituala uz iskreno vjerovanje u pozadini kasnije transformirala u osobno i privatno uz dakako zadržavanje istinskog vjerovanja u pozadini.⁸¹ Coreth u svojoj studiji pojašnjava *pietas austriaca* u nekoliko razina naglašavajući pritom važnost pobožnosti za odgoj prinčeva i budućih vladara i promicanu euharistijsku pobožnost koja se ispoljavala u simboličkom i stvarnom pozivanju na pobožni ideal praoca Rudolfa Habsburškog. Posebnu važnost imali su i *fiducia in Crucem Christi* i *pietas mariana* od čega se posljednje u razdoblju protureformacije najsnažnije promicalo u vidu posebnog čašćenja *Maria Immaculata* i *Maria Generalissima*. Uz pobožnost prema katoličkom poimanju euharistije i Marije posebnu važnost imalo je i štovanje svetaca koje se u najreprezentativnijoj mjeri materijaliziralo na samom vrhuncu austrijske pobožnosti o čemu govori i sljedeći primjer. U južnom dijelu Beča smještena je crkva posvećena sv. Karlu Boromejskom, poznata kao Karlskirche. Već spomenuta crkva izgrađena je kao poseban zavjet vladara u razdoblju haranja kuge tijekom 1713. godine. Naime, car Karlo VI. je u listopadu iste

⁸⁰ Usp. Sanja Cvetnić, *nav. dj.*, 2007., 33.

⁸¹ Usp. Anna Coreth, *Pietas Austriaca*, West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2004., XV.

godine poveo procesiju prema katedrali sv. Stjepana u središtu grada zavjetujući se kako će sagraditi crkvu posvećenu sv. Karlu Boromejskom⁸² ukoliko će bolest minuti.⁸³ Budući da je bolest minula nakon nekoliko mjeseci, odabran je projekt za izgradnju Johanna Bernarda Fischera von Erlacha. Gradnja crkve trajala je pune dvadeset i tri godine s kratkim prekidom nakon smrti Johanna Bernarda kada ga je zamijenio njegov sin Josef Emanuel. Interpretirajući ikonografsku shemu, crkva sv. Karla Boromejskog u Beču posvećena 1737. godine izgrađena je ne samo kao kolektivni zavjet zajednice Bečana već kao individualni zavjet cara i kolektivni zavjet čitave Monarhije budući da je crkva s obzirom na imperijalno donatorstvo i naručiteljstvo, jasnu imperijalnu ikonografiju i titular podsjećala na nužnu zahvalnost za cara koji je u najtežim trenucima ostao u gradu uz svoje podanike te nije bježao na jasne znakove opasnosti od kuge poput svojih prethodnika. Interpretacija njegovih motiva u radovima vrlo se jasno povezuje i s tadašnjim političkim stanjem Monarhije koje je u tim trenucima bilo u klimavom stanju s obzirom na probleme oko pitanja nasljednika te opstanka dinastije uopće.⁸⁴

Dimenzijama manji, ali zato diljem Monarhije u više inačica mnogo rašireniji izraz austrijske pobožnosti i zavjetovanja predstavlja bečki *Pestsäule* tj. stup Presvetog Trojstva naručen tijekom velike epidemije kuge 1679. godine i postavljen u ulici Graben. Epidemija kuge 1679. godine primorala je Leopolda I. da se zavjetuje kako će podići zavjetni stup ukoliko epidemija mine. Iste godine postavljen je drveni stup no već 1683. godine naručeno je reprezentativno djelo od mramora. Djelo je konačno dovršeno 1693. godine, a uz prikaz Presvetog Trojstva i anđele u podnožju je prikazan pobožni lik cara Leopolda kako se klečeći moli zavjetovanom Presvetom Trojstvu.

Ova praksa kao i podizanje Karlskirche u Beču samo su neki od primjera gdje se *pietas austriaca* ispoljavala u obliku zavjetovanja i to prilikom suočavanja Monarhije s nedaćama kao što je epidemija kuge. Iako ne u dinastičkom obliku, takva zavjetovanja javila su se i javljat će se i u drugim dijelovima Monarhije. Upravo je cilj ovog rada promotriti takva zavjetovanja u jednom mikroprostoru, ali i pokušati saznati kolika je učestalost tog fenomena. Pritom pri promatranju tih zavjetovanja potrebno je imati na umu prvenstveno razmjere promjena u katoličkoj obnovi i protureformaciji, posebno u štovanju svetaca i oblikovanju vlastitih praksi istodobno se

⁸² Usp. Sv. Karlo Boromejski, milanski nadbiskup i kardinal imao je veliku ulogu tijekom Tridentskog koncila te je sam uvelike utjecao na donošenje mnogih odluka koncila. Kao zaštitnik od kuge počeo se častiti zbog dobrotvornog djelovanja u razdoblju haranja kuge tijekom 1576. godine, a navodno je izliječio i neke od bolesnika. Više: Catholic encyclopedia; St. Charles Borromeo; <http://www.newadvent.org/cathen/03619a.htm> (Datum posjete 2.11.2016.)

⁸³ Usp. Frances D. Fergusson, «*St. Charles' Church, Vienna: The Iconography of Its Architecture*» U: *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 29, No. 4, 1970., 318.

⁸⁴ Usp. Frances D. Ferguson, *nav. dj.*, 1970., 318.-319.

suočavajući s reformnim strujama, kao i gore spomenuti fenomen koji govori o religijskoj i dinastičkoj specifičnosti Habsburške monarhije.

Reformacija i katolička obnova u gradu

Kao što je već navedeno, provedba odluka Tridentskog koncila bila je dugotrajna. Do 1588. godine osnovano je čak petnaest Kongregacija koncila koje su nadzirale provedbu i ispravnost tumačenja odluka Koncila. Na hrvatskim prostorima najbitnija osoba za prvotnu provedbu odluka bio je biskup Juraj Drašković, i sam sudionik Koncila, koji je 1570. i 1574. sazvaio prve poslijetridentske dijacezanske sinode Zagrebačke nadbiskupije.⁸⁵ U Trnavi, 1611. godine na pokrajinskoj sinodi zaključen je protokol obavljanja vizitacija, a 1638. godine ugarski i hrvatski biskupi potpisali su sve odluke Tridentskog koncila koje je u hrvatskom prijevodu objavio tek 1790. godine makarski kanonik Ivan Josip Pavlović Lučić.⁸⁶ Iako su vizitacije bile vršene i ranije te je postojao određen kontinuitet, nakon Tridentskog sabora one postaju propisane te se počinju izvoditi redovito i u kontinuitetu. Vizitacije su s obzirom na vizitatora mogle biti apostolske, biskupske, i arhiđakonske. Nakon svake vizitacije, vizitator je bio dužan napisati izvještaj od kojih mnogi sačuvani danas pružaju najvažnije podatke o stanju i opremi crkve koja se posjećuje. Vizitatori su također imali obvezu provjeravati vođenje župnih arhiva (*liber memorabilium* i *liber rationum*) i matičnih knjiga za čiju je provedbu vođenja na hrvatskim prostorima bilo potrebno više od stoljeća. Bitan dio odredaba bila je i odluka o proširenju obrazovanja klera. Stoga se počinju uz već postojeće škole osnivati nova sjemeništa od kojih je na hrvatskim prostorima prvo osnovao biskup Juraj Drašković 1576. godine u Zagrebu.⁸⁷ Također važan čimbenik katoličke obnove i provođenja odluka Tridentskog koncila predstavljao je i Katekizam za župnike (*Catechismus ad parochos*) prvi puta objavljen 1566. godine. Upravo je takva vrst knjiga bila najvažnija za pastoralnu obnovu Crkve budući da se radi o skoro jedinim knjigama s kojima su se župnici najsiromašnijih i najudaljenijih područja mogli susretati. Najstariji katekizam objavljen na hrvatskoj jeziku tj. dubrovačkoj inačici, jest hrvatsko izdanje katekizma španjolskog isusovca Diega Ledesme iz 1576. godine. Ipak, prvi izvorni hrvatski katekizam za župnike objavljen je tek 1582. godine pod imenom *Nauk karstianski*, splitskog kanonika Aleksandra Komulovića, nakon čega je objavljeno još nekoliko katekizam istog imena, različitih autora.⁸⁸

⁸⁵ Usp. Sanja Cvetnić, *nav. dj.*, 2007., 26.

⁸⁶ Usp. Sanja Cvetnić, *nav. dj.*, 2007., 26-27.

⁸⁷ Usp. Sanja Cvetnić, *nav. dj.*, 2007., 49.

⁸⁸ Usp. Tonči Trstenjak, «Hrvatski katekizmi u razdoblju tridentske obnove XVI. stoljeće» U: *Obnovljeni život*, 2014, 69, 3, 342., 348.

Sredinom šesnaestog stoljeća, kada su od redova u Varaždinu djelovali još uvijek samo franjevci, Varaždin je postao jednim od glavnih širenja protestantizma na prostoru sjeverozapadne Hrvatske. Protestantska učenja dolazila su iz dva smjera, luteransko-evangeličko učenje koje je dolazilo iz njemačkih krajeva, Koruške i Kranjske i kalvinističko koje je dolazilo iz Ugarske. Reformna učenja širili su trgovci, putujući propovjednici te vojnici. Varaždin je naime, u ranonovovjekovnom razdoblju unatoč tome što veći dio tog razdoblja nije pripadao sustavu Slavonske krajine, djelovao kao sjedište istog sustava zbog čega će naposljetku taj dio krajine i postati poznat pod imenom Varaždinski generalat.⁸⁹ Tijekom tog razdoblja, u Varaždinu je bio stacioniran manji dio vojske, većinom njemačkih plaćenika, uz glavnog zapovjednika Slavonske krajine i ostale vojne službenike. Varaždin je kao sjedište Slavonske krajine bio često sjedište zapovjednika Slavonske krajine, tj. generala Varaždinskog generalata. Osim toga, uz glavnog zapovjednika u Varaždinu su često noćili i razni drugi štajerski vojni službenici koji bi s vremena na vrijeme poslom dolazili u Slavonsku krajinu.⁹⁰ Zapovjednici Slavonske krajine obično su bili pripadnici unutarnjoaustrijskog plemstva, a plaćenička vojska je tijekom 16. stoljeća s vremenom počela podrazumijevati nobilitirane i nenobilitirane vojnike austrijskog, ugarskog, hrvatskog i slavonskog porijekla.⁹¹ Također, pod nadležnošću glavnog zapovjednika bili su od 1578. godine i evangelički propovjednik, kapetan straže, kvartir-meštar, brijač, tamničari, liječnik, vojni suci i sudski pisari.⁹² Osim vojske i vojnog vodstva stacioniranog u Varaždinu, reformna učenja podržavali su i vlasnici varaždinske tvrđave barun Ivan Ungnad i njegov sin Krištof koji su zajedno uz Grubare, Tahyje i Zrinske predstavljali visoko plemstvo na sjeverozapadu Hrvatske koje je podupiralo protestantizam. Dapače, barun Ungnad je čak 1561. u Urachu osnovao najvažniju tiskaru za propagiranje protestantizma, a tiskara je u četiri godine svoga rada prevela i tiskala trinaest knjiga na glagoljici i ćirilici.⁹³

⁸⁹ Tijekom šesnaestog stoljeća Slavonska je krajina podrazumijevala prostor između Drave i Save uključujući i Varaždin i Zagreb. Međutim, nakon sabora u Brucku (1578.), kapetanije Varaždin i Zagreb zbog stabiliziranja granice više nisu bili u sastavu krajine. Slavonska krajina se od tada sastojala od tri kapetanije; Ivanič, Koprivnica i Križevci. Nakon Velikog bečkog rata i mira u Srijemskim Karlovcima (1699.) Varaždinski generalat je faktički u potpunosti prestao biti dijelom krajine. Unatoč tome što su hrvatski i ugarski staleži tražili ukidanje generalata, to se naposljetku nije provelo. Štajerski staleži zalagali su se za postojeće stanje koje je ipak samo djelomično održano budući da oni sve više gube utjecaj u upravljanju generalatom nauštrb bečkog centra te su naposljetku i osamnaestostoljetne reforme 1736. i 1749. godine provedene bez njihova sudjelovanja. Osim toga 1743. ukinuto je Dvorsko ratno vijeće u Grazu te formiran Vojni direktorij. Financiranje štajerskih staleža nastavilo se još samo pet godina kad je financiranje Vojne krajine uz provedene reforme preuzela država iz vlastitog vojnog proračuna. Međutim, već 1731. godine sjedište Varaždinskog generalata preseljeno je u Koprivnicu. Više u Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik : [povojačenje agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini (1535.-1881.)]. Sv. 1, Rana krajiška društva : (1545.-1754.)*, Zagreb: Naprijed, 1997., 80., 116-117.

⁹⁰ Usp. Nataša Štefanec, *Država ili ne: ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*, Zagreb: Srednja Europa, 2011., 409.

⁹¹ Usp. Nataša Štefanec, *nav. dj.*, 2011., 200.

⁹² Usp. Nataša Štefanec, *nav. dj.*, 206.

⁹³ Usp. Daniel Patafta, «Protireformacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj» U: *Podravina Vol. 4., br. 8.* (2005.), 38.

Protestantizam se u tom mjeri proširio Varaždinom da su 1613. godine članove u magistratu činili većinom protestanti. Ipak, u to vrijeme središnja vlast počinje raznim mjerama suzbijati nova učenja te je na saborskoj sjednici iste godine magistrat razriješen, a potvrđeni su i prijašnji zaključci Sabora kojima je u Hrvatskoj dopuštena samo katolička vjera, zabranjeno je čitanje protestantskih knjiga, a protestantski propovjednici bili su prisiljeni otići van zemlje ili na imanja Zrinskih.⁹⁴ Ulogu u slabom ukorjenjivanju protestantizma te konačnom nestanku reformnog učenja u Varaždinu prema isusovačkim misijskim izvješćima iz 1649. godine imala su djelovanja crkvenih redova, najviše isusovaca. Poseban napor pri katoličkoj obnovi uložen je putem pučkih misija prilikom kojih su isusovci obilazili sela i gradove te propovijedima i sakramentima pokušavali iskorijeniti utjecaje reformnih učenja. Uz potporu magistrata i različite donacije, isusovci su nakon svojeg dolaska 1631. godine u Varaždin počeli graditi kolegij s gimnazijom te naposljetku i vlastitu crkvu. Redovito su držali propovijedi u župnoj crkvi, a u nekim razdobljima, nakon smrti župnika, na zahtjev magistrata bili su pozvani i upravljati gradskom župom.⁹⁵ Miroslav Vanino iz isusovačkih izvora donosi brojne primjere preuzimanja zasluga za utjecaj na stanovništvo i magistrat kao što je primjerice slučaj sa zabranom raskalašenih plesova ili održavanja sajмова na zapovijedane blagdane. Posebnu skrb pridavali su zatvorenicima i bolesnima, obraćajući osuđenike na smrt te potpomažući oboljele u vrijeme epidemija.⁹⁶ Jednako kao i u ostalim gradovima, u pučko štovanje svetaca uveli su mnoge nove kultove, posebice štovanje isusovačkih svetaca poput sv. Franje Ksaverskog i sv. Ignacija, ali i druge posttridentinske svece poput zaštitnice od kuge, sv. Rozalije.⁹⁷ Njihov utjecaj bit će vidljiv i u inkorporaciji isusovačkog svetačkog repertoara i u osamnaestostoljetnim opremanjima zavjetnih crkava.

Nije naodmet spomenuti i još jedan čimbenik koji je moguće utjecao na slabije ukorjenjivanje protestantizma u Varaždinu. Naime, tijekom razdoblja u kojem je grad Varaždin bio ujedno i sjedištem Generalata, suživot u gradu zajedno s civilnim stanovništvom, tj. s građanima često puta nije bio lagan. Stacioniranjem vojske u gradu Varaždinu, mnogi od njemačkih plaćenika kupuju ili grade kuće na području grada, a osim toga neki od vojnih službenika pojavljuju se i kao svjedoci u pravnoimovinskim parnicama.⁹⁸ Međutim, mnogi od vojnika nisu imali vlastite kuće već je grad bio obvezan pružiti smještaj po raznim kućama unutar

⁹⁴ Usp. Daniel Patafta, *nav. dj.*, (2005.), 40.

⁹⁵ Usp. Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod II*, Zagreb: Filozofski-teološki institut Družbe Isusove, 1987., 346.

⁹⁶ Usp. Miroslav Vanino, *nav. dj.*, 1987., 458-460.

⁹⁷ Usp. Miroslav Vanino, *nav. dj.*, 1987.; 376., 462-463., 487.

⁹⁸ Usp. Josip Barbarić, *Zapisnici poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina*, sv. III., Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 1992., 51.

grada, tj. građani su bili obvezni pružiti konačište što je često stvaralo animozitet prema gostima.⁹⁹ Takve prilike znale su rezultirati nezadovoljstvom građana, a situaciju bi vrlo često dodatno pogoršavali vojnici koji bi učestalo posjećivali gostionice te se pod utjecajem alkohola upuštali u razmirice s građanima. Također, vojnici bi često znali ulaziti u nezakonite ljubavne odnose sa slobodnim ženskim stanovništvom te ih pritom uzdržavati što je dovelo do toga da su se građani tužili zbog nedostatka slobodnih služavki u gradu.¹⁰⁰ Osim toga, netrpeljivost je znala biti obostrana. Primjerice, 1745. godine vojnici su zbog razmirica s ukućanima podmetnuli požar koji se tada bio proširio i na ostale kuće.¹⁰¹ Poglavarstvo je stoga kontinuirano inzistiralo na potpunom očuvanju sudske jurisdikcije. Tako je u slučaju ubojstva njemačkog vojnika na području grada, pri čemu je počinitelj također bio njemački plaćenik, optuženi zahtijevao izuzeće od nadležnosti gradskog suda. Međutim, njegov zahtjev nije bio odobren te je bio pogubljen na gradskom trgu.¹⁰² Osim toga, s normalnim životom u gradu koji je podrazumijevao i kupoprodajne ugovore dolazilo je i do pravnoimovinskih parnica između vojnika i vojnih službenika te građana.¹⁰³ Ipak, s vremenom su se njemački vojnici ženidbom i kupnjom kuća asimilirali te je time i animozitet prema njima kao mogući utjecaj na slabije prihvaćanje protestantizma, sasvim sigurno minuo. U svakom slučaju, mogućnost ukorjenjivanja protestantizma tada je već davno bila minula.

⁹⁹ Usp. Josip Kolanović, Mate Križman, ur. *Statut grada Varaždina*, Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2001., 175.

¹⁰⁰ Usp. Ante Gabričević *Stanovništvo grada Varaždina tijekom minulih stoljeća*. Zagreb-Varaždin: HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin i Grad Varaždin, 2002., 70.

¹⁰¹ Usp. Ante Gabričević *nav. dj.*, 2002., 71.

¹⁰² Isto.

¹⁰³ Usp. Josip Barbarić, *Zapisnici poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina*, sv. VIII., Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2000., 44-45.

2. Od bolesti i vatre

Nedaća i obrana

Požar

Iako je u požarima umiralo uglavnom mnogo manje ljudi nego primjerice u potresima, poplava ili epidemijama, požari su zbog izuzetne materijalne štete te utjecaja koji su imali na život čovjeka i gradsku zajednicu, sve do devetnaestog stoljeća predstavljali jednu od najvećih opasnosti za čovjeka. Budući da je vatra bila nužna za funkcioniranje gradske zajednice te građani bez nje nisu mogli opstajati, sve do masovnog korištenja kamena i cigle kao građevnog materijala za izgradnju gradova, građani su se kontinuirano i učestalo suočavali s opasnošću od požara. Osnovni materijali za izgradnju, drvo, šindra i slama, bili su ujedno materijali izuzetne zapaljivosti koji su uz specifičnu gustu izgradnju i uske ulice pokrivene daskama u slučajevima požara dovodili do ubrzanog rasplamsavanja. Ipak, za velike požare visoka zapaljivost materijala i gusta gradnja nisu sami po sebi bili dovoljni za veću materijalnu štetu. Čimbenici uz koje je uvijek dolazilo do ubrzanog širenja požara bila su posebno sušna vremena tijekom kojih su spomenuti materijali ubrzano izgarali te vjetar kao najvažniji čimbenik koji je ujedno nosio i najveću zaslugu u jenjavanju požara. Naime, požari bi se uglavnom počeli uspješno gasiti tek kad bi došlo do smirenja vjetrova ili kad bi požar nakon zahvaćenja i uništenja gusto izgrađene četvrti dospio do nepremostive čistine na kojoj je nedostajalo zapaljivih materijala za daljnje širenje požara.¹⁰⁴

Borba s vatrom se sve do osnivanja modernih vatrogasnih društava uglavnom zadržavala na uredbama koje su se odnosile na različite načine prevencije vatre. Posebni pozornici bili su zaduženi da s povišenih mjesta noću stražare kako bi na vrijeme uočili eventualnu opasnost od vatre. Građani su uglavnom u rezervi držali posude s vodom koju bi u slučajevima manjeg požara mogli sasuti na vatru. U slučajevima većih požara osobe koje su gasile vatru mogle su se isključivo osloniti na pomagala poput ljestvi i različitih kuka kojim bi se zapaljivi materijali micali s poprišta požara ili mjesta do kojeg bi vatra mogla doprijeti.¹⁰⁵

Najranije protupožarne regulacije datiraju iz dvanaestog i trinaestog stoljeća kada su veliki gradovi poput Londona i Bruges donijeli posebne uredbe. Jedna od ranijih protupožarnih regulacija može se pronaći u srednjovjekovnom njemačkom zakoniku *Sachsenspiegel*, čiji su dijelovi inkorporirani u mnoge kasnije zakonike. Primjerice, u njemu se nalazila odredba o tome

¹⁰⁴ Usp. Stephen J. Pyne, *Fire. A Brief History*, Seattle, London: University of Washington Press, 2001., 109.

¹⁰⁵ Usp. Stephen J. Pyne, *nav. dj.*, 2001., 110.

da peći moraju biti pokrivene na način da iskre koje dolaze iz njih ne mogu izazvati požar. U četrnaestom i petnaestom stoljeću javljaju se i zahtjevi za protupožarnim alatima kao što su kante, ljestve i kuke te čak zahtjev kako se krovovi moraju pokrivati crjepovima, a ne slamom ili šindrom, kako bi se minimizirala opasnost od požara.¹⁰⁶

Iako su udari groma mogli prouzročiti požare koji bi se u nepovoljnim uvjetima brzo širili, najčešći uzročnici požara ipak su bili ljudi. Namjerni paleži prilikom ratova i pobuna ili pak oni češći, slučajni paleži uzrokovani nemarom prilikom obavljanja svakodnevnih poslova u kuhanju, klanju, osvjetljavanju ili obavljanju različitih zanata, pružali su svakodnevnu opasnost od manjih, a pod nepovoljnim prilikama i većih požara koji bi mogli progutati cijeli grad. Budući da su požari bili učestala opasnost, sve do uspostave modernog vatrogastva i uporabe manje zapaljivih materijala gradnje, gradovi su kontinuirano prolazili kroz cikličke procese izgaranja i obnove požarom zahvaćenih dijelova grada.

Povjesničarka Marie Louise Allemeyer bavila se između ostalog i odnosom i interpretacijom gradskog požara u mentalitetima ljudi sedamnaestog stoljeća. U svom istraživanju suočila se s kako navodi, dvije različite interpretacije gradskog požara, onom profanom i onom metafizičkom tj. duhovnom. Jednako kao i za druge nedaće koje su pogađale ljude u tom razdoblju, tako je i za požare postojalo shvaćanje kako se radi o prvenstveno Božjoj kazni za ljudske grijehe. Godine 1604. objavljene su u Meissenu dvije kršćanske propovijedi o požarima (*Christliche Predigten Von Fewrsbrunsten*).¹⁰⁷ Pružajući utjehu oštećenima, ove su propovijedi istovremeno davale i kršćansko shvaćanje požara kao i eventualne upute za prevenciju. Shvaćajući požare kao kaznu za ljudske grijehe, propovijedi su poticale ljude na obraćenje i vođenje pobožnijeg života. U propovijedima objavljenima 1670-ih godina, navođeni su bili i grijesi za koje se posebno smatralo kako mogu izazvati Božju srdžbu i naposljetku indirektno prouzročiti požare, a od kojih je oholost zauzimala najviše mjesto u težini grijeha. Nakon požara održavali bi se posebni rituali pokajanja koji su se često ustalili kao posebna godišnja pokajanja ili procesije. Primjerice, godinu dana nakon velikog požara u Rostocku 1677. godine, vladar je objavio kako će se svake godine na datum požara održavati posebno pokajanje.

¹⁰⁶ Usp. Ulf Christian Ewert, «Water, Public Hygiene and Fire Control in Medieval Towns: Facing Collective Goods. Problems while Ensuring the Quality of Life» U: *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, Vol. 32, No. 4 (122), *Neue Politische Ökonomie in der Geschichte / New Political Economy in History* (2007), 238.

¹⁰⁷ Usp. Marie Louise Allemayer, «Profane Hazard or Divine Judgement? Coping with Urban Fire in the 17th Century» U: *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, Vol. 32, No. 3 (121), *Historical Disaster Research. Concepts, Methods and Case Studies / Historische Katastrophenforschung. Begriffe, Konzepte und Fallbeispiele* (2007), 148.

Uz interpretacije požara koje pronalazimo u propovijedima, i vijeće Rostocka je neobične znakove poput pojavu kometa prije požara tumačilo kao poseban znak poznat samo Bogu.¹⁰⁸ U dnevniku gradskog vijećnika Matthiasa Priestaffa, Allemayer uočava i svjetovni motiv korištenja interpretacije požara kao Božje srdžbe. Naime, Priestaff navodi kako se govori da nisu poduzete potrebne mjere opreze ili pak posjedovani potrebni instrumenti za gašenje požara. Priestaff zatim navodi kako su te optužbe posve neutemeljene budući da se nije radilo o običnom požaru već o požaru Božje srdžbe te nikakvi alati ni zaštitne mjere ionako ne bi imali učinka.¹⁰⁹ Allemayer pritom smatra kako je Priestaff iskoristio kršćansko poimanje požara kako bi se sam oslobodio bilokakvih osobnih ili institucionalnih optužbi. Isto poimanje požara korišteno je i u zahtjevu za pomoć koji su izdavale gradske vlasti prilikom požara. Naime, nakon požara bi se izdali patentu upućeni obližnjim gradovima kojima bi se molilo za milostinju. U jednom patentu grada Oldenburga, požar se interpretira kao Božja kazna zbog njihovih mnogobrojnih grijeha. Takvi patentu trebali su izazvati suosjećanje u susjednim građanima te gradu donijeti bezuvjetnu pomoć i podršku.¹¹⁰ Suprotnu situaciju, okrivljavanje pojedinaca ili institucije zbog nedovoljni mjera opreza i nedostatnog gašenja požara te korištenje takvih optužbi zbog vlastitih vjerskih uvjerenja, Allemayer pronalazi u idućem slučaju. Naime, Andreas Gryphius, svjedok velikog požara u Freystadtu 1637. godine piše u svom dnevniku kako za požar zbog različitih nedostataka krivi vlasti. Allemayer smatra kako se pomnijim promatranjem Gryphiusovih optužbi može uočiti kako su svi optuženi bili odreda katolici te pritom smatra kako su njegove optužbe barem djelomično motivirane vlastitim konfesionalnim vjerovanjima koja su bila u suprotnosti s katoličkim vlastima.¹¹¹

S druge strane u istom se razdoblju javlja eksplozija brojnih uredbi kojima se nastojalo spriječiti požare, ali i poboljšati načine gašenja požara. Objavljivani su i brojni traktati od kojih su neki sadržavali opise različitih instrumenata izrađenih za gašenje požara (primjerice *Theatrum Machinorum* Heinricha Zeisinga iz 1607. godine). Također, u sedamnaestom stoljeću osnivaju se i prvi oblici osiguravajućih institucija koje bi u slučaju požara isplaćivale odštetu. Pa ipak, i u takvim se dokumentima zadržava kršćanska interpretacija požara kao Božje srdžbe.¹¹²

Iako su duhovni i svjetovni način borbe prema požaru koegzistirali, u nekim se dokumentima javlja žaljenje na naglašavanje drugog načina obrane. Primjerice, u svojoj se propovijedi Arnold Mengerling žali kako svjetovna rulja nakon požara gašenje isključivo pripisuje

¹⁰⁸ Usp. Marie Louise Allemayer, *nav. dj.*, (2007), 150.

¹⁰⁹ Nav. prema Marie Louise Allemayer, *nav. dj.*, (2007), 150.

¹¹⁰ Usp. Marie Louise Allemayer, *nav. dj.*, (2007), 152.

¹¹¹ Usp. Marie Louise Allemayer, *nav. dj.*, (2007), 160.

¹¹² Usp. Marie Louise Allemayer, *nav. dj.*, (2007), 155.

vlastitom radu i znoju dok u potpunosti zaboravljaju zahvaliti Bogu za njegovo milosrđe. Jednako tako u odredbama grada Clausthala tek u zadnjem paragrafu stoji kako se nakon požara potrebno pomoliti. S druge strane u odredbama grada Nordhausen iz 1668. godine stoji kako je potrebno istovremeno činiti i jedan i drugi način obrane i to tako da se odrasli propisanim mjerama bore protiv požara dok oni nemoćni poput djece i starijih trebaju moliti Boga da odvрати svoj gnjev od građana.¹¹³

Kuga

Uz požare, jedne od najčešćih, ali ujedno i mnogo smrtonosnijih nedaća bile su bolesti. Jedna od najčešćih i najsmrtonosnijih bolesti u razdoblju srednjeg i ranog novog vijeka bila je kuga. Vrućica, slabost, glavobolja, otečeni jezik, žeđ, drhtavica, povraćanje, otečeni limfni čvorovi i krvavi kašalj samo su neki od učestalih simptoma koji su se javljali kod oboljelih od bubonske kuge, a epidemije su obično zahvaćale stanovništvo u uvjetima gladi, siromaštva, prenapučenosti i loših higijenskih prilika.¹¹⁴ Poimanje bolesti, epidemija i medicine u ranom novom vijeku još uvijek se svodilo na izniman raskorak između teorije i prakse, filozofske medicine i stvarnog liječenja i sprječavanja raznih bolesti različitih osoba koje su svoj zanat stekli isključivo putem prakse bez formalnog obrazovanja. Filozofska medicina sve do 16. stoljeća slijedi neupitne autoritete antičke medicine, prije svega Galena. Poimanje bolesti kao stanja u kojem organizam trpi od poremećenog balansa sokova ponajviše nije odgovaralo tretiranju zaraznih bolesti kao što su kuga, guba, boginje, sifilis i druge spolne bolesti.¹¹⁵ Način života tijekom ranog novog vijeka u mnogočemu je pridonosio podlijevanju ljudskog organizma i mnogim nezaraznim bolestima. Siromaštvo, glad te fizički uvjeti života koji se odnose na težak rad, nepovoljnu klimu i nepovoljna staništa vjerojatno su najveći uzroci obolijevanja stanovništva još dodatno potencirani pomanjkanjem higijene i prenapučenosti životnog prostora. Prosječna životna dob u zapadnom je dijelu Europe iznosila oko trideset godina. Većina rođenih ljudi umrla je u svom ranom djetinjstvu. Također, broj liječnika, bez obzira da li se radilo o formalno obrazovanim liječnicima fizicima ili pak kirurzima/ranarnicima bio je neizmjereno nedostatan. Iako je broj fizika u najvećim gradovima Europe kao što je London, oko 1600. godine iznosio čak oko 50, u ostalim je područjima drugih pa i istih zemalja taj broj bio izrazito malen ili liječnika čak uopće nije ni bilo.¹¹⁶

¹¹³ Usp. Marie Louise Allemayer, *nav. dj.*, (2007), 157-159.

¹¹⁴ Usp. T. Buklijaš, «Kuga: nastajanje identiteta bolesti» U: *Hrvatska revija*, god. 2, br. 2, Zagreb, 2002.

¹¹⁵ Usp. Sheldon J. Watts, *Disease and Medicine in World History*. New York and London: Routledge Taylor and Francis Group, 2003., 104.

¹¹⁶ Usp. Roy Porter, *Disease, medicine and society in England, 1550-1860*. Cambridge University Press, 1993., 12.

Budući da je uzročnik kuge laboratorijski otkriven tek krajem devetnaestog stoljeća, s obzirom na gore navedenu situaciju simptoma koji vrlo lako mogu biti i simptomi drugih bolesti, teško je istraživati epidemije kuge u ranonovovjekovnom razdoblju, a posebice u ranijim razdobljima te neki od istraživača danas spore kako je za tolike smrti zaslužna isključivo kuga. Ipak, pronalazak francuskih istraživača DNA Yersinije *pestis* u zubnoj pulpi četiri stoljeća starih tijela opovrgava negaciju kuge u tim razdobljima.¹¹⁷ Primarni izvori odnose se na razna izvješća, medicinske traktate, matične knjige i upute Katoličke Crkve, dnevnike i osobna svjedočanstva pojedinaca o epidemijama kuge koji pružaju neprecizne, ali ipak korisne podatke o okvirnom broju umrlih za koje je postojala sumnja da su podlegli simptomima kuge. Isti izvori pružaju i podatke o razvoju mehanizama obrane kao i zdravstvenog discipliniranja stanovništva, a posebice korisnima za uvid u psihološki utjecaj kuge na čovjeka pokazali su se izvori koji opisuju dijeliće svakodnevice iz razdoblja haranja kuge.

Prva epidemija koja se identificira kao kuga bila je tzv. Justinijanova kuga iz šestog stoljeća koja se obliku bubonske kuge proširila iz Etiopije i Kine, a podaci o njoj poznati su nam iz pisanja Grgura iz Toursa. Iduću kugu, tzv. marsejsku kugu nazvanu po posljednjem velikom poprištu iz 1720. godine, u plućnom i bubonskom obliku prenijeli su 1347. godine Mongoli preko Crnog mora pri čemu je epidemija prema procjenama uzela oko trećine tada poznatog stanovništva te se od tada učestalo javljala svakih petnaest do dvadeset godina sve do osamnaestog stoljeća.¹¹⁸ Budući da su uzroci kuge bili nepoznati, uzrokom se smatrala zagađenost zraka koja je nastajala nepovoljnim rasporedom planeta ili pak isparavanjem truleži iz zemlje. Stoga su se provodile razne obrambene mjere; paljenje vatre na raskrižjima zaraženog grada, dezinfekcija ljudi, odjeće i kuća pomoću raznih mirisa, baruta, octa i sumpora, korištenje maske u obliku ptičje glave s kljunom napunjenim raznim mirisima...¹¹⁹ Ipak, kasnija istraživanja pokazala su kako su mjere ipak bile djelomično uspješne. Naime, bacil kuge slabo je otporan na antiseptike, vrućinu ili direktnu sunčevu svjetlost. Specifični primjeri pokazuju raznovrsnost biljaka koje su se koristile za prevenciju. Primjerice, kolegij fizika tijekom epidemije u Cambridgeu 1665. godine savjetuje kako prevencija od kuge treba započeti molitvom i pokajanjem te zatim ukoliko je potrebno izlaziti na ulicu, uzimanjem duhana, rutvice ili siriša za žvakanje. Oko vrata je trebala biti obješena mješavina posebnih sastojaka prilagođenih i bogatima i siromašnima, a odjeća je trebala biti namirisana smrekovinom ili cedrovinom. Preporučala se i posebna kuhinja koja se kretala od dugotrajnog

¹¹⁷ Usp. Christine M. Boeckl, *Images of Plague and Pestilence: Iconography and Iconology*, Truman State University Press, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

¹¹⁸ Usp. Robert Delort, François Walter, *Povijest europskog okoliša*, Zagreb: Barbat, 2002., 138.

¹¹⁹ Usp. Žan Delimo, *Strah na zapadu (od XIV do XVIII veka)*, Srijemski Karlovci, Novi Sad, 2003., 139.

posta pa do uzimanja velikih količina češnjaka kuhanog u maslacu s kruhom.¹²⁰ Osim spomenutih mjera, pojedinci su u kontaktu sa zaraženima morali nositi razna obilježja, a posebnim obilježjima bile su označavane i kuće preminulih. Od tada se i počinje provoditi dublje zakapanje preminulih. Ponekad su pojedinci bili izlagani osudama kako su na određene načine zagađenjem zraka uzrokovali bolest te su zbog toga bili podvrgnuti raznim mučenjima. Posebno su tome tijekom srednjovjekovnog razdoblja bili podvrgnuti Židovi. I kršćanska i antička poganska tradicija uzroke je pronalazila u astrološkim zbivanjima tj. u nepovoljnim položajima planeta. U Bibliji se također pronalazila poveznica između pojave bolesti u vrijeme rata, a ljudi su također počeli opažati kako hodočašća i trgovina također pogoduju širenju bolesti. Stoga se počinju uvoditi razna ograničenja kretanja, a ubrzo se razvila ideja o karanteni koju se vrlo često pogrešno pripisuje Veneciji. Prva karantena uspostavljena je u Dubrovniku 1377. godine dok je u Veneciji ona uspostavljena tek početkom petnaestog stoljeća.¹²¹ Međutim, ipak je u ta četiri stoljeća većinom prevladavalo shvaćanje kako je bolest svojevrsna Božja kazna, što se izvodilo ne samo iz judeokršćanske tradicije već i iz dijela antičke. Homer u Ilijadi navodi kako je bolest iz osвете poslao Apolon. U Starom i Novom zavjetu kuga se javlja kao kazna za Davidovu neposlušnost, kao pošast u jednoj od Deset egipatskih zala, te kao jedno od četiri zala (pošasti, ratovi, potresi i glad) koja će stići prije Posljednjeg suda.¹²²

Kuga se redovito pojavljivala sve do devetnaestog stoljeća. Do nestanka ovih cikličkih epidemija u raznim je dijelovima svijeta došlo u različito vrijeme. Već do kraja sedamnaestog stoljeća kuga je nestala u Italiji, Engleskoj, Škotskoj, tijekom osamnaestog stoljeća u Francuskoj, Baltičkim zemljama i Rusiji, a tijekom devetnaestog stoljeća i na Balkanskom poluotoku. Razlozi povlačenja kuge višestruki su. Jedna od teorija jest teza Andrewa Applebya kako su prijenosnici štakori postali rezistentni ili gotovo imuni na bacil kuge te su time i onemogućili ponovne pojave epizootija i epidemija.¹²³ Pa, ipak različitost u vremenu povlačenja na nekoliko različitih i čak geografski bliskih područja govori da su u ranijim razdobljima nestanka kuge postojali još neki dodatni čimbenici koji su utjecali na nestanak kuge u nekim gradovima. Dodatni čimbenici koji su u dužem vremenu utjecali na nestanak kuge u određenim područjima jesu svakako poboljšanje higijenskih uvjeta i karantena kao i druga striktnija ograničenja kretanja prilikom pojave opasnosti od kuge.¹²⁴

¹²⁰ Usp. Evelyn Lord, «Black Horse of the Apocalypse and its Pale Rider» U: *The Great Plague. A People's History*. Yale University Press, 2014., 7-8.

¹²¹ Usp. T. Buklijaš, «Kuga: nastajanje identiteta bolesti» U: *Hrvatska revija, god. 2, br. 2*, Zagreb, 2002.

¹²² Usp. Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

¹²³ Usp. Paul Slack, «The Disappearance of Plague: An Alternative View» U: *The Economic History Review, New Series, vol 34., no. 3.*, 1981., 469.

¹²⁴ Usp. Paul Slack, *nav. dj.*, (1981.), 475.

Posljednja kuga, tzv. honkonška izbila je 1874. godine, traje i širi se još i u današnje vrijeme, a upravo su u vrijeme te kuge 1894. godine Alexandre Yersin i Shibasaburo Kitasato, svaki zasebno otkrili bacil kuge, *Bacterium pestis*, naposljetku nazvan *Yersinia pestis*.¹²⁵ Četiri godine kasnije Paul-Louis Simond otkrio je kako se bubonska kuga prenosi preko buhe sa zaraženih crnih štakora na čovjeka, a plućna kuga kapljicama sline s čovjeka na čovjeka.¹²⁶

Iako su postojali obrazovani liječnici, oni su se rijeko izlagali samoj bolesti i bolesnicima. Kirurzi, koji su bili društveno nižeg statusa, obavljali su preglede i procjene bolesnih te su zajedno s djelatnicima hospitala, stražom i kopačima grobova bili oni koji su se u vrijeme epidemija stalno izlagali bolesti.¹²⁷ Istraženi mikroprijmjeri epidemija kuge u Veneciji između 1575. i 1577. godine, te 1630-1631. godine ne pokazuju nikakvu posebnost u pogađanju posebne dobne skupine, ali zato je potonja epidemija nešto više pogađala muškarce nego žene. Od istraživanih religijskih grupacija, najpogođeniji bili su Židovi, zatim fratri, a na najmanjem udaru bili su redovnici koji su ostajali zatvoreni unutar svojih samostanskih zajednici. Najmanje pogođeno nije bilo plemstvo već bogatije građanstvo, *cittadini*, a najveća smrtnost bila je kod najnižih i najsiromašnijih slojeva društva.¹²⁸ Bubonska kuga smrtonosna je za oko 60% oboljelih dok plućna i septikemijska i danas ukoliko ostanu neliječene, ubijaju gotovo sve zaražene. Svakih 15-20 godina kad bi došlo do obnove stanovništva, stvorili bi se uvjeti za ponovnu epidemiju.¹²⁹ Stoga je u razdoblju od spomenutih 400 godina, čovjek bio u gotovo stalnoj opasnosti, a kuga je i u mirnim razdobljima bila konstanta u svijesti čovjeka. Ukoliko je netko i preživio određen tip bolesti, mnogi su uz tu sreću bili primorani promatrati kako im u opetovanim poluendemičnim epidemijama umiru čitave obitelji.

Jean Delumeau u svojoj je studiji *Strah na zapadu* istražio između ostalog i strah od kuge na temelju književne i likovne umjetnosti, kao i kolektivna ponašanja tijekom epidemija kuge. Navodeći raznovrsne izvore Delumeau prikazuje opseg i okolnosti javljanja epidemija kuge na odabranim dijelovima europskog kontinenta. Kuga se u izvorima spominje kao jahač Apokalipse, novi potop ili požar koji prema Danielu Defou «izbije u gusto naseljenom gradu, bukne i potpuno ga opustoši».¹³⁰ Prema Defou zaraza je izbijala toliko brzo da je bilo nemoguće pravovremeno pozatvarati se u kuće. Sedamnaestostoljetni lječnik iz Malage spominje mnoštva koja u vrijeme

¹²⁵ Usp. T. Buklijaš, Kuga: nastajanje identiteta bolesti, Hrvatska revija, god. 2, br. 2, Zagreb, 2002.

¹²⁶ Usp. Robert Delort, François Walter, *Povijest europskog okoliša*, Zagreb: Barbat, 2002., 138.

¹²⁷ Usp. Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

¹²⁸ Usp. Weiner, Gordon M., «The Demographic Effects of the Venetian Plagues of 1575-1577 and 1630-1631» U: *Genus*, vol 26., br ½, 1970., 55.

¹²⁹ Usp. Robert Delort, François Walter, *nav. dj.*, 2002., 139.

¹³⁰ Nav. prema. Žan Delimo, *nav. dj.*, 2003., 148.

zaraze napuštaju grad i bježe «po polju kao divlje zvijeri».¹³¹ Delumeau navodi kako je u tim razdobljima kontakt između ljudi bio sveden na minimum, a odnosi su bili posve poremećeni. Kapelan Ivan Marija Marušić svjedoči kako je tijekom epidemije kuge 1682. u Gorici bila za ruke obješena kradljivica koja je iz okuženih kuća krala nerazkužene stvari za vlastitu upotrebu. Kapelan nadalje svjedoči kako se kradljivica kako bi odagnala osjećaj srama zbog izvršavanja kazne na trgu opijala bokalom vina.¹³² Iz osamnaestostoljetnog izvještaja o kugi u Marseillesu slijedi kako se bolesnika zatvaralo u najudaljeniji dio kuće i pokrivalo ga drojncima i onim što je najpohabnije, bez ičega čime bi ublažio svoju nevolju, s komadom hrane koja mu se dobacuje preko praga po koju «usprkos svoj iznemoglosti mora sam da ide do vrata».¹³³ S obzirom na mnoštvo umrlih i opasnost od zaraze, dolazi do ukidanja personalizirane smrti te primjeri navode kako više nije bilo svečanih sahrana ni za bogate kao ni najskromnijeg obreda za siromašne. Defoe navodi kako su dvokolice nosile šesnaest ili sedamnaest leševa od kojih su «neki tako loše bili pokriveni da bi se skotrljali goli među druge».¹³⁴ Budući da se smatralo da je kuga psihosomatska bolest, neki su u tim razdobljima preporučali i organizirali javne zabave dok su drugi slična uzbuđenja branili smatrajući da oslabljuju tijelo.¹³⁵ Jean Delumeau opisuje i različita psihička stanja koja su se javljala u razdobljima epidemija. Naime, Defoe spominje i «pojedine umom opterećene koji su hteli...u svome bunilu, da sami sebe sahranjuju». Također, Defoe piše kako «zaraženi besomučni ludak peva ulicom kao da je pijan, a onda najednom pojuri ka jednoj trudnoj ženi da je zagrlji i tako joj prenese zarazu».¹³⁶ Prema već spomenutom izvještaju iz Marseillesa bila su tu i «deca koju su nečovečni roditelji, pošto je u njima strah od bolesti ugušio svako prirodno osećanje, izbacivali napolje, davši im kao odeću samo poneki dronjak, i tom varvarskom okrutnošću postali ubice onih kojima su se kratko pre toga dičili da su dali život».¹³⁷ Isti jezik javlja se i u baroknom pjesništvu: «I dok čovjek gleda kako padaju svi ti pokretni duhovi/ Ne razlikuje više mrtve od živih/ Pogled im je strašan, usta polu-otvorena./ Na kostima im još samo zelena koža...»¹³⁸

Navedeni primjeri zajedno tvore sadržaj koji bi se interpretativno mogao nazvati jezikom kuge. Jezik kuge morbidnim izrazima, prikazima i simboličkim detaljima dodatno potencira postojeću grubu stvarnost te se time dublje usađuje u pamćenje i predodžbu čitatelja/gledaoca.

¹³¹ Nav. prema Žan Delimo, *nav. dj.*, 2003., 152.

¹³² Usp. Zdravko Jelinčić, «Črna smrt v Gorici leta 1682. Iz dnevnika Ivana Marija Marušića.» U: *Kronika* 1594./2, št. 2., 119.

¹³³ Nav. prema Žan Delimo, *nav. dj.*, 2003., 156.

¹³⁴ Nav. prema Žan Delimo, *nav. dj.*, 2003., 157-158.

¹³⁵ Usp. Žan Delimo, *nav. dj.*, 2003., 161.

¹³⁶ Nav. prema Žan Delimo, *nav. dj.*, 2003., 165-166.

¹³⁷ Nav. prema Žan Delimo, *nav. dj.*, 2003., 172.

¹³⁸ Nav. prema Žan Delimo, *nav. dj.*, 2003., 169.

Najčešće korišteni izvor *Dnevnik kugine godine* Daniela Defoea iz 1722. godine još uvijek izaziva nedoumice oko klasificiranja samog djela. *Dnevnik kugine godine* govori o epidemiji kuge koja je 1665. godine izbila u Londonu. Glavni lik, H.F. u to doba ostaje u gradu i bilježi sve što se dogodilo. Jednako kao i Defoeovo najpoznatije djelo o Robinsonu Crusoeu, *Dnevnik kugine godine* je također u početku izdan kao istinito svjedočanstvo tada nepoznatog autora. Nakon što je do 1780. godine otkriveno kako je Defoe autor djela te kako je u vrijeme izbijanja kuge 1665. godine imao tek pet godina, djelo je klasificirano kao povijesni roman, historijska novela. Međutim, otkriveno je i kako je H.F. mogao predstavljati Henrya Foea, ujaka Daniela Foea, koji je zaista i zanimanjem odgovarao H.F.-u iz *Dnevnika kugine godine*. Djelo je pritom dobilo novinarski karakter te se smatralo da je moglo nastati prikupljanjem raznih anegdota vezanih uz izbijanje kuge 1665. godine. Iako je zadržana klasifikacija romana, prihvaćeno je kako se ne radi posve o fikciji.¹³⁹ Keith Wrightson u uvodu svog recentnog djela o epidemiji kuge iz 1636. u Newcastleu i svjedočanstvima pisara Ralpa Tailorsa, ostale navedene i slične pisane izvore naziva «stories od the plague».¹⁴⁰ Dok takvi izvori sasvim sigurno ponekad čak ni intencijom ne predstavljaju objektivni prikaz okolnosti pojedinih epidemija te je samim time lomljiva njihova upotrebljivost pri historiografskoj (re)konstrukciji ondašnjeg mentaliteta, «jezik kuge» zajedno sa kužnom ikonografijom svojom je reprodukcijom sasvim sigurno utjecao na buduće mentalitete tj. emocije i djelovanja ljudi u kasnijim razdobljima tijekom epidemija kuge.

Strah od «loše smrti» bez dobivanja oprosta dodatno potenciran opisanim stravičnim umiranjima tijekom kužnih epidemija i sve veća popularizacija nauka o čistilištu otvorili su put i većoj popularizaciji drugačijih oblika brige za vlastitu dušu i duše svojih bližnjih koje su se ispoljavale u donacijama dekoraciji crkava, tj. kvantitativno uvećanoj umjetničkoj produkciji.¹⁴¹ Tijekom ranokršćanskog i srednjovjekovnog razdoblja Crkva je u tradiciji i po uzoru kralja Davida promicala zavjetne darove, post, molitve i zamolbe svecima kao i hodočašća, a od razdoblja pape Grgura I. i pokajničke procesije. Uz shvaćanje kuge kao kazne za ljudske grijehе javljalo se i mišljenje kako su kugu izazivali ljudi koji su trovali izvore. Iako su tim optužbama podlijevali svi koji su se na bilo kakav način prethodno našli na udaru zajednice, vrlo često su se kolektivno optuživali i Židovi. Ipak, već tijekom velike kuge 1348. godine papa Klement VI okrivljuje one koji su se obrušili na Židove argumentirajući kako Židovi ne mogu biti krivci za epidemiju budući

¹³⁹ Usp. Marcus, James, ur. *Second Read. Writers Look Back at Classic Works of Reportage*. Columbia University Press, 2012., 9-15.

¹⁴⁰ Nav. prema Wrightson, Keith. *Ralph Taylor's Summer*. Yale University Press, 2011.

¹⁴¹ Usp. Christine M. Boeckl, *Images of Plague and Pestilence: Iconography and Iconology*, Truman State University Press, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

da su i sami umirali od kuge.¹⁴² S druge strane, potrebno je imati na umu kako je razmišljanje pape Klementa VI moguće interpretirati i time što je svaljivanje krivice na Židove bilo nespojivo sa shvaćanjem kuge kao Božjeg gnjeva i kazne. Međutim, i percipiranje kuge kao kazne za grijehe i prebacivanje uzroka bolesti na neidentificirana nedjela malignih osoba okretalo je ljude prije svega duhovnoj zaštiti. Utjecanje duhovnom ispoljavalo se na dva načina; prihvatanjem kazne za vlastite grijehe ili pak pokajanjem, postom i drugim vjerskim ritualima kojima se tražio oprost za grijehe pa tako i zaštita od kuge. Budući da se kuga smatrala kaznom za kolektivna nedjela zajednice, upravo se u razdobljima epidemija utjecalo kolektivnim izrazima pobožnosti kao što su dugotrajne molitve, propovijedi, različite vrste zavjetovanja, hodočašća i svećanih procesija. Pokajničke procesije djelovale su kao svojevrsan izraz kolektivnog pokajanja, ali i «egzorcizma» grada budući da je procesija prolazila kroz čitavo naselje, zaustavljajući se na svakom raskrižju, pritom ga blagoslivljajući i time tjerajući kugu. Jedan ljetopisac tijekom epidemije iz 1630. godine u blizini Milana navodi kako je procesija posvećena Bogorodici «prolazeći svim "stazama i bogazima"» opasala «vrlo brižljivo» naselje, izlazeći i izvan zidina, zalazeći u «straćare zaraženih». Isti ljetopisac navodi kako su se tijekom procesije neprekidno pjevale litanije Mariji te kako su neprestano zvonila zvona sve do kraja obreda.¹⁴³

Ipak od šesnaestog stoljeća polako se javlja dihotomija između dotadašnjih medicinskih spoznaja i vjerske prakse. Primjerice, početkom šesnaestog stoljeća kroničar Giovanni Cambi bilježi kako se protivi zabrani procesija koju je donio firentinski magistrat. I kardinal Karlo Boromjeski inzistirao je (uz iznimku koja se odnosila na žene i djece) na provođenju uobičajenih obreda unatoč upozorenjima zdravstvenih službi. S druge strane, njegovog je rođaka Frederica Borromea bilo potrebno uvjeravati da se tijekom procesije prenese i sarkofag njegovog sveca rođaka budući da je on sam smatrao kako bi se grad time dodatno izvrgnuo opasnostima.¹⁴⁴ Tijekom epidemije 1681. godine, austrijski je fizik molio lokalnog biskupa da zabrani vjerska okupljanja. U to je doba isusovac Althanasius Kircher bio najbliži istini smatrajući kako je bubonska kuga prirodni infektivni proces kojeg uzrokuju živi organizmi. Naime, Kircher je 1658. godine objavio detaljni rad *Scrutinium Physico-Medicum Pestis* objavljen u njemačkom prijevodu 1680. godine u kojem iznosi stajalište kako kugu uzrokuju malena nevidljiva sjemeni koja se stvaraju u raspadajućim tijelima.¹⁴⁵ S druge strane velik dio medicinskih mislioca i tijekom idućeg stoljeća smatrao je bolest psihosomatskom. Jean Delumeau navodi citate nekoliko učenjaka koji su dijelili isto mišljenje. Jedan od njih 1714. godine piše; «Zebnja, užas i melanholija i sami su

¹⁴² Usp. Žan Delimo, *nav. dj.*, 2003., 180.

¹⁴³ Nav. prema Žan Delimo, *nav. dj.*, 2003., 188., 190.

¹⁴⁴ Usp. Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

¹⁴⁵ Usp. Joseph P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death*, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2012., 201.

kuga, jer ruše naš optimizam (disordinando la fantasia) i utiču na životne sokove da lakše primaju pa i izdaleka privlače otrov koji lebdi [vazduhom]; što je iskustvo potvrdilo u bezbroj slučajeva».¹⁴⁶ Osim toga, još su početkom devetnaestog stoljeća Napoleonovi liječnici smatrali da je bolest psihosomatska te, ukratko, napada samo one koji se bolesti boje.¹⁴⁷

Bolesti i vatre u gradu

Požari u gradu

Gradovi Hrvatsko-slavonskog kraljevstva, pa tako i Varaždin, bili su tijekom šesnaestog stoljeća većinom izgrađeni od drva. Osnovni građevinski materijali bili su drvo, slama i trstika. Od toga je većina kuća ipak bila pokrivena slamom dok su samo neke kuće bogatijih pojedinaca bile pokrivene hrastovim daskama. Osim toga, čak je i mali udio zidanih zgrada od opeke bio u potpunosti prekriven hrastovim daskama. Štoviše, prvi krov pokriven kamenim pločama izrađen je u gradu Varaždinu tek 1671. godine na isusovačkoj rezidenciji.¹⁴⁸ Također, gustoća naseljenosti unutar zidina bila je izrazito velika.¹⁴⁹ Sve navedene okolnosti mogu se smatrati primarnim čimbenicima koji su uz pogodovanje vjetera učestalo uzrokovali požare. Direktni uzroci požara najčešće su bile ljetne suše, udari groma, nepostojanje dimnjaka ili u kasnijim razdobljima nepostojanje službe dimnjačara, neadekvatno čuvanje baruta, ugljena i drugih zapaljivih tvari... Uz sve to, ljudski nemar, slučajnosti i nezgode ili pak čak i namjerni paleži zbog netrpeljivosti među građanima mogli su vrlo lako prouzročiti vatru u čitavom gradu. O potonjem slučaju svjedoči već spomenuti događaj iz 1754. godine kad su vojnici podmetnuli požar zbog sukoba s ukućanima.

Osim toga, prve protupožarne mjere u Varaždinu su uvedene veoma kasno. Iako su već u šesnaestom stoljeću postojali nadzornici kamina i kuhinja, dimnjaci su zajedno sa službom dimnjačara uvedeni mnogo kasnije. Mjere različitih priroda, od protupožarnih sprava do discipliniranja građana bile su uvedene iznimno postupno. Nakon požara iz 1582. godine uvedena su tri stražarska mjesta s kojih se trebalo paziti na pojavu požara.¹⁵⁰ Tek 1599. godine, gradsko je poglavarstvo na sjednici donijelo zaključak o uvođenju prve vatrogasne sprave. Također, bilo je

¹⁴⁶ Nav. prema Žan Delimo, *nav. dj.*, 2003., 160.

¹⁴⁷ Usp. Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

¹⁴⁸ Usp. Hrvoje Petrić, «O požarima i urbanom okolišu slobodnih kraljevskih gradova Hrvatsko-slavonskog kraljevstva u ranome novom vijeku (Varaždin, Križevci, Koprivnica, Zagreb)» U: *Ekonomika i ekohistorija. Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, br. 5., 2009., 176.

¹⁴⁹ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 161.

¹⁵⁰ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 179.

određeno kako svakih deset kuća mora imati po jedne duge ljestve i jednu željeznu napravu *haket* koju bi dvije osobe podizale na krov te haklima s krovova skidali zapaljenu slamu, trstiku i drvo.¹⁵¹ U statutu grada iz 1750. godine stoji kako su u ranijim razdobljima bile uvedene razne mjere koje međutim nisu bile provedene. Stoga se donosi uredba «neka se pribave pomagala potrebna za gašenje požara kao što su kola s buretima, kožnate vodene cijevi, veće i manje čaklje, ljestve i štrcaljke. Neka Poglavarstvo smjesti unajmi i dimnjačara s uputom da najmanje u svakom tromjesečju a zimi i češće očisti dimnjake građanima i ostalim naseljenicima».¹⁵² Prve ozbiljnije mjere uvedene su tek 1768. kad je gradsko poglavarstvo na zahtjev Marije Terezije donijelo nekoliko odredaba za sprečavanje i adekvatnije gašenje požara. Uz ostale mjere, svatko od građana imao je obavezu da stigne na požarište. Točno je određeno prema vrstama cehova tko će donijeti koji alat za gašenje požara. Primjerice trgovci su nosili štrcaljke i bačve, stolari ljestve i jedan svinuti kramp, tesari sjekire itd. Pri gubitku bilo koje od sprava, nova se bila dobavljala na trošak zaduženih obrtnika.¹⁵³ U isto vrijeme zabilježeno je kako su se neki građani bunili na sugrađane koji bi nakon požara ponovo gradili kuće od drveta. Stoga je predstavnik Ugarske komore 1771. godine dao prijedlog da gradske vlasti omoguće građanima gradnju kuća od opeke. Također, isti zahtjevi iznijeli su se i za obližnje selo Sračinec¹⁵⁴ Osim toga, pokušalo se i disciplinirati rad građana kako bi se smanjila opasnost od eventualnog izazivanja požara. Kao što navodi Rudolf Horvat; «Kraljica je zabranila unutar grada pucati iz pušaka i pušiti duhan, te s vatrom obilaziti po ulici ili sa svijećom pod krovom. Lan i konoplja ne smije se sušiti u peći ili kod peći. Svinje se ne smije klati na stisnutim (uskim) mjestima. Obrtnici, koji rade pomoću vatre (npr. kovači i bravari), moraju svoje radionice imati na sigurnom mjestu. Slama i sijeno ne smiju se u drvnim zgradama držati blizu kuhinja. Prije polaska na počinak građani moraju utrnuti vatru u pećima i kaminima. Svaki kućevlasnik mora na tavanu držati posudu koja će uvijek biti puna vode da se uzmogne upotrijebiti u slučaju požara.»¹⁵⁵

Međutim, prije uvođenja većine navedenih mjera, osim velikog požara 1776. godine, grad Varaždin je i u ranijim razdobljima zadesilo više velikih požara. Krajem šesnaestog stoljeća došlo je do niza manjih i većih požara. Veliki požar planuo u svibnju 1582. godine, prilikom kojeg izgorjele su obje tadašnje crkve, tj. župna crkva sv. Nikole i franjevačka crkva zajedno sa samostanom, kapele sv. Vida, sv. Mihaela i Presvetog Trojstva. Štete su bile dovoljno

¹⁵¹ Usp. Rudolf Horvat, *Povijest grada Varaždina*. Varaždin: HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin i Grad Varaždin, 1993., 133.

¹⁵² Nav. prema Josip Kolanović, Mate Križman, ur. *Statut grada Varaždina*, Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2001., 109-111.

¹⁵³ Nav. prema Rudolf Horvat, *nav. dj.*, 1993., 254-255.

¹⁵⁴ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 181.

¹⁵⁵ Usp. Rudolf Horvat, *nav. dj.*, 1993., 254.

velike da je kralj Rudolf gradske vlasti oslobodio od plaćanja kraljevskog poreza na šest godina.¹⁵⁶ Nakon požara 1587. godine bio je poznat pojedinac u čijoj je kući požar i planuo. Dotični se pritom branio kako do sad nije bila praksa da se krivcima naplaćuje šteta te kako je za požar kriv sam grad budući da u Varaždinu za razliku od drugih gradova nema organizirane vatrogasne službe.¹⁵⁷ Već nakon požara iz 1592. godine Juraj Čoklić iz čije se kuće proširila vatra morao je dati 90 ugarskih forinti za obnovu župnog krova.¹⁵⁸ Isto tako, 1599. godine građani su tužili Ivana Losaka koji je vlastitom krivicom požar izazvao. U tom požaru je stradalo čak 66 kuća iz ulice Sv. Vida. Sud je optuženog osudio na prilično strogu kaznu; gubitak cjelokupne imovine i izganstvo cijele obitelji iz grada. Ipak presuda je ubrzo ublažena, a građani su Losaku oprostili navodeći kako «nitko od smrtnika ne može spoznavati već sada što mu se može dogoditi».¹⁵⁹ Sve ove mjere predstavljaju primjer pokušaja discipliniranja ljudi kako bi oprez građana bio što veći. Pozitivna i poticajna mjera discipliniranja poticanjem ljudstva na pomaganje u slučaju požara bilo je u kasnijem razdoblju, tijekom osamnaestog stoljeća, javno isticanje pojedinaca koji su prvi došli na požarište te donijeli veliku količinu vode za gašenje.¹⁶⁰ O učestalosti tragedije koja je često znala dva puta zadesiti istu obitelj svjedoči i slučaj tridesetničara Petra Lastezinija kojemu je izgorjela kuća koju je nakon požara 1582. sagradio njegov otac. Lastezini je zbog toga kao i zbog gubitka svih stvari bio prisiljen prodati ženino nasljedstvo kako bi mogao ponovo sagraditi kuću.¹⁶¹ O posljedicama požara ne samo na preživljavanje čovjeka već i na njihove mentalitete govori činjenica kako su ljudi počeli taj događaj smatrati toliko značajnim da su dijelili vrijeme na prije i nakon požara kao što će to biti slučaj i s epidemijama kuge. S obzirom na to da su požari bili izrazito česti te da su u njima ljudi ostajali ne samo bez svojih staništa već i bez čitavih imanja i slijedom toga i bez posla i svih vrijednih dokumenata te bili primorani prositi ili služiti u drugim kućama, toliki utjecaj na svijest i mentalitet građana nije začuđujuć. Hrvoje Petrić čak navodi kako je strah od požara bio jednak onomu od provala Osmanlija te kako su neki od građana svoje materijalne dragocjenosti odnijeli u četrdesetak kilometara udaljeni sigurniji Ptuj.¹⁶² O negativnom ponašanju pojedinaca u razdoblju tih tragedija govori i slučaj Marka Serafinera čija je žena svoje dragocjenosti odnijela u podrum Pavla Loborščaka u kojem su još bile stvari i petorice drugih građana. Nakon svršetka tragedije Serafinerova se supruga vratila po stvari, no na svoju žalost nije

¹⁵⁶ Usp. Rudolf Horvat, *nav. dj.*, 1993., 150.

¹⁵⁷ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 164.

¹⁵⁸ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 179.

¹⁵⁹ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 164.

¹⁶⁰ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 182.

¹⁶¹ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 168-169.

¹⁶² Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 18.

pronašla ništa, zbog čega je kasnije bio i pokrenut spor.¹⁶³ Do požara je došlo i između dva spomenuta požara, u travnju 1592. godine u kojem je ponovno stradala župna crkva zajedno s gradskom vijećnicom. Župna crkva sv. Nikole ostala je bez krova, a budući da je za popravak bila potrebna veća količina novaca, magistrat je donio čak nekoliko odluka kako bi se čim prije prikupila potrebna svota. Naime, svakome tko nije platio po jednu ugarsku forintu za obnovu crkve bilo je rečeno da će izgubiti svoje mjesto u crkvi, tj. da će se sjedište iznijeti van iz crkve nakon obnove. Magistrat je zatim ponudio da se sve gradske sjenokoše prodaju, a da se novac od prodaje upotrijebi za krov. Također, svi građani koji su posjedovali stoku za vuču trebali su ponuditi svoju uslugu za podvoz. Osim toga, čak je određeno da se sav oporučno ostavljen novac crkvi mora odmah predati gradskom sucu kako bi se upotrijebio za obnovu.¹⁶⁴

Godine 1648. ponovo je došlo do velikog požara te je izgorio velik broj kuća i cijela jedna četvrt, a izvještaj Sigismunda Trautmansdorfa navodi kako je izgorjela čak polovica grada što je dakako iziskivalo veće građevinske obnove te ponovno olakšavanje od kraljevske daće.¹⁶⁵ Godine 1665., na sam Uskrsni ponedjeljak 27. ožujka, Varaždinom se proširio požar koji će postati direktnim povodom za izgradnju jedne od zavjetnih kapela koje su predmet ovog rada, kapele sv. Florijana. U požaru je direktno poginula jedna žena zajedno s nekoliko djece, a osim njih mnogi su kasnije i nakon završetka opasnosti od požara umirali od posljedica udisanja velike količine dima. Također, uginula je i većina stoke te je ubrzo uz gubitak dotadašnjih staništa među stanovništvom nastupila i glad unatoč tome što je grofica Sofija, udovica bana Nikole Zrinskog, iz Čakovca kao pomoć poslala više kola napunjenih žitom.¹⁶⁶ Upravo nakon toga požara Varaždin je dobio prvi krov pokriven kamenim pločama.

Dakle, tijekom šesnaestog i sedamnaestog stoljeća grad je zbog izrazito zapaljive građe kojom je bio izgrađen kao i zbog nepostojanja organiziranog sustava obrane te čak neprovedenih mjera protupožarne zaštite bio doslovno prepušten sreći ili nesreći. Iako su reforme tijekom sredine osamnaestog stoljeća zahvatile i protupožarnu zaštitu kao i discipliniranje građana različitim odredbama sve to nažalost nije spriječilo nekoliko osamnaestostoljetnih požara (1738. i 1771.) kao i najveću vatrenu katastrofu koja je zadesila grad 1776. godine. Kao što Gabričević navodi, od mogućeg broja od 614 kuća iz 1775. godine, godinu dana kasnije nestalo više od tristo građevina te preostalo popisanih samo 298 zgrada.¹⁶⁷ Prema Mirku Androiću taj broj je čak veći

¹⁶³ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 169.

¹⁶⁴ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 169-170.

¹⁶⁵ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 162.

¹⁶⁶ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 176.

¹⁶⁷ Usp. Ante Gabričević, *Stanovništvo grada Varaždina tijekom minulih stoljeća*. Zagreb-Varaždin: HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin i Grad Varaždin, 2002., 127.

te iznosi 385 kuća. Nije moguće odrediti točno koji je broj od pretpostavljenog broja stanovnika od 5500 ljudi tijekom sedamdesetih godina osamnaestog stoljeća stradao ili odlučio iseliti iz grada isključivo zbog posljedica požara. Iz pisanja svjedoka ovog požara moglo bi se naslutiti kako su posljedice bile velike i opsežne. Naime, svjedok navodi:

«Strah i nevolja tim veća je postala jer je kod trgovca Jekominia oko 3 centa baruta (praha) bilo i isti upaljen, i celu kuću u zrak dignul jest. (...) Sada se čuje, da su oko 200 glavah ljudi od svakojakeh zanatah radi siromaštva i nemoći popraviti svoje stanove varoš ostavili, i da se u još većem broju kao isti spravljaju, varoš ostaviti.»¹⁶⁸

Do požara je došlo tako što je mladić Jakob Verčec iz kmetskog sela Sračinec doživio nezgodu budući da je pušio tijekom gašenja vapna i spletom nevjerojatnih okolnosti koje su uključivale i krmaču željnu hrane, pao je te je duhan iz njegovih ustiju ispao na slamu te se tako zapalio požar koji je uništio gotovo čitav grad. Ipak, Verčec nije bio jedini kriv za cijelu katastrofu budući da je u jednom od vatrom zahvaćenih kuća neki trgovac čuvao barut koji je zatim eksplodirao i utjecao na širenje vatre.¹⁶⁹ Unatoč svim nedavno uvedenim mjerama te čak uspješnom gašenju požara iz 1769. godine prilikom kojeg su građani zajedničkim snagama uspjeli ugasiti požar, jačina i razmjeri ovog požara ipak su bili preveliki za tek nekoliko sprava koje je grad u tom trenutku posjedovao. Nakon tog požara, magistrat je konačno donio odluku o zabrani gradnje drvenih kuća unutar gradskih zidina. Određeno je da svaka kuća mora imati zidani dimnjak, a već postojeći dimnjaci bili su provjereni i popisani.

Već četiri godine kasnije zabilježeno je kako se u Varaždinu nalazi isti broj kuća kao i prije požara za što se najzaslužnijim smatraju trgovci i obrtnici grada koji su za razliku od visokog plemstva odlučili ostati u gradu.¹⁷⁰ Pa ipak, kulturne i političke posljedice za grad Varaždin te hrvatske krajeve općenito bile su opsežne. Zbog požara su sjedište Hrvatskog kraljevskog vijeća kao i Banski stol morali biti premješteni u Zagreb, a zajedno s time u Zagreb su preselili svi potrebni dužnosnici i plemstvo s banom. Dotadašnji veliki kulturni i gospodarski procvat u Varaždinu kao posljedica zadobivanja političke važnosti 1767. godine ipak je unatoč opsežnim obnovama nepovratno prekinut. Tek u devetnaestom stoljeću počinju se na hrvatskim prostorima

¹⁶⁸ Nav. prema Mirko Androić, *Povijest vatrogastva u Varaždinu 1220.-1955*. Varaždin: Narodna tiskara Varaždin, 1955., 144-145.

¹⁶⁹ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 167.

¹⁷⁰ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 178.

osnivati vatrogasna društva, a sve navedeno govori u prilog činjenici kako je upravo prvo od njih osnovano 1864. godine u Varaždinu.¹⁷¹

Razvoj medicinske skrbi i epidemije kuge u gradu

Prvi oblici medicinske skrbi vežu se uz samostane te posebice uz Malteški red, tj. ivanovce koji su osnivali hospicije. Isto se smatralo i za područje i Varaždina. Naime, u starijoj literaturi često se navodi kako su ivanovci oko 1200. godine osnovali crkvu i samostan u Varaždinu te između ostalog i prvi hospital. Pa ipak, za to ne postoje čvrsti dokazi, a jedini dokazi koji su upućivali na postojanje ivanovaca u Varaždinu osporeni su.¹⁷² Stoga sam osnutak najstarijeg hospitala u Varaždinu ostaje nerazjašnjen. Ipak, hospital, tj. ksenodohij, institucija poznata i u ostatku svijeta, koja je sve do osnivanja bolnica objedinjavala socijalnu i zdravstvenu skrb, odnosno uz djecu, stare i nemoćne primala je i bolesne stanovnike, već se na području grada Varaždina spominje u petnaestom stoljeću. Naime, u rukopisu iz 1454. godine spominje se kako neki Matija oporučno ostavlja svoj vinograd hospitalu u Varaždinu. U zapisu iz iste godine spominje se neka zemlja koja se nalazi kraj hospitala. Također, godine 1457. spominje se i Hans Schuster kao Spitalmaster. Iako su ovo jedini stariji podaci o hospitalu, smatra se kako se radi o istom hospitalu kojeg je kasnije moguće smjestiti u zgradu na uglu Franjevačkog trga i Uršulinske ulice, tj. na mjesto gdje je 1791. godine Franjo Herzer sagradio kuću danas poznatu kao palača Herzer.¹⁷³ Oba spomenuta termina grčkog i latinskog porijekla označavaju primanje gostiju, a iz hospitala se u naposljetku i razvio naziv za bolnicu u primjerice engleskom, njemačkom, francuskom i talijanskom jeziku.¹⁷⁴ Hospitalom je upravljao magister, tj. upravitelj izabran na određeno vrijeme koji pritom nije obnašao zdravstvenu funkciju te je dolazio iz redova uglednih osoba grada Varaždina. Osim upravitelja, postojao je i bolnički skrbnik koji je kao predstavnik magistrata upravljao hospitalom i imanjem. Ostatak službi obavljale su bolničarke koje su se morale zavjetovati na siromaštvo, pokornost, nevinost i služenje siromasima.¹⁷⁵ Zbog posjeda koje je hospital posjedovao, štićenicima hospitala mogao se pružiti stan i hrana uz izuzetak odjeće koju su oni morali sami pribavljati. Hospital je posjede stjecao dobrotvornom ostavštinom građana ili u slučajevima u kojima bi građanin umro bez nasljednika te bi pritom taj imetak pripao gradu od

¹⁷¹ Usp. Hrvoje Petrić, *nav. dj.*, 2009., 183.

¹⁷² Usp. Gustav Piasek, Martina Piasek. «Tradicija hospitala (ksenodohija) u Varaždinu» U: *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, vol. 57., no.4., 2006., 463.

¹⁷³ Usp. Gustav Piasek, Martina Piasek, «Tradicija hospitala (ksenodohija) u Varaždinu» U: *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, vol. 57., no.4., 2006., 462.

¹⁷⁴ Isto.

¹⁷⁵ Usp. Gustav Piasek, Martina Piasek, *nav. dj.*, 2006., 461.

čega bi dio došao u posjed hospitala.¹⁷⁶ Godine 1749. spominje se postojanje Velikog i Malog hospitala kraj crkve sv. Florijana. Zgrada je nakon velikog požara 1776. godine bila potpuno uništena te je izgrađena nova koja se i danas nalazi na tom mjestu. Uz ovu zgradu, navodno je u gradu kasnije postojao još jedan hospital, u danas srušenoj zgradi u Prešernovoj ulici.¹⁷⁷

Izuzev hospitala, za razvoj zdravstvene skrbi bila je zaslužna i služba ljekarnika i osnivanje prve ljekarne u gradu. Godine 1599. tijekom haranja kuge u gradu, Hrvatski je sabor zaključio kako u gradu nema nijednog liječnika, ali ni ljekarnika te kako se što prije trebaju oba dovesti u grad. Prva ljekarna u gradu spominje se već četiri godine kasnije. Naime, tijekom borbi između protestanata i katolika u Ptuju, ptujski ljekarnik Sebastian Grubner odlazi iz Ptuja i ljekarnu pod imenom «K zlatnom anđelu» osniva u Varaždinu. Nakon što je 1611. otišao iz grada, ljekarna i ljekarnik Ivan Krstitelj Donine se u gradu spominju tek 1651. godine te se od tada može pratiti stalno prisustvo ljekarnika i ljekarne u gradu.¹⁷⁸ Nakon Doninove smrti njegovu je ljekarnu kupio Andrija Jally koje međutim umire ubrzo od kuge 1678. ili 1681. godine. U isto vrijeme u gradu je djelovao i ljekarnik Karlo Sardegna koji nakon Jallyeve smrti postaje i opskrbljivač vojske, a naziva ga se i *pharmacopeo civitatis*, gradski ljekarnikom.¹⁷⁹ Kao i hospital, ljekarnu su od 1677. godine vodili i franjevci.¹⁸⁰ Pregledom navoda svih ljekarnika koje u svojim radovima spominje Gustav Piasek može se zaključiti kako su mnogi od njih bili stranog podrijetla (Siegel, Illing, Kussy, Hoffmann...), a o njihovom statusu i važnosti za grad svjedoči događaj kako je gradski sudac tijekom posjeta varaždinskog ljekarnika Franje Ignaca Illinga u Graz 1759. godine odlučio, smatrajući ga dovoljno vrijednim, dotičnog zatvoriti budući da su varaždinski građani dugovali određene novce bečkim i salzburškim trgovcima. Dapače, Illing je na intervenciju same kraljice Marije Terezije pušten iz zatvora.¹⁸¹

Sve do sedamnaestog stoljeća u gradu su se zdravstvenom djelatnošću bavili isključivo kirurzi i ranarnici-brijači (*barberius*). Radilo se o majstorskom zanimanju u kojem su naučnici od majstora mogli izučiti zanat kako vlastitim rukama i sredstvima pomoći u liječenju. Brijači tj. kirurzi svoj su ceh dobili već 1557. godine čija su im pravila zatim bila potvrđivana i u kasnijim stoljećima. Važnošću koju je grad zadobio osnivanjem Vojne krajine, privučeni su u grad i vojni

¹⁷⁶ Usp. Gustav Piasek, Martina Piasek, *nav. dj.*, 2006., 463.

¹⁷⁷ Usp. Gustav Piasek, Martina Piasek, *nav. dj.*, 2006., 464.

¹⁷⁸ Usp. Gustav Piasek, «Zdravstvo Varaždina do konca 19. stoljeća» U: *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, vol. no. 6-7, 1994., 227.

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Usp. Krešimir Filić, *Franjevci u Varaždinu: poviest franjevačke crkve i samostana: o 700-godišnjici dolazka franjevacu u Varaždin*. Varaždin: vlast. nakl. 1944., 71.

¹⁸¹ Usp. Gustav Piasek, *nav. dj.*, 1994., 233.

kirurzi obično stranog njemačkog porijekla.¹⁸² Od tog vremena počinje se tražiti kako i kirurzi moraju imati završene posebne škole te kako obrtničko izučavanje nije dovoljno. Iz ostavinske rasprave kirurga Ivana Hozelavera koji je umro 1615. godine, saznajemo kako je dotični posjedovao čak 17 knjiga i mnogo pomoćnih sredstava za rad.¹⁸³ Jedan od spomenutih njemačkih vojnih kirurga bio je i Hans Haselauer za kojeg je sačuvan popis ostavštine iz 1616. godine. Iz popisa je vidljivo kako je vojni kirurg mogao steći dosta vrijedne imovine koja se sastojala od kuće na gradskom trgu i posjeda izvan grada kao i mnogih tadašnjih luksuznih predmeta. O društvenom statusu brijača-kirurga govori i slučaj Franje Sveršića koji je krajem šesnaestog stoljeća bio čak pet puta izabran za gradskog suca.¹⁸⁴

Prvi liječnik medicine u grad je stigao tek 1588. godine i to u razdoblju kad je grad bio prepun vojske i vojnih ranjenika. Međutim dotični je tamo vrlo kratko djelovao budući da je umro već iduće godine. Tek je na Saboru 1641. godine zaključeno kako u Hrvatskoj moraju biti dva liječnika od kojih jedan mora biti stacioniran u Varaždinu, a drugi u Zagrebu.¹⁸⁵ Već deset godina kasnije u gradu se našao i drugi liječnik, a od tada nadalje smanjuje se broj dotadašnjih kirurga kojih je tijekom šesnaestog stoljeća u gradu bilo čak 25.¹⁸⁶ O povećanju važnosti pa tako i ugleda liječnika govori povećanje plaća koje se zahtijevalo iz razloga kako bi se i inače mali broj njih zadržao u zemlji kao iz zbog njihove vlastite efektivnosti.¹⁸⁷ U drugoj polovici sedamnaestog stoljeća u gradu je djelovao liječnik Ivan Stančević koji se i potpisivao kao *doctor varasdiensis*. Tijekom epidemije kuge u gradu je djelovao državni liječnik Ivan Mihael Karis. Budući kako je bio mlad oslovljavalo se ga samo sa *clarissimus doctor medicinae*, a ne kao *excellentissimus dominus*. Stoga mu je prve dvije godine bio kao ispomoć dodijeljen ptujski liječnik Ivan Wogner. Međutim, već je 1680. Karis sam obavljao sve potrebne poslove te se dvije godine kasnije seli u Graz. Njega je zamjenio Adam Štotelic koji je u gradu djelovao sve do 1689. godine.¹⁸⁸ O ugledu i statusu liječnika u gradu svjedoči Štotelicev nasljednik koji osim što je bio gradski senator, bio je kumskim vezama vezan uz visoko plemstvo poput Bathyanya, Draškovića, Patačića i Erdodya.¹⁸⁹ O praksi liječnika sredinom 18. stoljeća kao i o nepovoljnim situacijama koje su se

¹⁸² Usp. Gustav Piasek, «Varaždinsko zdravstvo u 17. stoljeću» U: Arhiv za higijenu rada i toksikologiju, br.55, 2004., 27.

¹⁸³ Usp. Hrvoje Petrić, «Mikroorganizmi, epidemije i liječenje bolesti u Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji u 17. stoljeću i početkom 18. stoljeća» U: *Cris, god. XIV., br. 1/2012*, 315.

¹⁸⁴ Usp. Gustav Piasek, *nav. dj.*, 2004., 27.

¹⁸⁵ Usp. Gustav Piasek, *nav. dj.*, 2004., 28.

¹⁸⁶ Usp. Gustav Piasek, *nav. dj.*, 2004., 27.

¹⁸⁷ Usp. Gustav Piasek, *nav. dj.*, 2004., 28.

¹⁸⁸ Isto.

¹⁸⁹ Usp. Gustav Piasek, *nav. dj.*, 2004., 29.

ponekad očito znale događati govori i sljedeća prisega liječnika iz Statuta grada Varaždina iz 1750. godine:

«Ja N.N. kao veleučeni liječnik, prisežem Bogu Živomu, Blaženoj Djevici Mariji, svima svetcima i izabranicima Božjim da sam voljan svojoj zadaći liječnika u ovome Slobodnome Kraljevskome Gradu Varaždinu što mi ju je Poglavarstvo istoga grada jednodušno dodijelilo obavljati besplatno i bez ikakove plaće...pomoć pružati s jednakom brižnošću bogatu i siromašnu...brinut ću se za ljekarnice i da se u njima...valjano i brzo spravljaju lijekovi te prodaju po pravednoj cijeni...da se ni s kim od ljekarnika neću u savez uplitati radi nužnog i nedopuštenog dobitka...ako izbije kuga ili druga zarazna bolest, nipošto neću to zatajiti nego ću posegnuti za brzim lijekovima, u tu svrhu svaku pogibelj dojaviti nadležnomu gradskom poglavarstvu...»¹⁹⁰

Izuzev ljekarnika i franjevacu prodajom lijekova bavili su se i trgovci tzv. «materijalisti» koji su često zbog same prodaje, ali i vlastite nestručnosti dolazili u sukob s ljekarnicima.¹⁹¹ Vjerojatno se iz ovog ili sličnih razloga javio i problem «uplitanja u savez radi nužnog i nedopuštenog dobitka» koji je spomenut u gore navedenoj prisezi liječnika iz 1750. godine.

Uvid u obrazovanje i širinu djelovanja pojedinih varaždinskih liječnika daje nam primjer fizika Varaždinske županije Ivana Krstitelja Lalanguea, a njegovo izvješće za 1785. godinu pruža uvid u rad tog varaždinskog liječnika krajem osamnaestog stoljeća.. Lalangue je bio porijeklom iz Luksemburga, studij je završio u Beču, a za banskog je liječnika i fizika Varaždinske županije bio imenovan 1771. i 1772. godine. U Varaždinu je ostao djelovati sve do svoje smrti 1799. godine. Lalangue je uz svoj rad napisao i 1776. godine objavio knjigu pod imenom «Vrachtva Ladanyszka» te time postao autorom prve stručne medicinske knjige na hrvatskom jeziku kao i utemeljiteljem hrvatskih medicinskih naziva i termina.¹⁹² Također, Lalangue je bio iznimno upoznat sa stručnom literaturom svog vremena kao i s najsuvremenijim raspravama o utjecaju rada na ljudsko zdravlje što je on sam zatim i primjenjivao u praksi ispitujući bolesnog o starosti, dosadašnjim bolestima i tegobama te naposljetku i zanimanju.¹⁹³ Iz njegova izvješća za godinu 1785. vidljivo je primarno koje su bolesti mučile stanovnike grada tog razdoblja. Uz katare

¹⁹⁰ Nav. prema Josip Kolanović, Mate Križman, ur. *Statut grada Varaždina*, Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2001., 221.

¹⁹¹ Usp. Gustav Piasek, *nav. dj.*, 2004., 28.

¹⁹² Usp. Gustav Piasek, Martina Piasek, «Opažanja Ivana Krstitelja Lalanguea na tragu ideja moderne medicine rada u Hrvatskoj» U: *Radovi Zavoda za Znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 14-15 (2004.), 32.

¹⁹³ Usp. Gustav Piasek, Martina Piasek, *nav. dj.*, (2004.), 34.

(gastritis), upale pluća, epidemije variola (boginja) javljaju se i tresavice i groznice. Kao uzroke nekih od tih bolesti (tresavica, groznica) Lalangue je naveo klimatske uvjete, glad i stajaću vodu u opkopima. Osim toga, u izvješću je naveden točan opis liječenja tih bolesti. Lalangue je osim pripravaka raznih trava koristio puštanje krvi, specifičnu dijetu, pripravke za povraćanje i čišćenje, mirovanje te pripravke za ubijanje nepoželjnih organizama kao što su gliste.

Međutim, u ranijim razdobljima jedan od najsmrtonosnijih i učestalih problema za varaždinsko stanovništvo bile su epidemije kuge. Prvi spomen kuge u gradu datira se u 1522. godinu kad je biskup Franjo Wylak zbog kuge odgodio svoj dolazak u grad.¹⁹⁴ Rast grada, povećanje broja stanovništva, razvoj trgovine i obrta, odabir grada za sjedište generalata te time i izuzetno povećanje protoka ljudi kroz grad samo su neki od razloga uslijed kojih se kuga u Varaždinu počinje učestalo javljati nakon 16. stoljeća. Kuga se širila učestalo s istoka, preko osmanskih i ratom zahvaćenih područja, kao i sa zapada i sjevera, preko ostalih gradova Monarhije. Osim toga u gradu nije bilo vodovoda i kanalizacije, a gradski opkopi puni dravske vode postali su izvorište i prenosište brojnih zaraza i bolesti. Kao što je već spomenuto, kuga je u Varaždinu i okolici harala i u razdoblju između 1599. i 1601. godine pri čemu je u Podravini i Zagrebu umro velik broj ljudi. Zbog toga se sastao i Sabor koji je odredio kako se što prije u grad treba dovesti liječnik i ljekarnik. Sabor se sastao i iduće godine te donio uobičajene mjere kako se ne smije izlaziti niti ulaziti u okužena mjesta, a ta je mjera posebice bila sporna zbog trgovine. Stoga je određeno da će se trgovcima koji prekrše odredbu zaplijeniti roba.¹⁹⁵ Iduća epidemija nastupila je 1629. godine, a nakon toga epidemija je zaprijetila već 1644. godine. Ovog puta širenju epidemije pogodovala su močvarna područja na ugarskom tlu te se kuga širila upravo iz tih mjesta. Magistrat je odredio posebne mjere opreza koje su se provodile na prijelazima Drave, a iduće godine je zbog opasnosti bila zatvorena i isusovačka gimnazija. Nedostatak liječnika bio je uz «turski strah» vezan upravo uz stalnu prijetnju epidemija kuge.¹⁹⁶ Velika epidemija kuge usred koje je i sagrađena zavjetna kapela svetih Fabijana i Sebastijana nastupila je oko 1680. godine. Ova je epidemija šira područja sveukupno zahvaćala punih pet godina (1678.-1683.).

O učestalosti epidemija i ponekad iznimno kratkim razdobljima predaha svjedoči i činjenica kako je iduća epidemija nastupila već samo par godina kasnije. Godine 1691. na nekoliko su mjeseci zbog haranja kuge bile zatvorene škole. Velik utjecaj na širenje epidemije u tom

¹⁹⁴ Usp. Gustav Piasek, «Neki podaci o kugi u Varaždinu i okolici od XVI do XVIII stoljeća» U: *Godišnjak gradskog muzeja Varaždin*, br. 5, 1975., 68.

¹⁹⁵ Usp. Hrvoje Petrić, «Mikroorganizmi, epidemije i liječenje bolesti u Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji u 17. stoljeću i početkom 18. stoljeća» U: *Cris, god. XIV.*, br. 1/2012, 309.

¹⁹⁶ Usp. Gustav Piasek, «Neki podaci o kugi u Varaždinu i okolici od XVI do XVIII stoljeća» U: *Godišnjak gradskog muzeja Varaždin*, br. 5, 1975., 69.

razdoblju imalo je tadašnje ratne stanje odnosno vojnici koji su bolest raspačavali. Iako je već 1684. Sabor zaključio kako se treba imenovati magister sanitatis tj. liječnik koji bi se posebno bavio suzbijanjem epidemija, tek je 1691. godine Sabor usred ponovne opasnosti molio štajersku vladu da dr. Adamu Rumoru dozvoli odlazak u hrvatske krajeve kako bi pripomogao u suzbijanju kuge.¹⁹⁷ Sljedeća veća kuga nastupila je samo dva desetljeća kasnije, a budući da opasnost nije prestajala, građani su se 1712. godine ponovno zavjetovali na izgradnju nove kapelice posvećene sv. Roku ukoliko budu pošteđeni od prijeteće kuge. Više o tome, kao i o epidemiji kuge koja je počela harati 1678. godine, bit će riječ u idućim poglavljima.

Izuzev što su se u razdobljima opasnosti na poseban način kontrolirali ulasci i izlasci iz grada kao i posebni riječni prijelazi, posebne mjere opreza odnosile su se na čišćenje jama oko tvrđave koje su bile prepune smeća i stajace vode.. Stoga je 1606. godine određeno kako se te jame moraju očistiti te je tijekom stoljeća održano nekoliko radova kojim su čišćena grabišta i korita. Osamdesetih godina istog stoljeća župan Mirko I. Erdody odredio je kako na područje Varaždinske županije smiju ulaziti samo oni koji posjeduju potvrdu da su zdravi. Isto tako, sucima je naređeno da moraju voditi računa o tome koliko je ljudi umrlo i od koje bolesti. Isto tako, umrli se moraju zakopati dublje u zemlju. Za ne uvođenje ili prekršaj ovih mjera bilo je predviđeno da se sudac kazni za 25 forinti, a magistrat sa 100 forinti. Ove mjere posebno su se odnosile na mnoge izbjeglice koje su iz ratom zahvaćenih ili opustošenih krajeva pokušale ući u grad.¹⁹⁸ Sustavna borba protiv epidemija jačala je s pretvorbom Monarhije u modernu centraliziranu državu. Krajem sedamnaestog i početkom osamnaestog stoljeća počele su se osnivati privremene sanitarne komisije poput *Zemaljske sanitarne komisije Donju Austriju*, kasnije preimenovane u *Dvorsku sanitarnu komisiju* za cijelu Monarhiju. Istovremeno se osnivaju i prvi sanitarni kordoni kao nadzor preleska ljudi s epidemijom zahvaćenih područja. Osim toga, Josip I. je godine 1710. proglasio i prvi *Pestpatent* koji je propisao način obrane od epidemija kuge.¹⁹⁹

Početkom osamnaestog stoljeća u gradu Varaždinu formiran je i lazaret te se karantena provodila tijekom osamnaestostoljetnih epidemija.²⁰⁰ Osamnaestostoljetne kuge bile su jednako učestale. Dugotrajna kuga nastupila je 1739. godine te je postojala opasnost da se iz slavonskih gradova proširi prema Varaždinu. Sanitetski natpovjerenik Rudolf von Cramm je stoga zamolio gradski magistrat da se ne dopušta ulaz u grad nikome iz tih krajeva, a bila je na snazi i karantena

¹⁹⁷ Usp. Gustav Piasek, *nav. dj.*, 2004., 32.

¹⁹⁸ Usp. Gustav Piasek, *nav. dj.*, 2004., 31.

¹⁹⁹ Usp. Robert Skenderović, «Epidemije kuge 1739. i 1795.» U: Vesna Kusin, Branka Šulc, ur. Slavonija, Baranje i Srijem: vrela europske civilizacije, sv. 1., Zagreb: Ministarstvo Republike Hrvatske, Galerija Klovičevi dvori, 2009., 308.

²⁰⁰ Usp. Gustav Piasek, «Neki podaci o kugi u Varaždinu i okolici od XVI do XVIII stoljeća» U: *Godišnjak gradskog muzeja Varaždin*, br. 5, 1975., 71.

u trajanju od 42 dana. Nekoliko mjeseci kasnije ban Josip Esterhazy zabranio je održavanje sajмова, a putovanja je dozvolio samo uz propusnice.²⁰¹ O zlouporabi tih mjera govori podatak kako su se zbog naplate propusnica one olako izdavale, a često je i sama taksa iznosila više od dopuštene. O dugotrajnosti opasnosti i njezinim posljedicama na svakodnevni život svjedoči i dugotrajnost zabrane održavanja sajмова. Tek je sredinom 1743. godine kraljica dozvolila održavanje godišnjih sajмова.²⁰² Iduća opasnost zaprijetila je 1764. godine pri čemu magistrat javio banu da su uz potrebne mjere poduzeta i javna bogoslužja za nestanak opasnosti. Kuga tada nije došla do Varaždina, isti je slučaj bio i par godina kasnije kada su ponovno bila zabranjena putovanja bez propusnice.²⁰³ O iznimno kasnoj pojavi kuge govori i Đuro Szabo koji prema Sabljarovoj zbirci navodi kako je u kuga u Varaždinu harala još 1851. i 1855. godine.²⁰⁴

Bitno je napomenuti da služba liječnika nije podrazumijevala direktan kontakt s oboljelima te je kod epidemija kuge sva važnost ostajala kod već spomenutih kirurga koji su svoj ceh osnovali sredinom šesnaestog stoljeća.²⁰⁵ Tako se i u zapisniku poglavarstva prilikom haranja kuge 1680. godine spominju samo tzv. posjetitelji bolesnih (*visitatores infirmorum*) i utvrditelji bolesti (*distinctores morborum*) koji su zajedno s kirurzima postavljeni za nadzor i djelovanje u svakom pojedinom dijelu grada s predgrađima. Sveukupno ih se kod epidemije kuge 1680. u jednom navratu spominje njih devet, trojica u gradu, trojica u gornjim predgrađima te trojica u donjim predgrađima.²⁰⁶

Iako su osamnaestostoljetne kuge bile jednako učestale kao u sedamnaestom stoljeću, ipak su one većinom samo zaprijetile gradu te naposljetku zbog provedenih mjera opreza nisu zahvaćale grad. Mjere koje su izazivale najveća negodovanja jer su u velikoj mjeri utjecale na život grada, zabrana putovanja, ulaska i izlaska iz grada i zabrana održavanja godišnjih sajмова, pokazale su se najspasonosnijima za prevenciju epidemije. Iz ovog kraćeg prikaza vidljivo je kako je kuga nastupila ili barem zaprijetila u prosjeku svakih dvadesetak godina, odnosno ponekad u manjem, a ponekad u većem razmaku. Izuzev mjera ograničenja kretanja i trgovanja provodile su se i mjere higijensko-sanitetskog karaktera koje su uključivale veći nadzor nad umrlima i uzrocima smrti kao i pokapanjem pokojnika, ali i polako shvaćanje kako postoji potreba za obrazovanim liječnicima

²⁰¹ Usp. Gustav Piasek, *nav. dj.*, 1975., 72.

²⁰² Usp. Gustav Piasek, *nav. dj.*, 1975., 72.

²⁰³ Usp. Gustav Piasek, *nav. dj.*, 1975., 72.

²⁰⁴ Usp. Đuro Szabo. *Kroz Hrvatsko zagorje*. Zagreb, 1939. 159.

²⁰⁵ Usp. Đuro Antauer, «Aktivnost kirurga i razvoj kirurgije na području Varaždina od 15. do 19. stoljeća» U: Andre Mohorovičić, ur., *Varaždinski zbornik 1181.-1981. (zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. povodom obilježavanja 800. godišnjice rada)*. Varaždin: tisak «Varteks», RO Tiskara, 1983., 395.

²⁰⁶ Josip Barbarić, *Zapisnici poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina*, sv. VIII., Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2000., 348.

koji bi se posebno bavili sprječavanjem epidemija. Spomenuto je kako je magistrat tijekom jedne od opasnosti javio banu kako su uz potrebne mjere poduzeta i javna bogoslužja. Upravo takve, posebne mjere koje su se provodile u razdobljima opasnosti, one duhovno-religijskog karaktera, glavna su tema istraživanja ovog rada.

Metafizička obrana

Zaštitnici od bolesti i vatre

Učestale nedaće i kontinuirane opasnosti te nedostatak medicinske i javne skrbi, primorale su ljude da se okrenu duhovnoj zaštiti koju je i Crkva promicala. Mnogi sveci postali su zaštitnici od različitih nedaća, a razvoj kultova se većinom odnosio na lokalnu tradiciju te na njihove hagiografije tj. na *Acta Sanctorum* i *Zlatnu legendu* Jakoba de Voragine koja je sredinom četrnaestog stoljeća bila prevedena na talijanski i druge veće narodne jezike.²⁰⁷ Razvojem kultova mnogi su sveci svojom popularnošću smjenjivali su pojedine zaštitnike od određenih nedaća te je uzevši u obzir i lokalne tradicije štovanje svetaca kao zaštitnika od pojedinih nedaća geografski i vremenski heterogeno. Kao zaštitnici od požara častili su se mnogi sveci, a većinu njih se s ovom nedaćom povezivalo zbog specifične pojave vatre u njihovoj hagiografiji.

Sv. Lovro, zaštitnik siromaha, te zaštitnik od požara i opekline, bio je u trećem stoljeću mučen spaljivanjem na roštilju.²⁰⁸ Sv. Katarina Aleksandrijska, ranokršćanska mučenica, bila je svezana između četiri kotača s oštricama koji su je trebali razrezati na komade. Međutim, prije izvršavanja presude, plamen s neba uništio je kotače.²⁰⁹ Sv. Barbara, zaštitnica topništva, vojnika i vatrogasaca, bila je zbog vjere pogubljena od strane vlastitog oca koji je potom umro od udara munje.²¹⁰ Sv. Apolonija, inače zaštitnica od zubobolje, također ranokršćanska svetica, sama se prilikom vođenja na spaljivanje u težnji za mučeništvom bacila na lomaču prinoseći svoje tijelo Kristu.²¹¹ Sv. Lucija, zbog svojih djela čašćena kao zaštitnica od bolesti očiju, također se javlja i

²⁰⁷ Prva od njih, *Zlatna legenda* Jacobusa de Voragine, nastala je sredinom trinaestog stoljeća temeljeći se na raznim zbirkama i legendama. Ideja o objavljivanju životopisa svetaca temeljeći se na dotad nepregledanim izvorima javila se početkom sedamnaestog stoljeća, a prvi ju je počeo ostvarivati belgijski isusovac Jean Bolland. Za vrijeme njegova života objavljena su prva dva djela buduće serije *Acta Sanctorum* sa životopisima svetaca koji se slave u siječnju i veljači. Nakon njegove smrti nastavljen je rad na objavljivanju životopisa, a autori su prema Bollandu nazvani bolandistima. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35854>
<https://www.britannica.com/topic/Acta-Sanctorum> (Datum posjete 2. ožujak, 2017.)

²⁰⁸ Usp. Anđelko Badurina, ur. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb, 1979., 385.

²⁰⁹ Usp. Anđelko Badurina, ur. *nav. dj.*, 1979., 355., 416.

²¹⁰ Usp. Catholic encyclopedia «St. Barbara» <http://www.newadvent.org/cathen/02284d.htm> (Datum posjete: 13.12.2016.)

²¹¹ Usp. Anđelko Badurina, ur. *nav. dj.*, 1979., 144-145.

u požarnoj ikonografiji jer je preživjela spaljivanje te je naposljetku izbodena bodežom.²¹² Ipak, najčešće slavljeni svetac jest sv. Florijan, ranokršćanski svetac čiji se kult najviše raširio na području Ugarske i Svetog Rimskog Carstva, a koji je i bio mučen u rimskoj provinciji Norik (*Noricum*) na području današnje Austrije. Nakon što je bio osuđen na smrt spaljivanjem, sv. Florijan je svojim obraćanjem uspio prestrašiti vojnike koji su ga naposljetku s mlinskim kamenom oko vrata bacili u rijeku. Zaštitnik je i Linza i Krakova gdje se od dvanaestog stoljeća nalazi i dio njegovih relikvija.²¹³ Posebno čašćen kao zaštitnik od požara i poplava, od devetnaestog stoljeća se osnutkom brojnih modernih vatrogasnih društava isprofilirao kao gotovo jedini svetac zaštitnik od požara sa zadržavanjem posebnog čašćenja i u suvremenosti. Presveto Trojstvo, prihvaćeno kao dogma još na Nicejskom saboru 325. godine, posebnu je važnost zadobilo nakon Tridentskog koncila u borbi s netrinitarnim islamom i reformacijom. Sveprisutno je u zaštiti od nedaća te se stoga spominjalo i uz zaštitnike od požara i uz zaštitnike od kuge.²¹⁴ Ista situacija je i s Bogorodicom, najmoćnijom zaštitnicom, *Mater omnium*, *Mater misericordiae*, *Shutzmantelmadonna*.²¹⁵

Protukužni sveci počinju se častiti tek od pojave velike kuge sredinom četrnaestog stoljeća. Pritom se kao najistaknutiji svetac zaštitnik počeo častiti ranokršćanski mučenik sv. Sebastijan koji je preživio vezanje za stup i usmrćivanje strelicama. Odabir sv. Sebastijana kao zaštitnika od kuge također je vezan uz njegovu hagiografiju no na nešto kompleksniji način nego što je to slučaj s ostalim svecima, budući da se u njegovom životopisu kuga uopće ne spominje.²¹⁶ Ipak, njegov se kult ubrzano širio i u ruralnim i u urbanim područjima i to sve do razdoblja katoličke obnove kad se nešto više počinje častiti drugi protukužni svetac, sv. Rok, koji je, kako stoji u životopisu, zaista obolio od kuge. Sv. Rok, srednjovjekovni je svetac iz četrnaestog stoljeća, njegovatelj oboljelih od kuge koji je naposljetku i sam obolio. Prema životopisu, svetac se povukao u osamu gdje mu je hranu donosio njegov pas. Nakon što je ozdravio bio je uhićen i utamničen pri čemu je i umro. U tamnici se prema životopisu pojavio natpis o spasenju oboljelih od kuge koji se utječu sv. Roku.²¹⁷ Kult se posebno počeo razvijati nakon što su svećeve relikvije prenesene u Veneciju, a papa Urban VIII. (1623.-1644.) ga je i formalno proglasio svecem kao *casus exceptus* unatoč nedostatku povijesnih dokaza.²¹⁸ Uz sv. Sebastijana i sv. Roka, kao protukužni zaštitnici čašćeni

²¹² Usp. Catholic encyclopedia «St. Lucy» <http://www.newadvent.org/cathen/09414a.htm> (Datum posjete: 13.12.2016.)

²¹³ Usp. Anđelko Badurina, ur. nav. dj., 1979., 257-258.

²¹⁴ Usp. Christine M. Boeckl, nav. dj., 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

²¹⁵ Usp. Meri Kunčić, nav. dj., 2008., 140-143.

²¹⁶ Više u idućem poglavlju

²¹⁷ Usp. Anđelko Badurina, ur. nav. dj., 1979., 544.

²¹⁸ Usp. Christine M. Boeckl, nav. dj., 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

su i starozavjetni kralj David i papa Grgur I. kao i prvostoljetna iscjeliteljica sveta Tekla koja je preživjela mnoga mučenja. Kao protukužni sveci javljaju se i dvije srednjovjekovne svete, benediktinka Franciska Rimska i augustinka pustinjakinja sv. Rozalija Palermska. Sv. Rozalija počinje se časti tek u sedamnaestom stoljeću nakon njezina ukazanja tijekom epidemije kuge u Palermu 1624. godine, a proglašena je svetom 1630. godine. Tijekom tog i idućeg stoljeća njezin se kult širio i na prostorima Monarhije, a o čašćenju u hrvatskim krajevima svjedoči religiozna poema Antuna Kanižlića «Sveta Rožalija, panormitanska divica, nakićena i ispivana» objavljena 1780. godine u Beču.²¹⁹ Ipak, najbitniji protukužni svetac posttridentinskog razdoblja jest milanski nadbiskup sv. Karlo Boromejski koji se posebno istakao brigom za oboljele tijekom epidemije 1575. godine. S obzirom na njegove organizacijske sposobnosti te sudjelovanje u tridentinskoj katoličkoj obnovi, sv. Karlo Boromejski se i inače popularizirao kao jedan od najvažnijih svetaca tog razdoblja pritom predstavljajući sve odlike koje je visoki kler tada trebao imati.²²⁰

Protukužna ikonografija

Za potrebe ovog, ali i drugih historiografskih i povijesnoumjetničkih istraživanja nije toliko bitno je li zaista svaka osoba za koju se smatralo da je umrla od kuge tijekom epidemija zaista umrla od posljedica zaraze bacilom *Yersinia pestis* ili se radilo o podlijevanju nekoj drugoj bolesti sličnih simptoma već činjenica kako je jedna od najviše razarajućih bolesti koja je utjecala na razvijanje vlastite ikonografije i specifičnog jezika u likovnoj umjetnosti i književnosti, bila upravo kuga.

Kužna ikonografija u likovnoj umjetnosti počinje se razvijati tek nakon 1347. godine. Interpretacija činjenice kako unatoč tome što se kuga javila i u vrijeme Justinijana, vizualnih prikaza te tematike nema, može ležati u tome što se pojava kužne ikonografije javlja istovremeno s humanizmom, novim interesom za znanost te novom dostupnošću antičkih tekstova koji su rezultirali stvaranjem novog jezika kuge. Iako se srednjovjekovna kužna ikonografija često javljala uz teme kao što su *Ples mrtvaca*, *Trijumf smrti* ili *Madonna della Misericordia*, one su ipak nekoliko desetljeća starijeg postanka od 1347. godine, te su naknadno uklopljene u protukužnu ikonografiju.²²¹

Izuzev spomenutih tema naknadno uklopljenih u protukužnu ikonografiju, tijekom stoljeća su se uz modifikacije formirali specifični kužni motivi. Najstariji kužni motiv, strelice, uklopljene

²¹⁹ Usp. Robert Skenderović, «Epidemije kuge 1739. i 1795.» U: Vesna Kusin, Branka Šulc, ur. Slavonija, Baranje i Srijem: vrela europske civilizacije, sv. 1., Zagreb: Ministarstvo Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, 2009., 313.

²²⁰ Usp. Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

²²¹ Usp. Joseph P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death*, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2012., 25.

i u ikonografiju sv. Sebastijana, prema jednoj teoriji potječe iz grčke mitologije, tj. Apolona i Dijane koji bacaju strelice pošasti na ljude te predstavlja razlog zašto je sv. Sebastijan kao svetac koji se svojim životopisom nimalo ne dotiče s kugom, preuzimanjem tog motiva postao najpopularniji zaštitnik od kuge. Međutim, Peter Brown navodi kako je zapravo ova analogija pogrešna budući da zanemaruje nespojive različitosti između poganskog i kršćanskog svjetonazora. Za pogansko poimanje ljudi su smrtnošću bili zauvijek odvojeni od bogova te je smrtnost u božjim očima bila smatrana inferiornom i uvredljivom. S druge strane, u kršćanskom poimanju, mučenici su smatrani bićima koji su upravo zbog prirode svoje smrti dospjeli u blizinu Boga te time dobili mogućnost da zagovaraju ljudstvo na zemlji. Ipak, strelice se jednako kao i u antičkom mitu javljaju i u biblijskim tekstovima (Job 6:4, Ps. 38: 1-3, Pnz. 32: 41-42) te u njima predstavljaju moćno Božje oružje, instrument iznenadne nesreće, bolesti i smrti.²²² Strelice, mačevi i drugi predmeti u rukama Boga Oca, Krista i Bogorodice u srednjovjekovnoj ikonografiji javili su se i kao simbol Božje srdžbe.²²³ Ipak, Louise Marshall tvrdi kako simbolizam strelice nije sam po sebi dovoljan za objašnjenje korištenja sv. Sebastijana kao najpopularnijeg protukužnog sveca. Presudni razlog Marshall vidi u tome što je lik sv. Sebastijana zajedno sa slikom svoga mučenja putem obilja strelica u kršćanskom srednjovjekovnom kontekstu funkcionirao kao savršena imitacija Kristove muke. Time je sv. Sebastijan postao savršen izraz zamjenske žrtve pružene Bogu za iskupljenje kao i pobjedničkog spasenja toliko traženog u razdobljima epidemija.²²⁴ Srednjovjekovna kužna ikonografija inače obiluje motivima kojima se stavlja naglasak na zastrašujuću Božju pravdu, dok se blaži prikaz milosrdnog Oca javlja tek nakon Tridentske obnove. Motivi poput tamnih oblaka i smokvinog stabla potječu iz suočavanja s kugom pri čemu se za smokvino stablo smatralo da ima iscjeljujuće učinke dok je tamni oblak simbolizirao mijazmični zrak za koji se vjerovalo da prenosi i uzrokuje kugu. Međutim, jednako kao i Jahač Apokalipse, ovi motivi također potječu iz Biblije. Budući da se u vrijeme velikih epidemija često u ljudskim mentalitetima oblikovao strah od očekivanog svršetka svijeta, Jahač Apokalipse također je uklopljen u kužnu ikonografiju.²²⁵

Posebna ikonografija bila je vezana uz čašćenje pojedinih svetaca kao i njihove životopise. Od protukužnih svetaca, sv. Sebastijan se obično prikazivao u trenutku mučeništva, tj. kao nagi

²²²Usp. Louise Marshall «Manipulating the Sacred: Image and Plague in Renaissance Italy» U: *Renaissance Quarterly*, vol 47., no. 3. (1994.), 493.

²²³ Usp. Meri Kunčić, «Razvoj i značenje kulta sv. Sebastijana u dalmatinskim komunama u 15. i 16. stoljeću s posebnim obzirom na umjetničku produkciju» U: Ana Marinković, Trpimir Vedriš, ur. Hagiologija: kultovi u kontekstu, Zagreb: Leykam international, 2008., 141-159.

²²⁴ Usp. Louise Marshall «Manipulating the Sacred: Image and Plague in Renaissance Italy» U: *Renaissance Quarterly*, vol 47., no. 3. (1994.), 495.

²²⁵ Usp. Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

mladić privezan za stup te izboden strelicama koje su u nekoliko analogija simbolizirale pošast i kugu.²²⁶ Sv. Rok koji se javlja tek u renesansnoj umjetnosti, prikazivao se kao hodočasnik s jakobovom kapicom, torbom i štapom uz podizanje haljine kako bi se otkrila kužna rana na bedru, ili pak uz pratnju psa.²²⁷ Sv. Grgur najčešće se u kužnoj ikonografiji prikazuje u procesiji noseći pritom većinom papinsku tijaru. Tridentinski svetac, sv. Karlo Boromejski, prikazivao se u vrlo razvijenoj ikonografiji koja je u mnogo čemu predstavljala katoličku obnovu. Ipak, na kužnim prikazima naglašavana je većinom njegova pastirska uloga te riskiranje vlastitog života tijekom epidemije uz dijeljenje sakramenata i vođenje procesije. Sv. Tekla, sv. Franciska Rimska i sv. Rozalija Palermska češće se pojavljuju u baroknom razdoblju i to obično na *ex-voto* prikazima, budući da ranije njihova ikonografija još nije bila razvijena, a sv. Rozalija jest tek jedna od baroknih svetica.²²⁸ Bogorodica se kao najmoćnija zaštitnica vrlo često pojavljuje u protukužnom repertoaru i to u tipu *Mater misericordiae*, tj. Bogorodice zaštitnice koja pod svojim plaštom od pošasti spašava vjernike koji se njoj utječu dok se izvan njenog plašta prikazuje nesreća oboljelih od kuge za koji se simbolički s obzirom da se nalaze izvan plašta ukazuje kako se nisu utjecali Bogorodici.²²⁹ Također, dva se tipa posebice javljaju u postridentinskom razdoblju, *Immaculata* i Bogorodica od Ružarija koja je u hrvatskim krajevima bila shvaćana i kao zaštitnica od Osmanlija. Jednako kao i Bogorodica od Ružarija, Presveto Trojstvo vrlo je često korišteno u baroknoj katoličkoj obnovi kao izraz naspram netrinitarnog islama Osmanskog Carstva te protestantske reformacije.²³⁰

Jedan od najranijih protukužnih prikaza iz sedamdesetih godina četrnaestog stoljeća izrađen za firentinsku katedralu posvećen je upravo sv. Sebastijanu koji se kao zaštitnik od kuge najčešće javlja na zavjetnim srednjovjekovnim slikama.²³¹ U srednjovjekovnoj kužnoj ikonografiji vidljivo je i shvaćanje epidemija kao kazne za ne toliko individualnu krivnju oboljelih pojedinaca koliko i kolektivnu krivnju čitave zajednice. Dok se u najranijim prikazima sv. Sebastijan predstavljao isključivo u jednostavnoj frontalnoj pozi s atributima svoga mučeništva, strelicama, od petnaestog stoljeća prikazi postaju mnogo kompleksniji i narativniji, a sv. Sebastijan postaje jedan od omiljenih svetaca u sklopu širih tema poput *Sacra conversazione* (Sveti razgovor) i *Mater*

²²⁶ Usp. Anđelko Badurina, ur. nav. dj., 1979., 524.

²²⁷ Usp. Anđelko Badurina, ur. nav. dj., 1979., 512.

²²⁸ Usp. Christine M. Boeckl, nav. dj., 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

²²⁹ Usp. Louise Marshall nav. dj., (1994.), 515.; Juraj Batelja, Petra Batelja, *Bogorodica Zaštitnica u Hrvata*, Zagreb, 2013.

²³⁰ Usp. Christine M. Boeckl, nav. dj., 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

²³¹ Usp. Christine M. Boeckl, nav. dj., 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

Misericordiae (Bogorodica Zaštitnica).²³² Izuzev sv. Sebastijana koji uništava idole, motiv koji zapravo najbolje predstavlja pokajanje zajednice jest učestali prikaz procesije sv. Grgura (Procesija Svetog Grugura u *Très Riches Heures du Duc de Berry*, 1416. g). Shvaćanje kuge kao kazne za grijehe čovjeka ispoljavalo se i u rastu popularnosti svetaca poput kristolikog sv. Sebastijana čija je mučenička smrt u prikazima simbolizirala trpljenja i traženje spasenja za čitavu zajednicu. Isto se realiziralo i u iznimno verističkim prikazima kužnih simptoma koji su naglašavali trpljenje i propadljivost ljudskog tijela. Dok se važnost Kristova tijela za otkupljenje duše definiralo u potpunosti tek u Tridentskoj obnovi, u srednjovjekovnom je razdoblju pak prisutno naglašavanje iscjeljujućih moći Kristova Tijela za fizičko čovjekovo tijelo.²³³

Dok su u najranijim razdobljima kužnih epidemija najpopularniji izraz protukužne produkcije bili *ex-voto* predmeti kao i mnoge zaštitne amajlice, od šesnaestog stoljeća oni polako u mentalitetima ljudi gube svoju moć te se čovjek naučen na ciklička vraćanja epidemija počinje na organiziraniji način duhovno štititi i utjecati svecima. Stoga su mnoge bratovštine te kasnije cehovi naručivali profilaktična protukužna djela kako bi se zaštitili od budućih epidemija.²³⁴ Za razliku od ranijih razdoblja, renesansni protukužni zavjetni prikazi umjesto naglašavanja mučeništva i verističkih prikaza simptoma kuge, u prikazima oboljelih slijede znatno suzdržaniju estetiku u odnosu na ranije prikaze te gotovo idealizirajuću u odnosu na stvarno stanje oboljelih. Epidemije više nisu bile shvaćane kao izraz Božje kazne već kao svojevrsan test vjere i oblik pročišćenja kroz patnju čovjeka.²³⁵ Iako kužni simptomi nisu više bili prikazivani toliko veristički, simbolika užasa kuge bila je više nego jasna. Vrlo čest motiv kužnih slika bila je umiruća majka sa živahnim i gladnim djetetom u naručju. Prvi takav motiv pojavljuje se početkom šesnaestog stoljeća s Rafaelovim pripremnim crtežima za sliku *Morbetto (Frigijska kuga)* iz oko 1514. godine, a koji je taj motiv posudio iz opisa u *Historia Naturalis* Plinija Starijeg.²³⁶ Kasnije reprodukcije, prije svega ona Marcantonija Raimondija, zaslužne su za širenje ove ikonografije prema sjeveru, a grupacija se posebno počinje širiti tek nakon Poussinove inkorporacije 1631. godine u kompoziciju *Kuga u Ashdodu*.²³⁷ Istraživanja u dvadesetom stoljeću pokazala su i medicinsku pozadinu tog prikaza. Naime, dr. Lien-Teh Wu dokazao je kako je novorođenčad

²³² Usp. Meri Kunčić, «Razvoj i značenje kulta sv. Sebastijana u dalmatinskim komunama u 15. i 16. stoljeću s posebnim obzirom na umjetničku produkciju» U: Ana Marinković, Trpimir Vedriš, ur. Hagiologija: kultovi u kontekstu, Zagreb: Leykam international, 2008., 141-159.

²³³ Usp. Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

²³⁴ Usp. Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

²³⁵ Usp. Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

²³⁶ Crtež kredom na papiru, oko 1514., 200 x 249 mm, Firenca, Uffizi. Usp. Paul Joannides, *The Drawings of Raphael. With a Complete Catalogue*, Berkley – Los Angeles, University of California Press, 1983., str. 221.

²³⁷ Ulje na platnu, 148 x 198 cm, oko 1630., Pariz, Musée du Louvre. Usp. Oskar Bätschmann, *Nicolas Poussin. Dialectics of Painting*, London, Reaktion Books, 1990., str. 158.

mlađa od pet mjeseci bila otpornija na obolijevanje. Bilo da li se radilo o urođenom obrambenom mehanizmu, zaštitnom djelovanju izrazito korisnog majčinog mlijeka ili možda činjenici da su čvrsto zamotane bebe bile fizički zaštićene od ugriza buhe, ta je pojava očito bila prepoznata od suvremenika te je motiv postao čest u kužnoj ikonografiji.²³⁸

Česti protukužni svetac izrazito čašćen u ovom razdoblju jest srednjovjekovni sv. Rok. Zavjetna djela nekih od najpoznatijih umjetnika poput Giorgia Vasaria i Tintoretta (*Sv. Rok pomaže oboljelima od kuge*, Tintoretto, 1549. *Chiesa di San Rocco*, Venecija; oltar sv. Roka, Giorgio Vasari, 1537., Compagnia di San Rocco, Lucignano, Arezzo) bila su posvećena sv. Roku. Ono po čemu se renesansna protukužna djela najviše razlikuju od svojih prethodnica jest u tome što se uz religijski program i prikazivanje čuda protukužnih svetaca vrlo često u njih uključuju i svjetovni motivi kao i odrazi tadašnjih znanstvenih teorija. Tako se primjerice na Rafaelovoj slici *Madonna di Foligno*²³⁹ (1511. – 1512.) nalaze duga i komet koji su predstavljali prikaz tadašnje teorije kako kombinacija tih dviju pojava uzrokuje mijazmični zrak zaslužan za pojavu i širenje kuge.²⁴⁰ Također, spomenuta Poussinova *Kuga u Ashdodu* jedna je od najpoznatijih i najutjecajnijih kužnih slika sedamnaestog stoljeća, a povjesničarka umjetnosti Sheila Barker u njoj je pronalazi i motive s uporištima u tadašnjoj medicinskoj misli. Naime, Poussin je preko svojih mecena, a i naposljetku vlastitim oboljevanjem od sifilisa bio upoznat s nekima od tadašnjih fizika i kemičara poput Petrusa Poteriusa, sljedbenika Paracelsusa, koji su smatrali da je kuga psihosomatska bolest te kako sama imaginacija bolesti i strah mogu uzrokovati bolest dok sreća i imaginacija zdravlja mogu potaknuti ozdravljenje. Slijedom toga, kao i temeljem Poussinova poznavanja komentara Aristotelove Poetike Lodovica Castelveta, autorica pronalazi svrhu slike u obrani od kuge budući da Castelveto u svojim komentarima navodi kako učestalo izlaganje scenama koje izazivaju sažaljenje, strah i kukavičluk čovjeka ujedno i ojačava od tih slabosti.²⁴¹

Do sedamnaestog stoljeća, koncept pravednog i osvetničkog Boga koji putem kuge traži pravdu za grijeh zajednice polako ustupa mjesto milosrdnom Bogu koji u vrijeme epidemija traži od čovjeka djela milosrđa i sudjelovanje u liturgijskim slavljinama. Dapače, Crkva je u epidemijama pronalazila i iznimno pozitivne mogućnosti; papinske bule obećavale su duhovnu nagradu svima koji bi u pomaganju drugima riskirali svoje živote te njihova djela ne bi bila nipošto manje slavljena od mučeništva.²⁴² Kužni prikazi poslužili su kao jedni od najboljih prikaza za propagandu

²³⁸ Nav. prema Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

²³⁹ Ulje na platnu, 320 x 194 cm, 1511. – 1512., Vatikan, Pinakoteka. Usp. Michele Prisco – Pierluigi de Vecchi, *L'opera completa di Raffaello*, Milano, Rizzoli, 1966., str. ??

²⁴⁰ Usp. Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

²⁴¹ Više u Sheila Barker, «Poussin, Plague and Early Modern Medicine» U: *The Art Bulletin*, vol. 86, no. 4. (2004.), 659-689.

²⁴² Usp. Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

tridentinskog nauka o sedam sakramenata naspram protestantskog nauka o njih samo dva ili tri, budući da se čak pet od njih moglo uklopiti u kužnu ikonografiju; Krštenje, Bolesničko pomazanje ili Posljednja pomast, Sveta potvrda, Sakrament pomirenja te najvažniji, Euharistija. Uz sakramente, u kužnu ikonografiju se uklapao i kanon o opravdanju koji je naspram protestantskog učenja isključivoj važnosti vjere i milosti (*Sola fide; Sola gratia*), za spasenje smatrao bitnim i čovjekova dobra djela te utjecanje svecima i Bogorodici. Stoga je jedan od najučestalijih načina likovnog propagiranja sakramenata bilo prikazivanje njihova dijeljenja upravo tijekom epidemija, pri čemu se osobita pozornost pridavala Euharistiji. Na isti su se način propagirali i drugi ključni čimbenici katoličkoga identiteta poput procesija i dobrih djela vjernika, klera i svetaca, iskazanih u vrijeme epidemija.²⁴³ Također, Christine M. Boeckl smatra kako su neki prikazi služili i za poistovjećivanje kuge s herezom. Primjerice, temeljem komparacije sa slikom neznatnog autora *Alegorija Isusovačkog reda*²⁴⁴ iz 1617. godine, a uz koju se nalazi popratni tekst, autorica smatra kako je lik interpretiran kao «osoba uzdignuta od mrtvih» na oltarnoj slici Pietera Pawela Rubensa *Čuda sv. Franje Ksaverskog*²⁴⁵ iz 1619. godine zapravo prikaz nevjernika izliječenog od strane sv. Franje Ksaverskog pri čemu se bolest izliječenog prikazuje kao manifestacija njegovih prijašnjih heretičkih uvjerenja.²⁴⁶

Ono što je upečatljivo jest kako barokni prikazi, naspram onih srednjovjekovnih i renesansnih, najmanje odgovaraju stvarnim situacijama. Primjerice, zbog donošenja novih higijenskih odredaba procesije su bile uvelike pojednostavljene kao i odjeća koju je kler pritom nosio. Pa, ipak na slikama se ovo pojednostavljenje ne može razaznati, već se javlja idealizirani prikaz koji je dodatno naglašavao brigu klera i laika. Jednako tako, u svrhu reafirmacije katoličkog nauka o Euharistiji, kler se nikad nije prikazivao držeći instrumente za davanje svete pričesti kojima su služili kako bi se izbjegao izravan doticaj s oboljelima, a sam je kalež bio prikazivan mnogo raskošnije nego što je u stvarnosti izgledao. Također, kao što je već spomenuto, za razliku od srednjovjekovnog prikaza kužnih rana, u baroknoj umjetnosti se one gotovo posve izbjegavaju. Promjena u protukužnim prikazima vezana je uz zahtjev Crkve koji se odnosio na jasnoću i primjerenu dostojanstvenost prikaza ljudskog tijela tj. *decorum*²⁴⁷ te je stoga prikazivanje

²⁴³ Usp. Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

²⁴⁴ Neznani majstor iz Antverpa, *Alegorija Isusovačkog reda*, 1617., Antwerp, Refektorij sv. Ignacija, Isusovački samostan. Usp. Christine M. Boeckl «Plague Imagery as Metaphor for Heresy in Rubens' The Miracles of Saint Francis Xavier» U: *The Sixteenth Century Journal*, vol. 27., no. 4, 1996., 990.

²⁴⁵ Ulje na platnu, 5.35 x 3.95 cm, 1618. – 1619., Beč, Kunsthistorisches Museum. Usp. Frans Boduen, Rubens i njegovo stoljeće, Beograd: Vuk Karadžić; Jugoslovenska revija, 1977., 240.

²⁴⁶ Usp. Christine M. Boeckl «Plague Imagery as Metaphor for Heresy in Rubens' The Miracles of Saint Francis Xavier» U: *The Sixteenth Century Journal*, vol. 27., no. 4, 1996., 979.

²⁴⁷ «Decorum (lat.). Princip prikladnosti, doličnosti te odgovarajućega sadržaja i stila primjeren određenoj temi ili kontekstu.» Usp. Sanja Cvetnić, *nav. dj.*, 2007., 222.

ogoljenih ili osakaćenih dijelova tijela bilo smatrano nedovoljno primjerenim, a kužni su se simptomi rijetko prikazivali. Jednako kao i drugi sakralni prikazi koji su podlijevali cenzuri kako u vjerskim pitanjima ne bi obmanuli katolike kao ni pružili protestantima uporište protiv Crkve, protukužna su djela također podlijevala cenzuri kako bi se izbjeglo nedostojanstveno prikazivanje ljudskog tijela.²⁴⁸ Za razliku od većih i važnijih narudžbi, tradicija zavjetnih *ex-voto* prikaza ostala je više-manje nepromijenjena. Iako se ikonografija razvila, funkcija je ostala ista, a najbitnija promjena vidljiva je u uklapanju novih svetaca u repertoar.²⁴⁹

Ovaj kratki prikaz kužne ikonografije te protupožarne i protukužne skrbi kao i neodvojivost njihova poimanja od religijskog metafizičkog iskustva ključni su za promatranje i istraživanih zavjetovanja i zavjetnih crkava grada Varaždina. O specifičnoj situaciji na tim prostorima bit će riječ na idućim stranicama.

Sl.7. Tanzio da Varallo (1575.-1633.) Sv. Karlo Boromejski pričešćuje oboljele od kuge, ulje na platnu, o.1616., Domodossola, Italija

²⁴⁸ «The Inquisition and other religious institutions censored the works so they would neither mislead Catholics nor give Protestants weapon against the Church» Nav. prema Christine M. Boeckl, *Images of Plague and Pestilence: Iconography and Iconology*, Truman State University Press, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

²⁴⁹ Usp. Christine M. Boeckl, *nav. dj.*, 2000. (nepaginirano Kindle izdanje)

3. Zavjetovanje i utemeljenje zavjetnih kapela u gradu Varaždinu

Požar i utemeljenje kapele sv. Florijana

Protokol varaždinskog magistrata pod datumom 27. ožujka 1665. godine bilježi, kako je notar Andrija pl. Hus naveo, «zapis o nikad sličnom zabilježenom požaru» koji je zadesio grad na sam Uskrsni ponedjeljak iste godine. Naime, građanka Uršula, supruga poštovanog građanina Grgura Horvatića, stanovnica Brodovskog konca, predgrađa izvan zidina grada, na sam je Uskrs na blagoslov zajedno s mesom potajno u crkvu unijela i vučju kost. Idućeg dana, Uršula je poslala svoju služavku zajedno sa stokom na ispašu, dok je ona sama zapalila blagoslovljenu vučju kost te počela njome dimiti oko kuće. Razlog je bio taj što je Uršula vjerovala kako će paljenjem blagoslovljene vučje kosti odagnati vukove koji su proždimali njezinu stoku. Međutim, pod utjecajem očito jačeg proljetnog vjetra, zadimljena kost se rasplamsala te se proširujući na kuću Grgura i Uršule Horvatić izazvala, kao što notar navodi, i Božju kaznu za opisano praznovjerje. Ubrzo se iz posjeda Grgura i Uršule Horvatić počela rasplamsavati jaka vatra, upravo u vrijeme jutarnje mise oko sedam sati kad je župnik u župnoj crkvi zajedno s građanima slavio misu. Vatra je u idućim satima zahvatila cijelu unutrašnjost grada zajedno sa sjevernim predgrađem ispred gornjih vrata te istočnim dijelom sve do maltarnice utvrde. Proširila se i na južno predgrađe te je spaljena cijela Kraljevska ulica, tzv. Dugi konec kao i cijelo područje Vidovskog konca sve do Biškupca. Uz sve crkve u unutrašnjosti grada, izgorjele su gotovo sve kuće, a pošteđenima je ostala samo nova staja zapovjednika utvrde i osam kuća između maltarnice i utvrde. Požar prisutan i pred gornjim i pred donjim vratima grada konačno je dosegnuo vrhunac pred kućama Biškupca. Posljedice vatre bile su ogromne. U požaru je osiromašio ogroman broj građana koji su da bi preživjeli bili prisiljeni od kuće do kuće prosjačiti za kruh. Također, u požaru je poginula jedna žena i nekoliko djece, a izgorjela je i sva stoka, što je u idućim mjesecima bilo i glavnim uzrokom gladi u gradu. Osim toga, od preostalih preživjelih mnogi su danima nakon požara umirali od udisanog dima. Notar naposljetku navodi kako su i on, njegova žena plemenita Barbara Žitomerski i cijela njegova obitelj otrovavši se dimom samo Božjom milošću i providnošću jedva uspjeli izbjeći smrt.²⁵⁰

²⁵⁰ «Notundam de inaudito unquam simili incendio civitatis istius Varasdiensis feria secunda Paschatis anno Domini 1665. facto et exorto. Anno Domini 1665. feria secunda Paschatis, civissa una nomine Ursula, prudentis nimirum et circumspecti Gregorii Horvaticus consors, in villa Brodovzki konecz, extra moenia civitatis habitans, certo osse luppino, alias pridie predictae diei, id est ipso die festo Sanctae Paschae, medio sacerdotis cum aliis carnibus clam benedicti procuravit, animalia seu iumenta sua medio ancillae suae praemissa feria secunda Paschatis primario ad pascua dimissa, fumigare (ne videlicet a luppo eodem anno devorarentur) curavit, ex qua eiusmodi fumigatione (ex singulari procul dubio poena Dei), flante zephro, in domo ipsius Ursulae ignis exarsit, ex eademque exarsione civitas tota interior, cum universis ecclesiis in eadem civitate fundatis, praeter octo domus et novum stabulum comitis

Kao što je u prošlom poglavlju spomenuto, krivce za požar, kažnjavalo se u Varaždinu na različite načine još od kraja šesnaestog stoljeća. Stoga ne čudi činjenica kako su Grgur Horvatić i supruga Uršula s obzirom da ih se očito i dodatno teretilo za nerazumno praznovjerje bili kažnjeni određenom kaznom. Iako iz zapisnika ne možemo saznati potpunu težinu kazne, iz kupoprodajnih ugovora između grada i trećih osoba saznajemo kako je u narednih nekoliko mjeseci nakon požara, grad prodao čak dvije prodajne stavke koje je prethodno kao kaznu uzeo od Grgura Horvatića i supruge Uršule. Naime, zapisnik bilježi kako je Poglavarstvo Grguru Jezerku Horvatiću za kaznu oduzelo najmanje jedno građansko zemljište u Brodovskom koncu, kasnije prodano za 22 ugarske forinte i dva rala oranice koja su također kasnije prodana za 29 ugarskih forinti.²⁵¹ Nakon požara počinju se prodavati i opustošena zemljišta na kojima su bile izgorjele brojne kuće. Svi zabilježeni ugovori u kojima se navodi kako je opustošena zemlja rezultat velikog požara na Uskrsni ponedjeljak govore o zemlji koja se nalazila u Vidovskom koncu, u južnom dijelu grada koji će se tek nakon požara početi intenzivnije naseljavati.²⁵² O razmjerima osiromašenja i gladi koja je u idućim mjesecima nastupila u gradu svjedoči podatak kako je grofica Sofija Zrinski, udovica bana Nikole VII. Zrinskog, iz svog posjeda u Čakovcu u nekoliko navrata poslala kola puna žitom i hranom kako bi pomogla unesrećenim građanima.²⁵³ Pomoć izvana dolazila je i za ubrzanu obnovu postojećih crkava i samostana. Donacijama franjevac iz Provincije sv. Ladislava vrlo je brzo obnovljen franjevački samostan te nastao i velik dio danas sačuvane opreme budući da idući veliki požar 1776. godine nije zahvatio franjevačku crkvu.²⁵⁴ Pomoć je došla i za isusovački samostan i to iz Štajerske otkud je pristiglo 300 velikih greda, a izuzev Zrinskih pomoć su u novčanom obliku ili u radu kmetova dali i grof Emerik Erdoedy i podžupan Ivan Zakmardi koji je pomogao obnoviti

generalis ad Arcem, a domo tricesimali incipiendo, adiacentibus; praetera, suburbium totum ante portam superiorem ex parte orientali usque ad telonium arcense, necnon platea regalis usque ad domum cuiusdam Gregorii Wkoja aliter Strelec, simul cum tota platea Vidovzki konecz versus Biskupcz eundo, exculceratissimo igne conflavit, ubi tale fuisse incendium, quod eodem instanti, quo ante portam superiorem etiam ante inferiorem et plane apud extremam domum ex Biskupcz eundo, hora septima matutina recte videlicet et tempore, quo sacerdos cantatum sacrum in ecclesia parochiali civitatis celebrare cepisset, ignis exarsisset; ex qua exarsione in tantam plurimi civium devenerant paupertatem, ita ut de domo ad domum panem ostiatim mendicare debebant coactique erant. In hoc incendio una foemina et aliqui pueri, animalia vero plurima combusta sunt, et paucis post incendium diebus aliquot personae fumo repletae, mortuae sunt. Ubi et ego cum consorte mea et tota familia mea, Dei Omnipotentis singulati beneficio et providentia, fumo repletus, vix mortem evasi» Josip Barbarić, ur. *Zapisnici poglavarstva grada Varaždina 1660.-1671.*, sv. 7. Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 1997., 253-254.

²⁵¹ Josip Barbarić, ur. *Zapisnici poglavarstva grada Varaždina 1660.-1671.*, sv. 7. Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 1997., 305-306., 314.

²⁵² Josip Barbarić, ur. *Zapisnici poglavarstva grada Varaždina 1660.-1671.*, sv. 7. Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 1997., 45-46., 256., 261., 262-263.

²⁵³ Usp. Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod II*, Zagreb: Filozofski-teološki institut Družbe Isusove, 1987., 361., 479.; Rudolf Horvat, *Povijest grada Varaždina*. Varaždin: HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin i Grad Varaždin, 1993., 199.

²⁵⁴ Usp. Ivan Damiš. «Prisutnost franjevac (OFM) i njihovo djelovanje u prošlosti Varaždina», U: Miroslav Šicel, ur., *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.*, Zagreb-Varaždin: Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU, 2009., 99.

i vlastiti konvikt koji je osnovao nekoliko godina ranije.²⁵⁵ Upravo je ovaj požar bio i povodom izgradnje prvog krova pokrivenog kamenim pločama u Varaždinu, a koji je bio izveden u sklopu novih gradnji i obnove isusovačkog samostana dovršene tek krajem stoljeća.²⁵⁶

Ladislav Ebner, varaždinski vijećnik i gradski sudac iz prve polovice devetnaestog stoljeća te prvi autor varaždinske povjesne monografije na njemačkom jeziku (*Historisch statistisch topographische Beschreibung der königl. Freystadt Varasdin*) objavljene u Varaždinu 1827. godine, za godinu 1649. navodi kako su se građani zbog strašnog požara koji je rastopio sva zvona u kulama te poharao sve kuće, zavjetovali kako će svake godine istog dana u poslijepodnevnim satima održavati procesiju po gradu kako se takva nesreća više nikad ne bi ponovila.²⁵⁷ Međutim, budući da Ebner spominje kako se radi o Uskršnjem požaru, vjerojatnije je kako je ipak riječ o požaru koji je zabilježen u gradskom Protokolu, a koji se zbio 1665. godine. Osim toga, u izvještajima kanonskih vizitacija upravo se ova procesija kontinuirano navodi kao procesija i slavlje koje je postalo običajem te tradicijom koja se redovito održavala svake godine na blagdan sv. Florijana te je pritom polazila od župne crkve sv. Nikole u unutrašnjosti grada sve do spomenute kapele gdje je bila održavana propovijed i svečano misno slavlje.²⁵⁸ Također u izvještaju vizitacije iz 1755. godine, vizitator izričito navodi kako se radi o zavjetnoj procesiji na koju su se građani zavjetovali sv. Florijanu, sv. Apoloniji i sv. Luciji prije mnogo godina.²⁵⁹ Osim ove procesije na blagdan sv. Florijana, svečano misno slavlje se održavalo i na blagdan sv. Josipa čija se skulptura zajedno uz sv. Joakima prvotno nalazila na glavnom oltaru uz skulpturu sv. Florijana. Posebno čašćenje sv. Josipa tijekom sedamnaestog stoljeća značajka je svih katoličkih zemalja, a posebno Habsburške monarhije što je naposljetku za vrijeme Leopolda I. rezultiralo i unošenjem novog imena u dinastičko rodoslovno stablo (Josip I. Habsburški, 1705.-1711.; Josip II. Habsburško-Lotarinški, 1780.-1790.; Franjo Josip Habsburško-Lotarinški, 1848.-1916.). Sanja Cvetnić o sv. Josipu navodi sljedeće:

«Pozornost spram ikonografije i hagiografije vezane uz sv. Josipa u razdoblju nakon Tridentskog sabora doživjela je takav rast da joj je teško naći usporediv primjer, pa Josipa možemo s pravom proglasiti poslijetridentskim ikonografskim čudom.»²⁶⁰

²⁵⁵ Usp. Miroslav Vanino, *nav. dj.*, 1987., 361., 404.

²⁵⁶ Usp. Ivy Lentić Kugli. *Historijska urbanistička cjelina grada Varaždina, doktorska dis.*, Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 1973., 62.

²⁵⁷ «In diesem Jahre am Ostersonntage wüthete hier abermahl eine schreckliche Feuersbrunst, dass die Glocken in allen Thürmen schmolzen, und keine Spur von Häusern übrig blieb, wesshalb alljährlich am nämlichen Tag ein den Nachmittagsstuuden eine votive Procession um die Stadt herum abgehalten wird.» Ladislaus Ebner. *Historisch statistisch topographische Beschreibung der königl. Freystadt Varasdin*, Varaždin, 1827., 65.

²⁵⁸ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1683., Prot. 163/IV, str. 43v

²⁵⁹ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1755., Prot. 169/X, str. 81r

²⁶⁰ Nav. prema Sanja Cvetnić, *nav. dj.*, 2007., 200.

Poseban su utjecaj na čašćenje sv. Josipa imali isusovci tada prisutni i u Varaždinu, koji su širili osobitu pobožnost prema sv. Josipu kao zaštitniku dobre smrti, pobožnosti koja se temeljila na djelu dominikanca Isidorusa Isolanusa (1480.-1528.) *Summa de donis sancti Joseph* (Rim, 1522.) u kojem prenosi opis smrti sv. Josipa iz rukopisa koji se prema njemu zadržao na Istoku te je bio preveden s hebrejskog na latinski 1340. godine. Iako nije poznato o kojem se rukopisu radilo, opis smrti sv. Josipa odgovara apokrifnom evanđelju na arapskom jeziku i pismu, *Historia Josephi fabri lignarii*, pronađenom u Parizu te objavljenom u Leipzigu 1722. godine.²⁶¹ Posljednji spomen svečong misnog slavlja na blagdan sv. Josipa nalazimo u izvještaju kanonske vizitacije iz 1695. godine.²⁶² Idući opis misnih slavlja u izvještaju kanonske vizitacije iz 1755. godine ne navodi blagdan sv. Josipa već naprotiv blagdane sv. Lucije i sv. Apolonije.²⁶³ Nije jasno zašto je došlo do promjene u čašćenju crkvenih slavlja i zaštitnika, međutim očito su prevladale svečanosti posvećene titularima bočnih oltara.

Iako dokumenti o samom zavjetovanju i utemeljenju kapele sv. Florijana iz sedamnaestog stoljeća nisu sačuvani, osnutku kapele možemo se približiti preko prvih, ali i kasnijih izvještaja kanonskih vizitacija kapele. Izvještaj kanonske vizitacije iz 1808. godine, između ostalog daje i prijepis dokumenta iz 1669. godine koji govori o osnutku kapele kao i o obvezi grada, tj. gradskog poglavarstva za opremanje kapele.²⁶⁴ Isti dokument spominje se i u izvještaju o inventaru kapele sastavljenom 1932.-1934. godine, gdje se navodi kako je «stara kapela sv. Florijana izgorjela za velikog požara 1649.» te da je «varoški sudac Marko Miroslavić isposlovao 30. XII. god. 1669. kod biskupa Martina Borkovića da se može izvan gradskih zidova na gradskom teritoriju sagraditi nova crkva na čast Bl. Dj. Marije i sv. Florijana na gradski trošak». Nadalje navodi kako će «grad crkvu izdržavati iznutra i izvana te sve potrebe namirivati».²⁶⁵ Sasvim sigurno nije vjerojatno da je postojala ranija kapela koja je izgorjela u požaru 1649. godine budući da izvori iz sedamnaestog stoljeća ne spominju raniju kapelu. Međutim, u spomenutom je razdoblju funkciju gradskog tj. varoškog suca zaista obnašao Marko Miroslavić (1668.-1672., 1674.-1678.)²⁶⁶ te je s obzirom na prijepis dokumenta iz 1808. godine kao i kasnije funkcije skrbnika kapela i podnošenje računa

²⁶¹ Usp. Sanja Cvetnić, *nav. dj.*, 2007., 201.

²⁶² NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1695., Prot. 166/VII, str. 52.

²⁶³ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1755., Prot. 169/X, str. 81.

²⁶⁴ «nobis certam Capellam ad Dei Omnipotentis gloriam, Beatissime Virgine Mariae et Sancti Floriani honorem noviter extra moenia et in territorio civitatis hujus nostrae Varasdiniensis rigere et fundare gratiosa admisisset, ideo nos et successores praemissae Capellae (post modernam illius totalem perfectionem) semper futuri successivis temporibus sarta(m) tecta(m) conservaturos, apparamentam et ornatus ecclesiae provisuras [?] versis que requisitis pro ipsam capellam necessariis pro possem nostro daturis promittimus et obligamus vigorem, et testimonis praesentium litterarum nostrarum.» NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str. 36.

²⁶⁵ Župni arhiv župe sv. Nikole u Varaždinu, *Inventar kapele Sv. Florijana u Varaždinu*, str. 5.

²⁶⁶ Usp. Krešimir Filić, «Varaždinski gradski suci (načelnici)» U: *Spomenica varaždinskog muzeja 1925-1935*, Varaždin: Izdanja muzealnog društva Varaždin, 1935., str. 18.

gradskom poglavarstvu vrlo vjerojatno da je kapelu sv. Florijana u ime građana, jednako kao i ostale kapele koje su predmet ovog rada, 1669. godine utemeljio gradski magistrat. Nadalje, kapelu sv. Florijana je 15. veljače 1671. prvi puta posjetio i posvetio vizitator, varaždinski arhiđakon Kristofer Kupinić.²⁶⁷

Epidemija kuge 1679. i zavjetovanje izgradnjom kapele svetih Fabijana i Sebastijana

Epidemija kuge koja je nastupila u razdoblju oko 1679. godine, poznata je i kao velika bečka kuga budući da je u razdoblju od samo dvije godine, od 1678. do 1680. godine umrlo približno oko dvadeset posto tadašnje populacije grada Beča koja je prije epidemije iznosila oko 110 000 ljudi.²⁶⁸ Pretpostavlja se kako se ova bubonska epidemija kuge proširila iz područja Osmanskog Carstva i to putevima prema Erdelju i Ugarskoj, zatim prema Moravskoj i austrijskim zemljama te dalje u dva smjera na sjever i jug kontinenta, prema Štajerskoj te prema Češkoj, Saskoj i drugim njemačkim područjima.²⁶⁹ Druga pretpostavka jest kako je bečka kuga 1679. godine bila samo posljednji ogranak epidemije koja se nekoliko desetljeća širila i harala na područjima njemačkih, švicarskih i austrijskih zemalja u periodu od 1660-ih do 1683. godine. Epidemija je šezdesetih godina harala po njemačkim i švicarskim gradovima sve do 1668. godine da bi se već 1675. godine ponovno pojavila u njemačkim i austrijskim zemljama.²⁷⁰

Za bečku kugu 1679. godine vežu se tipične scene velikog broja umrlih i oboljelih kao i pojave vjerovanja kako kugu prenose različiti krivci, u ovom slučaju tzv. Pest Jungfrau.²⁷¹ Iz razdoblja ove epidemije potječe i legenda o uličnom pjevaču Augustinu koji je pijan zaspavši na zemlji bio bačen u jamu s okuženim tjelesima da bi se netom prije spaljivanja probudio među umrlima.²⁷² Augustinac, otac Abraham a Santa Clara, popularni dvorski propovjednik i česti kritičar bečkog Dvora, u svom svjedočanstvu o životu Beča i Bečana krajem sedamnaestog stoljeća navodi kako su u vrijeme epidemije čitav dvor, cijelo plemstvo sa svim visokim dužnosnicima i bogatim građanima pobjegli iz grada dok su siromašni nakon što su i sami pokušali pobjeći, bili primorani ostati u gradu nadajući se preživljavanju.²⁷³ U razdoblju epidemija izuzev

²⁶⁷ NAZ, KV, Arhiđakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1671., Prot. 161/II, 30v

²⁶⁸ Usp. Joseph P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death*, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2012., 353.

²⁶⁹ Usp. George Childs Kohn, ur. *Encyclopedia of Plague and Pestilence: From Ancient Times to the Present*, New York: Facts on file, 2008., 438. ; Ema Umek, Ema Umek, «Kuga na Štajerskem v letih 1679-1683» U: *Kronika, letnik* 6, številka 2, 1958., 80.

²⁷⁰ Usp. George Childs Kohn, ur. *Encyclopedia of Plague and Pestilence: From Ancient Times to the Present*, New York: Facts on file, 2008., 143.

²⁷¹ Usp. George Childs Kohn, ur. *nav. dj.*, 2008., , 439.

²⁷² Usp. George Childs Kohn, ur. *nav. dj.*, 2008., 439.

²⁷³ Usp. Ilsa Barea, *Vienna: Legend and Reality*, Secker & Warburg, 1966., 55.

zavjetnih propovijedi, procesija i gradnji spomenika, kao praksa su se javljala i zavjetna hodočašća. Stoga je i tijekom velike epidemije kuge, 1678. godine, carski fizik Paul de Sorbait vodio je zavjetno hodočašće od Beča do habsburškog hodočasničkog središta Mariazella.²⁷⁴ Već spomenuto podizanje zavjetnog kužnog pila u Beču posvećenog Presvetom Trojstvu utjecalo je na podizanje sličnih pilova diljem Monarhije što se s vremenom pokazalo i kao specifičan fenomen monarhijskih zemalja. Unatoč što su se kužni pilovi podizali i ranije i izvan Monarhije, krajem sedamnaestog i tijekom osamnaestog stoljeća dolazi do podizanja najvećeg broja kužnih zavjetnih stupova posvećenih Presvetom Trojstvu i Djevici Mariji kao i drugim kužnim svecima i to upravo na području Monarhije. Izuzev što su funkcionirali kao zavjetni kužni spomenici, pilovi su bili i direktan izraz katoličke obnove te dio katoličke likovne reprezentacije naspram protestantizma. Gotovo svaki imalo veći grad unutar Monarhije u tom je razdoblju bio između brojnih drugih pilova i mjesto podizanja kužnog zavjetnog pila. Pilovi su uglavnom bili prvotno podizani u vrijeme većih epidemija od kojih je prva nastupila upravo u razdoblju oko 1680., druga oko 1712. te konačno tijekom trećeg vala sredinom sedamnaestog stoljeća. Budući da kužni pilovi diljem Monarhije ili šire nisu bili do sad zajednički istraživani, teško je govoriti o njihovom egzaktnom broju, a posebice o drugim eventualnim zaključcima.

Iako se ne može pretpostaviti gdje je točno epidemija o. 1679. godine izbila, vjerojatno je kako je do grada Varaždina dospjela iz slovenskih zemalja, tj. iz Štajerske.²⁷⁵ Tijekom 1679. godine u slovenskoj Štajerskoj postojala su tri žarišta iz kojih se širila kuga; Celje s okolicom, Maribor s okolicom i područje između Radgone i Cmureka. Kuga se u Celju pojavila u rujnu 1679. godine te se u idućih par mjeseci raširila po cijeloj okolici. Pretpostavlja se kako su kugu u Celje donijela trojica studenta koji su kroz Celje prolazili tijekom putovanja od Graza prema Gorici.²⁷⁶ Budući da je kuga već u siječnju 1680. godine počela jenjavati, provedene mjere o ograničenju kretanja i trgovine bile su ubrzano ukinute. Već mjesec dana nakon ukinuća mjera ponovno su se javile vijesti o širenju kuge. Ponovno su uvedene uobičajene mjere te su mogućnost kretanja dobivali samo oni koji su posjedovali dozvole ovjerene u zdravim krajevima. Međutim, opasnost se nije shvaćala ozbiljno te su trgovci olako dobivali dozvole. Primjerice, na ptujski su sajam dolazili i trgovci iz Kranjske iako je kranjsko područje bilo iznimno okuženo. U svibnju iste godine kuga se između ostalih mjesta javila i u Ptuj koji je od Varaždina bio udaljen samo oko četrdesetak kilometara te povezan cestovnim i riječnim putevima preko kojih se odvijala učestala

²⁷⁴Usp. Joseph P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death*, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2012., 273.

²⁷⁵Josip Barbarić, ur. *Zapisnici poglavarstva grada Varaždina 1660.-1671.*, sv. 8. Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 2000., 348.

²⁷⁶Usp. Ema Umek, «Kuga na Štajerskem v letih 1679-1683» U: *Kronika, letnik 6, številka 2*, 1958., 80.

trgovina.²⁷⁷ Već u lipnju 1680. kuga se proširila iz Ptuja na okolicu i preko Drave. Zabranjeni su bili svi sajmovi koji su se ipak u pojedinim mjestima bili održavali. Provođenje mjera ograničenja kretanja i trgovine redovito je izazivalo velik otpor među stanovništvom te se te mjere često nisu poštivale što je naposljetku i rezultiralo ponekad brzim, ali ponekad i sporim, ali sigurnim širenjem kuge u okolna područja.²⁷⁸ Kuga se nastavljala širiti te se u Ptuju i okolici zadržala sve do veljače 1682. godine s vrhuncem epidemije tijekom ljeta 1681. godine. Međutim, unatoč kratkotrajnom jenjavanju kuga se u svibnju 1682. godine ponovno javila u Ptuju i okolici te se zadržala cijelo ljeto.²⁷⁹

Već spomenuti varaždinski sudac Ladislav Ebner navodi kako je kuga 1679. godine od ožujka do listopada harala po Beču, Ugarskoj i većem dijelu Hrvatske zbog čega je došlo i do primirja između zaraćenih vojski.²⁸⁰ Kuga je nastavila prijetiti gradu te su iduće godine zbog opasnosti od kuge tijekom srpnja i kolovoza u gradu otkazani sajmovi, a isusovci su odgodili i početak školske godine. Nakon što epidemija nije jenjavala te je zahvatila i okolna područja Vidovec, Ivanec, Križovljan i Gornja Voća, naposljetku se pojavila i u gradu Varaždinu gdje je neprekidno trajala od proljeća 1682. do siječnja 1683. godine.²⁸¹ Sve od studenog 1680. do ožujka 1683. godine, tj. čak 19 mjeseci, bila je zatvorena isusovačka gimnazija što govori o dotad najvećoj opasnosti za stanovništvo.²⁸² Miroslav Vanino opisuje dijeliće vjerske prakse te navodi kako su za vrijeme kuge đaci pobožno slušali propovijedi o smrti i vječnosti kako bi ublažili Božji gnjev i pripremili se na iznenadnu smrt. Mnogi su obavili veliku ispovijedi te bi svakodnevno prije spavanja molili lauretanske litanije.²⁸³ Osim toga, kužni pil u Varaždinu podignut je upravo tijekom ove epidemije. Već spomenuti gradski notar Andrija pl. Hus koji je 1665. godine unio zapis o velikom požaru u Varaždinu te sam posvjedočio kako je njegova obitelj jedva izbjegla pogibelj, zajedno sa svojom suprugom Barbarom Žitomerski, 1682. godine dao je podići zavjetni

²⁷⁷ Usp. Ema Umek, *nav. dj.*, 1958., 82.

²⁷⁸ Usp. Ema Umek, *nav. dj.*, 1958., 83.

²⁷⁹ Usp. Ema Umek, *nav. dj.*, 1958., 84.

²⁸⁰ «Aber noch sollte ihren Bewohnern Friede, und Ruhe nicht geschenkt werden, wonach sie sich so innig, und so schmerzlich sehnten, noch sollten sie nicht freyer athmen, ihre Fluren, und ihr Eigenthum sollten noch nicht vor Zerstörung gesichert, und die Gefahren verschwunden seyn, die der Stadt so vielfältig Untergang drohten! Der Himmel selbst bezeugte seine Indignation über das Zerfleischen der Mitchristen, der Mitbürger unter einander. Eine schreckliche Pest verwüstete von Marz bis October Wien, und fast ganz Ungarn, und dehnte sich über den grössten Theil Croatiens aus, sie geboth selbst den kriegführenden Heeren Ruhe und Waffenstillstand, Mieder welche es kein anderes Mittel damahlsgab, als sich in die Wälder zu retten.» Ladislaus Ebner. Historisch statistisch topographische Beschreibung der königl. Freystadt Varasdin, Varaždin, 1827., 70.

²⁸¹ Usp. Gustav Piasek, «Varaždinsko zdravstvo u 17. stoljeću» U: Arhiv za higijenu rada i toksikologiju, br.55, (2004.), 31.

²⁸² Bilješka sačuvana u blagajničkoj knjizi đачke Marijine kongregacije u Varaždinu; «Rationes a mense Novembri 1680 usque ad Martium 1683, intra quod tempus ob pestem vacabant Scholae publicae et conventus mensibus 19.» Nav. prema Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod II*, Zagreb: Filozofski-teološki institut Družbe Isusove, 1987., 376.

²⁸³ Usp. Miroslav Vanino, *nav. dj.*, 1987., 437.

stup Presvetog Trojstva koji je prvotno bio smješten izvan grada, s istočne strane na kraju Donjeg mosta, poslije Južnih vrata.²⁸⁴

Tijekom ovih epidemija veliki župan varaždinske županije odredio je posebne mjere opreza koje su se trebale ispoštovati. Primjerice, na područje županije moglo se stupiti jedino uz potvrdu o vlastitom zdravlju. S obzirom na tekuće ratove s Osmanlijama, navedena potvrda posebice se ticala izbjeglica koji su osim iz kugom pogođenih područja bježali i pred ratnim pustošenjima. Sucima se moralo za svakog umrlog javiti uzrok smrti te je svaki sudac bio dužan voditi evidenciju o broju umrlih i uzrocima smrti. Također, bilo je dodatno propisano kako se umrli moraju zakapati duboko u zemlju, određene su bile i kazne za nepoštivanje donesenih mjera opreza kao i često ponavljani propis kako je potrebno očistiti jame pune smeća koje su se nalazile oko tvrđave i gradskih zidina.²⁸⁵

Upravo iz vremena kad je kužna opasnost zbog blizine okuženih područja prijetila gradu Varaždinu, dana 14. rujna 1680. godine u Protokolu gradskog magistrata datira zapis o «gradnji zavjetne kapele svetih Fabijana i Sebastijana, gradskim novcem u varaždinskom podgrađu, u svrhu oslobođenja od kuge što se opasno širila po susjednim krajevima, posebice u Ptuju».²⁸⁶ U izvješću o utemeljenju kapele svetih Fabijana i Sebastijana stoji kako su se navedenog dana u gradskoj vijećnici sakupili sudac, Vijeće i svi vijećnici koji su zajedno u društvu građana jednoglasno u svrhu zavjeta zaključili i odredili kako će se za odvrćanje jedinstvenog bića Svemogućeg Boga koji moćno napreduje harajući kugom u obližnjim krajevima, a posebice Ptuju, izgraditi zavjetna kapela i to izvan grada u ulici Gornji Novaki. Određeno je i kako će se kapela sagrađiti troškovima gradske općine i to u slavu Boga, a posebno najmilosrdnije i najslavnije najmoćnije Zaštitnice Djevice Marije i u čast svecima Fabijanu i Sebastijanu, Roku, Franji Ksaverskom i blaženoj Rozaliji. Osim toga, donesena je i odluka kako će se žurno sakupiti svi građani koji su vlastitim fizičkim snagama spremni nositi i prikupiti kamenje potrebno za utemeljenje dok će poštovani vijećnik pl. Luka Kuzmić i građanin Ivan Musmon u gradu sakupljati milodar koji će građani već prema svojim mogućnostima moći dati za izgradnju kapele. Za istu svrhu, ali na području izvan grada, u gradskim suburbijima, za sakupljače milostinje postavljeni su građani Juraj Gašparić i Mihael Gašparlin koji su ujedno odmah postavljeni i za skrbnike buduće kapele.

²⁸⁴ Usp. Martina Ožanić, «Colossus Marianus i javna kamena skulptura u Varaždinu u XVII. i XVIII. stoljeću», u: Miroslav Šicel, ur., *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.*, Zagreb-Varaždin: Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU, 2009., 732.

²⁸⁵ Usp. Gustav Piasek *nav. dj.*, 1975., 70.

²⁸⁶ Josip Barbarić, ur. *Zapisnici poglavarstva grada Varaždina 1660.-1671.*, sv. 8. Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 2000., 348.-349.

Izuzev samog zavjetovanja, a s obzirom na svrhu samog zavjetovanja te nadiruću opasnost, zapis bilježi kako su određeni i službenici koji će posjećivati bolesne, navedeni kao *visitatores infirmorum*, kao i utvrditelji tj. razlikovatelji bolesti, *distinctores morborum*. U gradu su za utvrditelje bolesti bili postavljeni gradski vijećnik pl. Ivan Vidaković i graski vijećnik pl. Ilija Smuker s kirurgom Andrijom Benčićem. Izvan grada, u gornjem predgrađu te su službe obavljali pl. Mihael Ennyey, gradski vijećnik Juraj Krančić i kirurg pl. Filip Krajačić, a u donjem dijelu predgrađa gradski vijećnik pl. Juraj Stariji Klik i gradski vijećnik Mihael Glavač s kirurgom Lovrom, zetom pokojnog Blaža Juraića. Naposljetku, uz utemeljenje kapele, zabilježeno je kako je iste godine, dana 21. listopada, na čelu s Presvetim Sakramentom bila predvođena procesija prema spomenutom mjestu za izgradnju kapele te gdje je od prečasnog gospodina Ivana Ilinića, gradskog župnika, bio postavljen i prvi kamen temeljac i to s dozvolom i odobravanjem prečasnog gospodina biskupa Martina Borkovića.²⁸⁷

U stanju neprekidne opasnosti i panike kao i provedenih mjera u okviru odgode školske nastave u gradu, počela se graditi zavjetna kapela posvećena prije svega titularom svetima Fabijanu i Sebastijanu, a zatim i drugim zaštitnicima od kuge. Sv. Sebastijan koji se kao što je već navedeno kao ranokršćanski svetac najdugotrajnije častio kao zaštitnik od kuge, u titularu se javlja zajedno uz sv. Fabijana, također ranokršćanskog sveca koji se često častio zajedno uz sv. Sebastijana budući da se u Rimskom martirologiju pojavljuju zajedno na spomendan 20. siječnja.²⁸⁸ Osim spomenutim svecima, građani su se zavjetovali i već ustaljenom protukužnom

²⁸⁷ «Memoria foundationis capellae Sanctorum Fabiani et Sebastiani. Anno Domini 1680, die 14. mensis Septembris, in Domo senatorea Liberae Regiae civitatis Varasdiensis, per dominos iudicem, senatores, caeteramque Communitatem eiusdem, civitatis insimul constitutos, ad advertendum singulare Dei Omnipotentis flagellum, quod per pestem in vicinis partibus, signanter Petovii potenter grassantem imineret, conclusum est et determinatum unanimiter votive, ut ad gloriam Dei imprimis misericordissimi et gloriosissimae Virginis Mariae Protectris potentissimae, deinde ad honorem sanctorum Fabiani et Sebastiani, Rochi, Francisci Xaverii et beatæ Rosaliae, communibus civitatis expensis, extra suburbium et plateam supra Novaky, in territorio civitatis aedificetur; concurrent itaque omnes cives vencturis pro convehendis lapidibus et possibili sua eleemosyna per egregium Lucam Kuzmich, senatorem, et Ioannem Musmon, civem, in civitate exigenda. Extra suburbium vero collectores eleemosynae ordinantur Georgius Gasparich et Michael Gasperlin, qui hi duo et pro aedituis eiusdem aedificandae capellae ordinantur statim. Commissarii seu visitatores infirmorum ac distinctores morborum in civitate deputantur Ioannes Vidakovich et Elias Smuker cum Andrea Benchich, chyrurgo. Extra suburbium, in parte superiori, Michael Ennyey, Georgius Kranchich et Philippus Kraiachich, chyrurgus. In parte inferiori Georgius senior Klik et Michael Glavach cum Laurentio, genero Blasii condam Iuraich, chyrurgo. Eodem anno, die vero 21. Octobris, solennis et exemplaris cum Venerabili fuit processio ad locum praemissum, pro aedificanda capella destinatum, ubi eotum per admodum reverendum dominum Ioannem Illinich, parochum civitatis, primus fundamenti lapis impositus est cum gratiosa annuentia et admissione illustrissimi ac reverendissimi domini, domini praelati Martini Borkovich.» Josip Barbarić, ur. Zapisnici poglavarstva grada Varaždina 1660.-1671., sv. 8. Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 2000., 348.-349.

²⁸⁸ «20. Januarii. Romae natalis sancti Fabiani, Papae et Martyris, qui, Decii tempore, martyrium passus est, atque in coemeterio Callisti sepultus. Item Romae, ad Catacumbas, sancti Sebastiani Martyris, qui, Diocletiano Imperatore, cum haberet principatum primae cohortis, jussus est, sub titulo christianitatis, ligari in medio campo, et sagittari a militibus, atque ad ultimum fustibus caedi, donec deficeret.» Nav. prema <http://www.liturgialatina.org/martyrologium/11.htm> (Datum posjete: 9. ožujak 2017.)

zaštitniku sv. Roku te kao što je navedeno blaženoj Rozaliji. Iako se ovdje spominje kao blažena, ova je svetica u tom period već bila kanonizirana (1630.) te se promovirala kao zaštitnica od kuge čije je osobito čašćenje započelo nakon otkrića njezinih relikvija tijekom velike epidemije kuge u Palermu 1624. godine. U Varaždinu se njezino čašćenje počinje širiti posebno nakon epidemije kuge 1645. godine za što je kao što Miroslav Vanino navodi, bila zaslužna isusovačka đačka Marijina kongregacija.²⁸⁹ Isusovci su također u grad uveli čašćenje isusovačkih svetaca poput sv. Ignacija Lojolskog i sv. Franje Ksaverskog koji se spominje i u zavjetu pri izgradnji kapele. Kao što je već spomenuto, njegovo misionarsko djelovanje se na posredan način povezivalo s izlječenjem od kuge te se pritom bolest poistovjećivala s duhovnim oboljenjem, tj. prihvaćanjem heretičkih uvjerenja, ali i obrnuto.²⁹⁰ Od 1658. godine isusovci počinju na poseban način u gradu slaviti blagdan sv. Franje Ksaverskog sa svečanom misom, propovijedima i dvije večernje, a temeljem broja podijeljenih hostija, Miroslav Vanino zaključuje kako je i odaziv grada na svetkovinu bio velik.²⁹¹ O uspješnoj raširenosti čašćenja svjedoče i brojni zagovori sv. Franji Ksaverskom zabilježeni u idućem stoljeću. Naime, tijekom prve polovice osamnaestog stoljeća isusovačka se crkva oprema oltarnom slikom sv. Franje Ksaverskog i to kao zahvala nekog svećenika za zagovorom izmoljeno dobročinstvo. Miroslav Vanino navodi kako je iste godine učinjen i zavjet sv. Franji Ksaverskom u svrhu izlječenja nekog dječaka, a sličan zavjet učinio je i zapovjednik Đurđevca zavjetovavši se kako će ako ozdravi svake godine na blagdan sv. Franje Ksaverskog hodočastiti u Varaždin.²⁹²

Kuga i utemeljenje kapele sv. Roka

Već spomenuta kuga tijekom koje se car Karlo VI. zavjetovao da će izgraditi crkvu posvećenu sv. Karlu Boromejskom počela je harati 1709. godine te se uz kratkotrajni prestanak ponovno javila tri godine kasnije kada se car i zavjetovao da će izgraditi spomenutu crkvu. Gradnja *Karlskirche* manifestirala se ne samo kao gradnja zavjetne crkve već i monumentalna simbolička reprezentacija pobožnosti dinastije, Monarhije i osnaživanja simboličke moći samog cara koji tijekom epidemije nije bježao već je ostao u gradu zajedno sa svojim podanicima. Upravo je ta okolnost s obzirom na iskustva u prošlim epidemijama, posebice nedavne 1679. godine kada je čitav bogatiji sloj građana pobjegao iz grada, rezultirala iznimnim osnaživanjem morala građana i Monarhije. Što se tiče kretanja samo vala te epidemije, moguće je kako se radilo upravo o istom

²⁸⁹ Usp. Miroslav Vanino, *nav. dj.*, 1987., 376.

²⁹⁰ Usp. Christine M. Boeckl «Plague Imagery as Metaphor for Heresy in Rubens' The Miracles of Saint Francis Xavier» U: *The Sixteenth Century Journal*, vol. 27., no. 4, 1996., 979.

²⁹¹ Usp. Miroslav Vanino, *nav. dj.*, 1987., 462.

²⁹² Usp. Miroslav Vanino, *nav. dj.*, 1987., 463.

valu koji je izbio tijekom Velikog sjevernog rata, posebno u Danzigu 1709. godine gdje je tijekom šest mjeseci u gradu i okolici kuga odnijela približno 33 000 stanovnika.²⁹³ Prema toj pretpostavci epidemija se iz njemačkih gradova proširila prema Austriji, Češkoj, Moravskoj i Ugarskoj te zatim stigla i do hrvatskih krajeva.

Epidemija je kao i u austrijskim zemljama u dva navrata zaprijetila gradu Varaždinu i okolici. Ladislav Ebner navodi kako je kuga 1709. godine harala po Ugarskoj, Hrvatskoj i istočnom i južnom dijelu donje Štajerske te ustaljenim jezikom kuge opisuje kako nije štedjela ni stare ni mlade izazivajući neopisivu bijedu te prijeteći propašću.²⁹⁴ Opisujući stanje od tri godine kasnije, Ladislav Ebner na isti način navodi kako su preživjeli ponovno bili stavljeni pod kušnju budući da je kuga već tri godine nakon posljednje ponovno zaprijetila podsjećajući građane na krhkost ljudskog života. Kao što Ebner navodi, Svemogući je očinskom ljubavlju ponovno blagoslovom zaustavio haranje.²⁹⁵ U prosincu 1709. godine Hrvatski Sabor je raspravljao o nadirućoj opasnosti te je određeno kako će se obustaviti svi sajmovi dok će se u Koprivnici, Križevcima i Varaždinu odmah osnovati lazareti. Kao što je bila već ustaljena praksa, Sabor je ograničio kretanje te je prema Slavoniji određena crtom od Koprivnice do Križevaca granica koja se nije smijela prelaziti. Uz to general Varaždinskog generalata trebao je i zabraniti prijelaz iz banske u krajiške dijelove bez valjane propusnice. Pod posebnom je pozornošću bio lazaret u Varaždinu budući da se najopasniji smatrao prelazak iz Međumurja. Sabor je osim toga uspostavio i posebne povjerenike, varaždinskog i križevačkog podžupana, koji su bili zaduženi za nadziranje provođenja mjera kao i pomaganje zemaljskom liječniku.²⁹⁶ Tri godine kasnije, kada je kuga iz Ugarske dravskim putem dospjela do Podravine, Sabor je ponovno posredovao u ograničenjima te kraljevom uredbom odredio kako je u Drnju kod Koprivnice potrebno formirati lazaret za sve putnike iz Ugarske.²⁹⁷

²⁹³ Usp. George Childs Kohn, ur. nav. dj., 2008., 87.

²⁹⁴ «Doch des Elends für die arme Menschheit war noch kein Ende, im Jahr 1709. richtete die Pest in Ungarn, Croatien, , und dem östlichen und südlichen Theil der Untersteyermark wieder Verheerungen an Nach allen Seiten wüthete des Todes Arm, und seine Beute wurden so viele, die noch alle Ansprüche auf eine längere Lebensdauer hatten. Er schonte des Greises, und kraftvollen Jugend nicht, und so manches Junge leben, das sich kaum entfaltete, hatte er verschlungen, verursacht unsäglichen Jammer, und allem Daseyn Verderben, und Untergang gedroht.» Ladislaus Ebner. *Historisch statistisch topographische Beschreibung der königl. Freystadt Varasdin*, Varaždin, 1827., 71-72.

²⁹⁵ «Tausende, die sich grossen Lebensgefahren gerettet priesen, freuten sich ihres Daseyns wieder, aber noch einmahl musste die arme Menschheit geprüft, und an ihre Hinfälligkeit erinnert werden; denn drey Jahre darauf zeigten sich wieder Spuren der Pest; aber die Vaterliebe des Allgütigen, der sie nicht ganz verliess, und ihr sein segnend Angesicht wieder zugewandt hatte, wachte, und setzte Gränzen den Verwüstungen des Todes.» Ladislaus Ebner. *Historisch statistisch topographische Beschreibung der königl. Freystadt Varasdin*, Varaždin, 1827., 72.

²⁹⁶ Josip Boturac, Mirko Stanisavljević et al., ur. *Zaključci Hrvatskog sabora, Sv. 2, 1639-1713*, Zagreb: Državni arhiv, 1958., 499.

²⁹⁷ Usp. Rudolf Horvat, *Povijest grada Varaždina*. Varaždin: HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin i Grad Varaždin, 1993., 227.

Kapela sv. Roka prvi puta se spominje u izvještaju kanonske vizitacije iz 1716. godine te nakon toga u izvještaju vizitacije dvije godine kasnije. Šturi izvještaji navode kako je kapela sagrađena *extra suburbium* prilikom vizitacije već bila zidana i u dobrom stanju te kako su se o njoj brinuli isti skrbnici koji su bili zaduženi i za vođenje računa kapele Sv. Vida.²⁹⁸ Iako se u prvim izvještajima vizitacija ne navodi ništa o utemeljenju kapele i povodima za njezinom izgradnjom, u izvještaju vizitacije izvršene 1771. godine stoji kako je kapela sagrađena kao zavjet cijelog grada u svrhu obrane od kuge.²⁹⁹ Osim toga, o slavlju blagdana u najranijem razdoblju postojanja kapele saznajemo iz izvještaja vizitacije iz 1760. godine gdje se navodi kako se svečana misa slavila ne samo na blagdan sv. Roka već i sv. Marka i sv. Donata.³⁰⁰

²⁹⁸ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1716., Prot. 167/VIII, str. 70., 134.

²⁹⁹ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1771., Prot. 170/XIa, str. 70.

³⁰⁰ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1760., Prot. 169/X, str. 124.

4. Razvoj varaždinskih predgrađa i sakralnih punktova

Razvitak grada i urbanizacija suburbija

Sve do sredine osamnaestog stoljeća, s izuzetkom vođenja nekoliko godina matičnih knjiga s početka istog stoljeća (1707. - 1714.) čvrstih podataka o stanovništvu grada Varaždina nema. Najranije procjene broja stanovništva grada Varaždina sežu do petnaestog stoljeća te pritom Krešimir Filić navodi kako je tada u gradu živjelo oko 2500 stanovnika. Iako Filić ne navodi izvor, daljnje procjene moguće je provesti na temelju nekoliko izvora s podacima o broju kuća ili popisa vlasnika kuća. Takav najraniji izvor je i popis građana Varaždina iz 1520. godine koji se čuva u Državnom arhivu u Nürnbergu.³⁰¹ Također, prema izvještaju grofa Saraua iz 1576. godine i zaključku Hrvatskog sabora od 5. rujna 1602. godine da se na svakih dvadeset kuća moraju osigurati dva pješaka s puškama dolazi se do prvih procjena stanovništva. Prema pretpostavci da taj broj razmjeran broju stanovnika određenog grada, moguće su procjene Nevena Budaka kako je grad Varaždin 1600. godine imao oko 2000 do 2300 stanovnika.³⁰² Međutim, Hrvoje Petrić uz stanovnike grada u građanskim kućama uzima u obzir i 173 kmetskih obitelji te time naposljetku dolazi do predviđenog broja od 2400-3000 stanovnika krajem 16. i početkom 17. stoljeća.³⁰³ Procjena koja najviše odstupa od navedenih jest ona Ante Gabričevića koji je zaključio kako je krajem 16. stoljeća u Varaždinu živjelo oko 7000 ljudi. Istovremeno, Gabričević smatra kako je sredinom 16. stoljeća u gradu živjelo 2000 ljudi, a 1770. godine oko 5500 stanovnika. Gabričević se pri procjeni broja stanovnika krajem 16. stoljeća vodio dvama izvorima koji su pak pokazali kontradiktornima s drugim izvorima.³⁰⁴ Stoga, ako prihvatimo Petrićevu procjenu možemo i prihvatiti pretpostavku kako je Varaždin u sedamnaestom stoljeću imao oko 3000 stanovnika.

Grad Varaždin smjestio se u ravnici jugozapadno od rijeke, tridesetak kilometara jugoistočno od granice sa Svetim Rimskim Carstvom, tj. Štajerskom. Kroz grad su prolazila četiri važna prometna pravca, cesta prema spomenutoj granici tj. prema Štajerskoj, cesta prema Zagrebu, cesta prema nekadašnjem međimurskom vlastelinstvu Zrinskih i Čakovcu te ona prema trgovištu Ludbreg i Koprivničkoj županiji. Upravo je zbog svog strateškog i obrambenog položaja koji je stekao izgradnjom modernog sustava fortifikacija u šesnaestom stoljeću grad bio prozvan «vratima

³⁰¹ Usp. Višnja Burek, «Društvene i ekonomske značajske varaždinskog gradskog plemstva u 17. stoljeću» U: *Historia Varasdiensis. Časopis za varaždinsku povjesnicu*, vol 2., no., 1., 2012., 129. ; Usp. Krešimir Filić, *Varaždinski mesarski ceh*, Kulturno-prosvjetno vijeće općine Varaždin, Varaždin, 1968., str.19

³⁰² Usp. Višnja Burek, *nav. dj.*, 1994., str. 161

³⁰³ Usp. Hrvoje Petrić, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*. Samobor; Zagreb: Meridijani; Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2012., 165.

³⁰⁴ Usp. Ante Gabričević, *Stanovništvo grada Varaždina tijekom minulih stoljeća*. Zagreb-Varaždin: HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin i Grad Varaždin, 2002., 111-113.

Štajerske». Varaždin je, naime, ubrzo nakon sabora u Brucku³⁰⁵ postao i sjedištem Slavonske krajine, *Windische Grenze*, te će taj dio krajine tijekom prve polovice sedamnaestog stoljeća steći naziv Varaždinski generalat.³⁰⁶ Razlozi odabira Varaždina za sjedište generalata bili su višestruki. Osim same veličine grada, strateškog položaja i blizine Štajerskoj, sredinom šesnaestog stoljeća u gradu Varaždinu je izveden prvi moderan sustav fortifikacija. Upravo je položaj Varaždina zahtijevao izgradnju novog sustava fortifikacija sredinom šesnaestog stoljeća. Naime, osmanska se vojska u nekoliko navrata približila Varaždinu tijekom prve polovice šesnaestog stoljeća te je stoga 1541. godine Ungnad pozvao glavnog vojnog graditelja unutarnjoaustrijskih zemalja Domenica dell'Allia da izradi plan za modernizaciju varaždinske utvrde.³⁰⁷ Štajerski su staleži smatrajući Varaždin najvažnijom utvrdom na putu prema Grazu, odlučili zajedno s financiranjem gradačkog Schlossberga, financirati i gradnju varaždinske utvrde. Gradska predgrađa koja su se do tada razvijala oko gradske jezgre time su u različitim mjerama odvojena od gradske jezgre. Ratne prilike utjecale su i na stagnaciju broja stanovnika kao i stagnaciju razvoja predgrađa. Uzroci tomu bili su i učestali požari koji su devastirali jezgru i gradske suburbije, a obnove su bile dugotrajne. Takva je situacija prema Hrvoju Petriću također utjecala i na ekonomsku stagnaciju grada budući da građani zbog učestalih požara novčani višak nisu preusmjeravali na razvoj poslova već na obnove izgorjelih staništa.³⁰⁸ Do prestanka stagnacije došlo je oko sredine sedamnaestog stoljeća uz iznimku razdoblja nakon požara 1665. godine. U tom se razdoblju za razliku od ranijeg kad se u kupoprodajnim ugovorima većinom javlja trgovina oranicama, vinogradima i sjenokošama, povećava trgovina kućama i gradskim zemljištima u suburbijima.³⁰⁹ Na oporavak je utjecao priljev novog stanovništva među kojima je bilo brojno plemstvo, činovništvo i vojnici koji su u sjedište Varaždinskog generalata smjestili svoje obitelji te, zbog već naseljene jezgre u suburbijima kupovali kuće kao i potrebna zemljišta.³¹⁰ Višnja Burek koja je na temelju

³⁰⁵ Na saboru u Brucku nadvojvoda Karlo bio je potvrđen za general-pukovnika Hrvatske i Slavonije time time preuzeo obveze obrane čime su mu postali podređeni ban te vojni zapovjednici Slavonske i Hrvatske krajine kojima su pak bili podređeni kapetani ili nadkapetani na čelu pojedinih utvrda. Također se odredilo konačno financiranje Hrvatske i Slavonske krajine koje je zapravo pratilo dotadašnje realno stanje. Naime, financiranje su prihvatili unutarnjoaustrijski staleži od kojih su štajerski staleži do tada bili većinom zainteresirani za obranu Slavonske krajine dok su koruški i kranjski staleži zbog vlastitog geografskog položaja strateški bili više zainteresirani za očuvanje Hrvatske krajine. Financiranje određenog dijela krajine također je označavalo i osiguranje monopola nad vojnim položajima u generalatu. (Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik : [povojačenje agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini (1535.-1881.)]. Sv. I, Rana krajiška društva : (1545.-1754.)*, Zagreb: Naprijed, 1997., 80.)

³⁰⁶ Usp. Mirela Slukan Altić, «Razvoj i gradnja Varaždina u 16. stoljeću» U: Podravina Vol. 7., br. 14. (2008.), 76.

³⁰⁷ Usp. Mirela Slukan Altić, *nav. dj.*, 2008., str. 54 – 54.

³⁰⁸ Usp. Hrvoje Petrić, «O požarima i urbanom okolišu slobodnih kraljevskih gradova Hrvatsko-slavonskog kraljevstva u ranome novom vijeku (Varaždin, Križevci, Koprivnica, Zagreb)» U: *Ekonomika i ekohistorija. Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, br. 5., 2009., 168.

³⁰⁹ Usp. Višnja Burek, «Urbanistički razvoj varaždinskih suburbija tijekom 17. stoljeća» U: *Historia Varasdiensis: časopis za varaždinsku povijesnicu I* (2011), 94.

³¹⁰ Usp. Višnja Burek, *nav. dj.*, (2011), 95.

kupoprodajnih ugovora zabilježenih u Protokolu magistrata istražila intenzitet urbanizacije varaždinskih suburbija, temeljem prikupljenih podataka navodi kako se tijekom sedamnaestog stoljeća najintenzivnije urbaniziralo sjeverno predgrađe te nakon njega južno dok su se istočno i zapadno predgrađe zbog položaja prema ratnim područjima te u slučaju zapadnog predgrađa zbog izgradnje bedema koja je rezultirala odvojenosti od grada, vidljivo sporije urbanizirali.³¹¹ Na urbanizaciju su dakako utjecali i prometni pravci zbog čega se sjeverno predgrađe koje se formiralo uz staru rimsku cestu koja je vodila prema Štajerskoj i Srednjoj Europi urbaniziralo mnogo brže od ostalih. Jednako tako izgradnja bedema od polovice sedamnaestog stoljeća utjecala je i na izgradnju kuća uz nasip te se time i formirala nova prometnica, ophodna cesta, *via fossata ambiens*, koja će početi povezivati do tad razdvojene suburbije i jezgru grada.³¹² Upravo će izgradnja istraživanih zavjetnih crkava pratiti, kao što će biti prikazano, logičan slijed urbanizacije gradskih suburbija među kojima se prvotno urbanizirao prostor oko prometnice *via fossata ambiens* te nakon toga sjeverno i južno predgrađe.

Sedamnaestostoljetna i osamnaestostoljetna sakralna arhitektura i likovna produkcija

Smještaj sjedišta Slavonske krajine u Varaždin imao je različite posljedice i utjecaje na funkcioniranje grada, jednako kao što je grad vlastitim strukturama utjecao na vojsku stacioniranu u njemu. Iako broj vojnika u gradu zbog činjenice da Varaždin nije bio u sastavu Slavenskog generalata, uglavnom nije bio osobito velik, posebnom razvoju života u gradu pridonijele su učestale i raznovrsne veze, prvenstveno sa Štajerskom, ali i udaljenijim krajevima, koje su se osim preko posjeta raznih službenika manifestirale i prijenosom ideja kao i razvitkom obrta i trgovine. Gradskom trgovinom nisu se pri tome podmirivale samo potrebe građana i vojske prisutne u gradu, nego i one cijele Slavonske krajine. Umjetnički utjecaji iz većih gradova Monarhije poput Beča i Graza širili su se posredstvom arhitekata, graditeljskih radionica, slikara, kipara, naručitelja te importiranih djela i grafičkih listova korespondirajući pritom s lokalnom tradicijom te specifičnim prilikama samih naručitelja (osobnim pobudama i ukusom te materijalnim mogućnostima).

Početkom sedamnaestog stoljeća u Varaždinu su se od važnijih građevina isticali utvrda s obnavljanim sustavom fortifikacija, franjevačka crkva i samostan, župna crkva sv. Nikole, crkva sv. Vida s grobljem, hospital, javni trg, Trg Ciglenica i gradska vijećnica, a u grad su vodila Sjeverna i Južna vrata. Na planu Varaždina talijanskog arhitekta P. C. Donata iz 1672. godine vidljivo je nekoliko važnih sakralnih objekata i samostana, a u idućih pedesetak godina pridružiti

³¹¹ Usp. Višnja Burek, *nav. dj.*, (2011), 97.

³¹² Usp. Višnja Burek, *nav. dj.*, (2011), 98.

će im se i nekolicina novih. Na Donatovu planu prikazana je najstarija sakralna građevina Varaždina, župna crkva sv. Nikole u svom petnaestostoljetnom gotičkom obliku, zajedno s grobljem i kapelicom sv. Mihaela. Osim župne crkve, unutar gradske jezgre prikazan je današnji Franjevački trg zajedno s tada novo podignutom franjevačkom crkvom sv. Ivana Krstitelja budući da je starija stradala u požaru krajem šesnaestog stoljeća.³¹³ Na planu je također unutar gradske jezgre prikazan i najveći sakralni kompleks isusovačkog samostana zajedno s ranobaroknom crkvom Uznesenja Blažene Djevice Marije dovršenom 1646. godine.³¹⁴ Izvan gradske jezgre prikazana su još dva tada postojeća sakralna objekta; stara kapela Presvetog Trojstva u zapadnom predgrađu koju će kasnije preuzeti kapucini te zajedno sa samostanom sagraditi novu crkvu, i u sjevernom predgrađu uz ophodnu cestu, crkva sv. Florijana, jedna od zavjetnih crkava koje su predmet ovog rada.³¹⁵ Uz gradnje triju zavjetnih crkava (Sv. Florijan, Svetih Fabijan i Sebastijan, Sv. Rok) koje se okvirno mogu smjestiti u sedamnaesto stoljeće (1665.-1715.), najveći je i najmonumentalniji graditeljski i urbanistički zahvat jezgri grada tijekom tog stoljeća bila je izgradnja spomenutog isusovačkog kompleksa koja je u svom većem dijelu trajala cijelu drugu polovicu stoljeća.³¹⁶ Isusovci su svoj kompleks izgradili neposredno u blizini javnog gradskog trga koji je svoju funkciju glavnog trga zadržao sve do danas. Kompleks se naposljetku sastojao od isusovačke crkve sv. Marije, zgrade samostanskog kolegija, Loretske kapele uz crkvu sv. Marije, kapele kongregacije za građane njemačkog jezika, zgrade gimnazije i Zakmardijeva konvikta.³¹⁷ Gradnja isusovačke crkve započela je 1642. godine između zgrade kolegija i zgrade gimnazije, a projekt je po uzoru na isusovačku crkvu sv. Katarine u Zagrebu, no u znatno većim dimenzijama izvršio Juraj Matota. Crkva je dovršena već 1646. godine, no nekoliko puta je stradala u požarima među kojima je tijekom sedamnaestog stoljeća najrazorniji bio onaj iz 1665. godine. S dobivanjem statusa kolegija, isusovci su 1679. odlučili proširiti svoje zgrade te je u sljedećem desetljeću uz prekide izgrađen novi kolegij. Za intervenciju u urbanističku strukturu grada bitan je postav kipa

³¹³ Za franjevački samostan i crkvu vidi: Marija Mirković, *Franjevački samostanski sklop u Varaždinu – povijesna studija*, u: *Portal. Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 7, 2016., str. 175 – 192.; Đurđica Cvitanović, *Samostanski kompleksi u povijesnoj jezgri Varaždina*, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 16 – 17, 2006., str. 173 – 186

³¹⁴ Za isusovački kompleks vidi: Ivy Lentić Kugli, *Prilog istraživanju dokumentacije o pavlinskom (bivšem isusovačkom) sakralno samostanskom kompleksu u Varaždinu*, u: AA.VV., *Isusovačka crkva i samostan u Varaždinu. Prilog istraživanju*, Zagreb, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, 1988., str. 3 – 26. ; Đurđica Cvitanović, *Samostanski kompleksi u povijesnoj jezgri Varaždina*, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 16 – 17, 2006., str. 173 – 186.

³¹⁵ Usp. Mirela Slukan Altić, *Povijesni atlas gradova, sv. V*, Varaždin: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Državni arhiv u Varaždinu, 2009., 78-84.

³¹⁶ Usp. Ivy Lentić Kugli, *Prilog istraživanju dokumentacije o pavlinskom (bivšem isusovačkom) sakralno samostanskom kompleksu u Varaždinu*, u: AA.VV., *Isusovačka crkva i samostan u Varaždinu. Prilog istraživanju*, Zagreb, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, 1988., str. 3 – 26.

³¹⁷ Za Zakmardijev konvikt vidi: Petar Puhmajer, *Zgrada Zakmardijeva sjemeništa u Varaždinu – projekt, izgradnja, tipologija*, u: *Peristil*, 54, 2011., str. 151 – 160.

Blažene Djevice Marije tzv. *Colossus Marianus* koji je postavljen darovanjem isusovačkog donatora grofa Gašpara Draškovića te bio obnavljan 1726. godine darovanjem grofa Ivana Draškovića. Ova intervencija danas nije ostala sačuvana budući da je Colossus Marianus maknut sa svojeg mjesta 1842. godine.³¹⁸ Ipak, puna dva stoljeća ispred crkve je oko tog kipa djelovao svojevrsan manji trg što je i bilo u skladu s isusovačkom praksom formiranja manjih središta ispred crkava ili kolegija koja su zatim pružala mjesto za izvođenje isusovačkih nabožnih predstava kao novopromicane vjerske prakse. Izuzev gradnje isusovačkog kompleksa, tijekom sedamnaestog stoljeća izvodila se i gradnja i obnova najstarijeg redovničkog kompleksa, franjevačkog samostana i crkve. Godine 1582. franjevci su nakon razornog požara otišli iz grada i vratili se tek u drugom desetljeću idućeg stoljeća. Njihov obnovljen samostan bio je kraćeg trajanja budući da su samostan i crkva stradali već u požaru 1665. godine. Nakon tog požara obnovljeni su krovovi, toranj i crkva, a 1678. godine franjevci su proširili svoje zgrade povišenjem samostana i spajanjem sa zgradom hospitala i buduće ljekarne.³¹⁹ Iako su slikarski radovi najranijeg sedamnaestostoljetnog baroka u gradu većinski nesačuvani, izvori govore o nemalom broju. Naime, iako su novoizgrađene crkve opremane kroz duži period te većina njihova inventara potječe iz kasnijeg razdoblja te je velik dio ranijih stradao u kasnijim preslikavanjima, zamjenama izazvanim promjenom ukusa i požarima, vizitacije spominju kako su tijekom sedamnaestog stoljeća crkve čak više puta opremane oltarima i oltarnim palama. U župnoj crkvi se sredinom stoljeća nalazilo čak osam oltara posvećenih sv. Nikoli, Bogorodici, sv. Križu, sv. Barbari, sv. Katarini, sv. Jeronimu, sv. Andriji i svetima Fabijanu i Sebastijanu no slikana djela nisu sačuvana. O gotovo golim neopremljenim novim crkvama svjedoči zapis o posvećenju isusovačke crkve koji govori kako su u tom trenutku bile ožbukane samo dvije kapele i svetište. Međutim, budući da su iste godine za tu crkvu naručene dvije oltarne pale, sv. Ignacija i sv. Franje Ksaverskog, očito da su u tim kapelama postojali oltari, a o postojanju glavnog oltara govori podatak kako ga je već 1639. godine od gradačkog majstora naručio grof Gašpar Drašković. U idućih deset godina dopremljena su još tri oltara, a postojeći su u narednim godinama zajedno s pojedinim slikama bili zamijenjeni novima.³²⁰ Franjevačka crkva također je primjer nesačuvanih djela zbog učestalih požara. Naime, crkva sv. Ivana Krstitelja bila je nakon požara i obnove opremljena sa sedam oltara no svi su ponovno stradali u požaru 1665. godine. Ipak, u narednih dvadeset godina u crkvi su

³¹⁸ Usp. Martina Ožanić, *Colossus Marianus i javna kamena skulptura u Varaždinu u XVII. i XVIII. stoljeću*, U: Miroslav Šicel, ur., *800 godina Slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. - 2009.*, Varaždin, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, str. 725.

³¹⁹ Usp. Ivy Lentić Kugli, *Varaždin-povjesna urbana cjelina grada*. Zagreb, 1977., 39.

³²⁰ Usp. Sanja Cvetnić, «Umjetnička baština Varaždina od renesanse do klasicizma u europskom kontekstu» U: Miroslav Šicel, ur., *800 godina Slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. - 2009.*, Varaždin, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 569.

ponovno bili obnovljeni svi oltari.³²¹ Varaždinska oltarna djela jednog od najpoznatijih ranobaroknih oltarnih majstora, Ivana Jakoba Altenbacha koji je i djelovao u Varaždinu i čija se ostvarenja nalaze u drugim okolnim mjestima, nažalost nisu sačuvana no sasvim sigurno su postojala.

Zbivanja u arhitekturi grada Varaždina u idućem stoljeću ne odudaraju previše od okolnosti razvoja arhitekture u drugim gradovima Monarhije tog vremena. Nakon mira u Srijemskim Karlovcima i nestanka neposredne opasnosti od osmanskih napada, u većim gradovima Monarhije, prije svega u Beču, dolazi širenja kako svjetovne tako i sakralne graditeljske djelatnosti. Arhitektonski jezik se uslijed drugačijih okolnosti mijenja te se arhitektonske promjene koje su već ranije nastupile na područjima Italije i Francuske šire i na prostore Srednje Europe. Za razvoj Varaždina bitnu je ulogu odigralo preseljenje bana Franje Nadasdyja u Varaždin 1756. godine te osnivanje Hrvatskog kraljevskog vijeća 1767. godine čije je sjedište smješteno u Varaždin. U to vrijeme velik broj plemića je zbog vlastitih političkih aktivnosti bio privučen u Varaždin koji postaje središtem kulturno-političkih zbivanja. Upravo u to vrijeme intenzivira se naručiteljska djelatnost visokog hrvatskog plemstva kao što su Draškovići, Keglevići, Jankovići i Patačići te ugarskog plemstva kao što su Erdödy i Batthyány. Osamnaesto stoljeće stoga je razdoblje intenzivne graditeljske djelatnosti prvenstveno u izgradnji brojnih građevina svjetovne namjene, no izvodi se i izgradnja posve novih crkava kao i obnove postojećih. Na veduti Antuna Matthiasa Weisa iz 1729. godine vidljive su i sakralne građevine grada neprikazane na Donatovom planu, a od kojih su neke sagrađene tek početkom osamnaestog stoljeća. Na veduti je unutar jezgre grada vidljiv tada nedavno dovršeni uršulinski samostan zajedno s crkvom Rođenja Isusova dok su izvan gradske jezgre prikazani novi kapucinski samostan zajedno s novom crkvom Presvetog Trojstva te dvije sakralne građevine u južnom predgrađu; stara drvena crkva sv. Vida te kapela sv. Roka koja je također kao zavjetna crkva predmet ovog rada.³²² Ovim sakralnim objektima sagrađenima do polovice osamnaestog stoljeća nedostaje udaljena kapela svetih Fabijana i Sebastijana smještena u sjevernom predgrađu u predjelu zvanom Rogoznica. Ova kapela sagrađena 1681. godine, prvi puta se u vizualnim prikazima javlja tek na kartografskim radovima Andreasa Leopolda Kneidingera iz 1765. godine, koji je prvi puta prikazao sva varaždinska predgrađa pa tako i kapelu svetih Fabijana i Sebastijana u Rogoznici.³²³ Kao što je vidljivo i na Weisssovoj veduti,

³²¹ Usp. Marija Mirković, «Umjetnička strujanja u baroknom slikarstvu Varaždina» U: Andre Mohorovičić, ur., *Varaždinski zbornik 1181.-1981. (zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. povodom obilježavanja 800. godišnjice rada)*. Varaždin: tisak «Varteks», RO Tiskara, 1983., 341

³²² Usp. Mirela Slukan Altić, , *Povijesni atlas gradova, sv. V*, Varaždin: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Državni arhiv u Varaždinu, 2009., 88.

³²³ Usp. Mirela Slukan Altić, *nav. dj.*, 2009., 93.

početkom ovog stoljeća u grad su stigla još dva sakralna reda, kapucini koji su svoju crkvu Presvetog Trojstva izvan gradske jezgre dovršili već 1705. godine te pod pokroviteljstvom već ustaljenih donatora varaždinskih sakralnih redova, Draškovića, uršulinke koje su u gradu uz gradnju samostana i crkve otvorile i prvu privatnu školu za djevojčice. Isto tako, od sredine stoljeća izvodila se i obnova župne crkve sv. Nikole zajedno s gradnjom novog župnog dvora.³²⁴ Što se tiče likovnih produkcija, sačuvana djela mnogobrojnija su u odnosu na prošlo stoljeće. Iz prve polovice stoljeća potječu iluzionirani zidni oslici iz franjevačke i isusovačke crkve, a tijekom stoljeća izvedeno je nekoliko zidnih oslika i u istraživanih zavjetnim kapelama. Najveći broj oltara i oltarnih slika što sačuvanih, što nesačuvanih, izrađen je u razdoblju između 1720-ih i 1750-ih godina te su tada opremljene franjevačka i isusovačka crkve kao i zavjetne kapele.³²⁵ Ova djela većinom su bili radovi slikara usavršavanih u slikarskim radionicama obližnjih gradova koji su se obično djelovali na području Štajerske, ovog djela Hrvatske te zapadne Ugarske. Neki od njih u gradu su trajno djelovali te se generacijski smjenjivali dok su neki u gradu boravili tek kraće vrijeme. Graditelji, slikari, kipari koji su u gradu djelovali trajno ili pak kraće vrijeme svoje su radove zbog učestalih obnova vodili i na nekoliko crkava. Do obnova najvećih razmjera, ali i relativno brzo izvedenih došlo je nakon velikog požara 1776. godine kada u grad dolaze brojni strani graditelji koji su ujedno i primorali domaće zidare da obnove izvedu za nižu cijenu.³²⁶

Osamnaesto stoljeće koje se najčešće smatra svojevrsnim vrhuncem graditeljske djelatnosti u gradu, ovakav je status sebi priskrbilo upravo zbog velikog broja baroknih palača sagrađenih u to doba, a što se tiče sakralne umjetnosti, unatoč devetnaestostoljetnim obnovama i preslikavanjima i najvećeg broja sačuvane opreme i uređenja crkava. Pa, ipak ako se može govoriti o temeljima takve prezentacije grada, oni su svakako postavljeni u ranijem stoljeću. Dolazak franjevaca, a posebno isusovaca nepovratno je urbanistički izmijenio samu jezgru grada. Upravo su novopridošli sakralni redovi utjecali na formiranje i razvoj pobožnosti u gradu te prije svega na štovanje svetaca koji će se u idućem stoljeću učestalo pojavljivati na brojnim oltarima i oltarnim slikama te tako formirati baroknu reprezentaciju grada. Jedna od zanemarenih odrednica razvoja pobožnosti i urbanog širenja grada jesu upravo istraživane zavjetne crkve, sve tri prvotno građene upravo u razdoblju sedamnaestog i samog početka idućeg stoljeća kad je grad nakon učestalih nepogoda u vidu požara i epidemija neprestano obnavljao i gradio svoje sakralne punktove.

³²⁴ Usp. Ivy Lentić Kugli, *Varaždin-povijesna urbana cjelina grada*. Zagreb, 1977., 49-50.

³²⁵ Usp. Marija Mirković, «Umjetnička strujanja u baroknom slikarstvu Varaždina» U: Andre Mohorovičić, ur., *Varaždinski zbornik 1181.-1981. (zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. povodom obilježavanja 800. godišnjice rada)*. Varaždin: tisak «Varteks», RO Tiskara, 1983., 343.

³²⁶ Usp. Ivy Lentić Kugli, *Varaždinski graditelji i zidari 1700.-1850*. Zagreb, 1981., 10.

5. Izgradnja, opremanje i obnove kapela

Sv. Florijan

Analiza arhitekture kapele sv. Florijana

Kapela sv. Florijana longitudinalna je građevina s jasno naglašenom trodijelnom podjelom prostora koju čine ulazni dio, brod i svetište. Sa sjeverne strane svetišta nalazi se sakristija. Kapela je nepravilno orijentirana s ulaznim dijelom sa zvonikom na sjeveru i prostorom ispod pjevališta nadsvođenim križno-bačvastim svodom. Brod je u tlocrtu pravokutan sa zakrivljenim uglovima, a sastoji se od tri traveja razdijeljenih pilastrima. Nadsvođen je bačvastim svodom sa susvodnicama. Zidovi su unutra posve bijeli sa šest zidnih oslika u svodu broda. Svetište je blago povišeno, zaključeno s tri stranice oktogona, osvijetljeno dvama prozorima pravokutne osnove i polukružnog zaključka. Nadsvođeno je bačvastim svodom sa susvodnicama. Sakristija je u tlocrtu pravokutna sa zakrivljenim uglovima. Pilastrima kojima je artikulirana unutrašnjost izvedeni su s nekoliko profilacija ravnih linija. U unutrašnjosti je crkva opremljena s jednim oltarom u svetištu i dvama bočnim oltarima u lađi crkve kao i propovjedaonicom u lađi naslonjenom na zapadni zid crkve. U lađi su također smještene drvene klupe.

Pročelje crkve u obliku je kvadrata iznad čije se središnje osi izdiže zvonik čija je donja polovica spojena s donjim dijelom pročelja i atikom s konkavnim linijama koje završavaju volutama. Može se horizontalno podijeliti na tri zone odijeljene gređem koje čine donji dio pročelja i zabatni dio iznad kojeg se uzdiže gornji dio zvonika. Donja zona pročelja kvadratne je osnove i vertikalno je podijeljena pilastrima na tri dijela. Središnja os odijeljena je od bočnih dvama pilastrima od kojih jedan pilastar prekriva polovicu drugog. U središnjoj osi nalazi se portal iznad kojeg su vertikalno raspoređena dva otvora: veći i manji. Oba otvora su u obliku uspravnog pravokutnika samo što je veći otvor zaključen ravnim zaključkom sa zakrivljenim krajevima s time da je promjer zaključka manji od samog promjera otvora, a manji otvor je zaključen polukružnim završetkom. Okviri prozora se također razlikuju; veći prozor ima bazu koja se sastoji od četiri tanke profilacije i okvir koji prati cijelo tijelo prozora s tankom profilacijom. Okvir manjeg prozora prati tijelo prozora, a u sredini je artikuliran jednom tankom profilacijom. Portal je u obliku uspravnog pravokutnika zaključen jednako kao i prozor iznad portala: ravnom linijom sa zakrivljenim bočnim dijelovima čiji je promjer manji od samog promjera tijela portala. Dovratnici i nadvratnik spojeni su u okvir portala koji prati tijelo portala s time da u donjim dijelovima okvir ima jasno naglašenu bazu. Oko okvira nalazi se još jedan okvir nepravilnog

oblika i zaključen koso postavljenim volutama koje se spajaju. S bočne strane tog okvira nalaze se volute i sa svake strane po jedan lambreken. U podnožju, ispred samog portala nalazi se jedna stuba naglašena jednom polukružnom profilacijom. Bočni dijelovi donje zone artikulirani su dvama otvorima od kojih je jedan slijepi otvor istog oblika kao i portal s kojim je horizontalno i u osi, dok je drugi otvor prozor oblika uspravnog pravokutnika zaključenog zakrivljenim zaključkom. Bočni prozori se kao i portal sastoje od dvostrukog okvira od kojih jedan okvir prati tijelo prozora, a drugi je nepravilnog oblika zaključen zakrivljenim završetkom istaknutim prema van koji se sastoji od nekoliko profilacija. S bočnih strana tog okvira također se nalaze volute. Baza prozora se sastoji od četiri profilacije. Četiri bijela pilastra donje zone naglašena su za razliku od žuto obojenog pročelja. Pilastri imaju neobojanu bazu, jednostavan pravokutni kapitel iznad kojeg se nalazi gređe. Iznad gređa nalazi se još jedno gređe koje kontinuirano spaja pilastre koji omeđuju središnju os i rubne pilastre. Nakon njega slijedi kratak dio tijela pilastra te kontinuirano gređe duž cijelog pročelja istaknuto prema van koje razdvaja donju zonu pročelja od gornje. Gornja zona pročelja počinje s visokom zonom atike u koju ulaze i baze pilastara koji omeđuju središnju os. Pilastri imaju uklade duž cijelog tijela unutar kojih se nalaze lambrekeni i stilizirane kapitule iznad kojih se nalazi gređe koje kontinuirano duž tijela zvonika. Iznad tog gređa nalazi se kratak dio tijela pilastra nakon kojeg dolazi gređe koje razdvaja donji dio zvonika od gornjeg. Donja polovica zvonika spojena je sa zonom atike kosim istakom konkavnim linijama koje završavaju volutama. Iznad voluta i iznad kosog istaka nalazi se skulpturalna dekoracija. U središnjoj osi između pilastra nalazi se uokvirena niša zaključena stlačenim lukom unutar koje se nalazi skulpturalna dekoracija. Iznad niše nalazi se mali kvadratni prozor s okvirom naglašenih uglova. U posljednjoj zoni zvonika nalaze se pilastri koji su u istoj osi kao pilastri koji uokviruju središnju os pročelja. Oblikovani su jednako kao i pilastri srednje zone pročelja osim što vijenci kontinuirano uokviruju okrugli sat na vrhu zvonika. Ispod sata nalazi se prozor u obliku uspravnog pravokutnika zaključen stlačenim lukom s okvirom i naglašenim zaglavnim kamenom. Prozor ima bazu i parapetnu zonu s konzolama s lambrekenima koje spaja ploha s donje strane zaključena simetričnom zakrivljenom linijom.

Bočna pročelja artikulirana su lezenama i pravokutnim prozorima polukružno zaključenim. Budući da je kapela orijentirana sjever-jug, bočna pročelja nalaze se s istočne i zapadne strane. Istočno pročelje podijeljeno je lezenama na četiri vertikalna polja. U jednom polju nalazi se sunčani sat i dekorativni kružni motiv, a ostala tri polja artikulirana su prozorima. U središnjem od ta tri polja nalazi se bočni portal postavljen odmah ispod prozora s kojim je spojen time što konzole i zaglavni kamen luka portala nose bazu okvira prozora. Sam portal je u obliku uspravnog pravokutnika zaključenog stlačenim lukom, a naglašen je rustikom. Zapadno pročelje također je

lezenama podijeljeno na četiri polja te artikulirano s ukupno dva prozora raspodijeljenih u drugo i četvrto polje odnosno u ritmu a-b-a-b. Duž cijele građevine u podnožju nalazi se kontinuirana bijela baza. Baza je prekinuta jedino u području glavnog i bočnog portala i slijepih niša oblikovanih poput portala na glavnom pročelju. Gornji dio zvonika je s bočnih strana izveden jednako kao i gornji dio zvonika s glavnog pročelja. Bočna pročelja su neposredno ispod krova zaključena gređem.

Sl.8. kapela sv. Florijana, Varaždin

Izgradnja i opremanje prve kapele

U prvoj monografiji varaždinske povijesti, Ladislav Ebner navodi kako je crkva sv. Florijana izgrađena u sjevernom predgrađu 1669. godine te kako su je dali sagraditi varaždinski građani. Dalje navodi kako je bila obnovljena 1738., 1797. i 1823. godine te kako *chronographicon* nad glavnim oltarom pokazuje godinu 1740. kada je oltar podignut te citira natpis: «seD et totVM altare oraCVLI peXIt aVro IneXIstent».³²⁷ Isti navodi ponavljaju se i u inventaru crkve sastavljenom 1932.-1934. godine uz početnu napomenu kako je stara crkva izgorjela za velikog požara 1649. godine te kako vele da je 1669. godine sudac Marko Miroslavić isposlovao dozvolu za izgradnju nove crkve na gradski trošak. Nadalje, u inventaru stoji kako je kapela bila još obnovljena 1873. godine, darežljivošću Varaždinaca, te kako su oltari obnovljeni 1892. godine, a okolica omeđena i ograđena za župnika Kolozića oko 1908. godine.³²⁸ Na izgradnju kapele sv. Florijana prva se osvrnula povjesničarka umjetnosti Ivy Lentić Kugli (1977.) koja je navela kako je kapela izgrađena na sjevernom dijelu predgrađa 1669. godine te kako su crkvu dali izgraditi varaždinski obrtnici.³²⁹ Ove navode preuzima u svom članku o požarima i urbanom okolišu povjesničar Hrvoje Petrić (2009.).³³⁰ Međutim, u publikaciji Ivy Lentić Kugli, objavljenoj posthumno (2001.) stoji kako je kapelu dao izgraditi gradski magistrat te kako je gradnja trajala do 1672. godine.³³¹ U istoj publikaciji daju se na temelju izvještaja kanonske vizitacije iz 1678. godine detaljniji podaci o prvoj crkvi, kao i podaci o rušenju, izgradnji i dovršetku nove crkve 1752. godine te obnovi crkve u drugoj polovici osamnaestog stoljeća. Svi podaci o osamnaestostoljetnoj gradnji i obnovi crkve prvotno su bili objavljeni u opsežnom istraživanju Ivy Lentić Kugli o varaždinskim graditeljima i zidarima (1981.).³³² Iste navode preuzima Mirela Slukan Altić u monografskom izdanju povijesnog atlasa grada Varaždina (2009.).³³³ Osim spomenute povjesničarke umjetnosti, na izgradnju crkve sv. Florijana osvrnula se i Anđela Horvat (1982.) koja za razliku od Ivy Lentić Kugli navodi kako crkva nastaje 1738.

³²⁷ Za razliku od Ebnera, Ivan Kukuljević Sakcinski posljednu riječ natpisa pročitao je kao «eXIstentI». Stoga prema zbroju rimskih brojki natpisa koji prenosi Ebner (1739) i dodatnoj jedinici koju čita Ivan Kukuljević Sakcinski, i Ebner i Sakcinski dobivaju dataciju oltara u 1740. godinu. Usp. Ladislaus Ebner. *Historisch statistisch topographische Beschreibung der königl. Freystadt Varasdin*, Varaždin, 1827., 143.; Ivan Kukuljević Sakcinski, *Napisi sredovječni i novovjekni na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t. d. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, Knjižara Jugoslavenske akademije, 1891., str. 298 (napis 1015.)

³²⁸ Župni arhiv sv. Nikole u Varaždinu, Inventar crkve sv. Florijana, str. 5.

³²⁹ Usp. Ivy Lentić Kugli, *Varaždin-povjesna urbana cjelina grada*. Zagreb, 1977., 39-40.

³³⁰ Usp. Hrvoje Petrić, „O požarima i urbanom okolišu slobodnih kraljevskih gradova Hrvatsko- slavonskog kraljevstva u ranome novom vijeku (Varaždin, Križevci, Koprivnica, Zagreb)“ U: *Ekonomika i ekohistorija. Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, br. 5., 2009., 179.

³³¹ Usp. Ivy Lentić Kugli, *Zgrade varaždinske povijesne jezgre*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001., 229.

³³² Usp. Ivy Lentić Kugli, *Varaždinski graditelji i zidari 1700.-1850*. Zagreb, 1981., 27., 31-35., 80., 90.

³³³ Usp. Mirela Slukan Altić, *Povijesni atlas gradova, sv. V*, Varaždin: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Državni arhiv u Varaždinu, 2009., 231.

godine.³³⁴ Anđela Horvat dataciju je navela prema Gjuri Szabi (1940.) koji pak podatke preuzima od Ebnera.³³⁵ Isti podatak daje i Ivana Drmić (2013.) te iskaz potkrepljuje natpisom na trijumfalnom luku crkve s navedenom 1738. godinom.³³⁶ Dok su A. Horvat i I. Drmić vrlo vjerojatno govorile o zidanoj kapeli izgrađenoj u osamnaestom stoljeću, Lentić Kugli dala je ispravne navode o utemeljenju i izgradnji prve drvene kapele.

Budući da su u drugoj polovici šesnaestog stoljeća s novim sustavom fortifikacija izgrađeni novi gradski bedemi te se uz njih formirala ophodna cesta, tijekom sedamnaestog stoljeća došlo je do proširenja gradskog predgrađa i povećanja broja stanovništva uz samu cestu. Uz istu ophodnu cestu, *via fossata ambiens*, utemeljena je i izgrađena nakon velikog požara iz 1665. godine drvena kapela sv. Florijana te je kasnije na istom mjestu izgrađena i današnja zidana kapela. Kapela je, kao što je prijelomom dokumenta iz 1669. godine u izvještaju vizitacije iz 1808. godine navedeno, bila podignuta već 1669. godine.³³⁷ Ova prva drvena kapela bila je posvećena već 15. veljače 1671. godine te se od početka navodi kao filijala župe sv. Nikole Biskupa u Varaždinu. Izvještaj vizitatora Kristofora Kupinića navodi kako je kapela tada od opreme posjedovala tek kalež s pliticom i albu s humeralom te kako je već tada imala oslikani tabulat.³³⁸ Kapela je izgrađena u predjelu grada spomenutom kao Dianički konecz, dok se u kasnijim izvještajima mjesto navodi samo kao gradsko grabište (*fossa*) dakle mjesto u neposrednoj blizini gradskih zidina. Bila je drvena s oslikanim tabulatom u svetištu i lađi crkve. Već godinu dana nakon posvećenja, kapela je bila opremljena s dostatnom crkvenom opremom. Isprva se u kapeli nije nalazio prikaz sveca zaštitnika, već tek dvije polikromirane i pozlaćene skulpture sv. Lucije i Blažene Djevice Marije, te pet slika na platnu.³³⁹

Posljednji puta se kapela navodi kao posve drvena 1675. godine.³⁴⁰ U izvještaju iz 1678. godine navodi se kako je kapela već imala zidane temelje, u blizini groblje, podignut drveni toranj s posvećenim zvonom kao i oltar u svetištu posvećen sv. Florijanu, s crno obojenom i pozlaćenom skulpturom i slikom sv. Florijana u središtu oltara. U predvorju (*portico*) crkve nalazila su se dva oltara; oltar sv. Lucije s oslikanom i pozlaćenom skulpturom sv. Lucije te oltar sv. Apolonije s

³³⁴ Usp. Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982., 38.

³³⁵ Usp. Gjuro Szabo, *Kroz Hrvatsko Zagorje*, Zagreb, Izdanje knjižare Vasić i Horvat, 1940., str. 146.

³³⁶ Usp. Ivana Drmić, «Rekonstrukcija i reintegracija slikanog sloja na svodu lađe u crkvi Sv. Florijana u Varaždinu» U: *Portal. Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 4 (2013), 27.

³³⁷ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str. 36.

³³⁸ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1671., Prot. 161/II, str. 71-72.

³³⁹ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1672., Prot. 161/II, str. 44.

³⁴⁰ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1675., Prot. 161/II, str. 119.

njezinom slikom u središtu.³⁴¹ Deset godina kasnije, 1688. godine, kapela je opisana kao u temelju zidana dok je ostatak izgrađen od hrastovine, s oslikanim tabulatom te dobrim krovom prekrivenim hrastovim daščicama.³⁴² Glavni oltar upotpunjen je s dvije pozlaćene skulpture sv. Josipa i sv. Joakima, postavljene bočno od središnje skulpture sv. Florijana dok se u gornjem središnjem dijelu oltara nalazila pozlaćena skulptura Blažene Djevice Marije te dvije pozlaćene skulpture anđela. Oltari u predvorju su također bili dodatno obogaćeni. Na oltar sv. Lucije, bočno od središnje skulpture svete Lucije bile su postavljene slike (*imago...in Tabula picta*) sv. Katarine i sv. Barbare što je kao tipologija oltara (sa skulpturom u sredini i bočnim slikama) neuobičajeno. Na oltar sv. Apolonije, bočno od slike sv. Apolonije bile su smještene marmorizirane skulpture (nalik bijelom mramoru) sv. Ivana Evanđelista i sv. Marije Magdalene te u gornjem dijelu oltara pozlaćena skulptura Blažene Djevice Marije. Bilješka vizitatora kako su skulpture bile marmorizirane također je zanimljiva budući da iz tog razdoblja nije sačuvan takav tip skulptura. Osim toga, izvještaj vizitacije navodi kako se u unutrašnjosti za razliku od prvih pet, tada nalazilo već petnaest slika na platnu.³⁴³

Izgradnja i opremanje zidane crkve

Za razliku od spomenutih navoda u dosadašnjim radovima, kapela se u izvještaju vizitacije prvi puta kao zidana navodi već 1718. godine te nakon toga 1733. godine, koju i I. Lentić Kugli navodi kao godinu izgradnje prve zidane crkve.³⁴⁴ S druge strane, natpis na trijumfalnom luku govori kako je kapela izgrađena 1738. godine («IN HONOREM SANCTI FLORIANI ET MARTIRIS HAEC AECCLESIA AEDIFICATA EST ANNO DNI 1738»), na čemu su i I. Drmić i A. Horvat temeljile svoj stav o izgradnji prve zidane crkve. Na temelju navoda iz izvještaja vizitacije iz 1718. godine, može se zaključiti kako je zidana kapela nastala u to vrijeme te s oslicima bila posve dovršena 1738. godine. Rušenje drvene crkve 1733. godine prvi puta se spominje u publikaciji I. Lentić Kugli gdje je u bilješci navedeno kako su podaci prikupljeni u župnom arhivu u Varaždinu.³⁴⁵ U izvještajima vizitacija se naprotiv ne spominje rušenje crkve iz 1733. godine, već se i 1733. godine navodi kako je kapela već tada bila zidana i presvođena.³⁴⁶

³⁴¹ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1678., Prot. 162/III, str. 48.

³⁴² «in fundamentis murata et supra ex roboribus unstructa, dealbatam et bene incrustatam, sub tabulato operis arcularis (...) depictis, lateribus strata et sub bono tecto ex asseribus quercineis...» NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1688., Prot. 164/V, str. 56.

³⁴³ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1688., Prot. 164/V, str. 56-57.

³⁴⁴ «Capella hac murata pariter et laudabiliter...» NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1718., Prot. 167/VIII, str. 134.

³⁴⁵ Usp. Ivy Lentić Kugli, Zgrade varaždinske povijesne jezgre. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001. 229.

³⁴⁶ «...murata, quae in actuali perfectione est...» NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1733., Prot. 168/IX, str. 78.

Međutim, godine 1748. vizitator bilježi kako kapela izvana još uvijek nije bila potpuno dovršena.³⁴⁷ Tek 1755. godine stoji kako je kapela u potpunosti zidana i u potpunosti presvođena, ali da još uvijek ima drveni toranj.³⁴⁸ Stara sakristija kapele, vjerojatno sagrađena s gradnjom nove zidane crkve, prvi puta se spominje tek 1752. godine.³⁴⁹ Vrlo vjerojatno je iz razdoblja izgradnje prve zidane crkve i kameno popločenje poda koje se spominje u opširnom izvještaju vizitacije 1808. godine.³⁵⁰ Već 1760. godine vizitator bilježi kako svodu crkve nakon razornog potresa prijeti urušavanje te kako je potreban popravak.³⁵¹ Budući da je ta vizitacija bila prva nakon 1755. godine, moguće je kako su opisani učinci upravo do tada najrazornijeg potresa poznatog kao i Lisabonski potres, koji je na blagdan Svih Svetih 1755. najteže pogodio Portugal, ali i ostatak Europe i Afriku. Međutim, do obnove i proširenja crkve doći će tek sedamdesetih i osamdesetih godina osamnaestog stoljeća.

Zidni oslici Blaža Grubera i sačuvani oltari crkve

Godine 1752. vizitator bilježi kako su za kapelu pribavljena tri nova oltara, a 1755. godine kako su u koru izgrađenom iznad ulaza smještene orgulje.³⁵² Međutim, opremanje nove zidane kapele drvenim inventarom te njezino oslikavanje započeto je ranije. Godine 1997. konzervatorsko-restauratorska istraživanja otkrila su otvaranjem sonde na tri medaljona u zapadnom traveju svoda lađe postojanje starijeg slikanog sloja na mjestu postojećeg oslika iz razdoblja devetnaestog stoljeća. Završetkom konzervatorsko-restauratorskih radova 2013. godine unutrašnjosti crkve vraćen je barokni oslik iz osamnaestog stoljeća dok je tada postojeće stanje s oslikom iz devetnaestog stoljeća pomno dokumentirano. Uklanjanjem naknadnih slojeva s baroknog oslika otkriveno je kako dva središnja medaljona prikazuju Presveto Trojstvo i sv. Florijana dok četiri manja medaljona prikazuju četiri svete, sv. Luciju, sv. Barbaru, sv. Apoloniju i sv. Katarinu Aleksandrijsku.³⁵³

Oslici su bili izvedeni u *fresco* tehnici te iako nisu bili datirani ni signirani, utvrđeno je kako se radi o djelu varaždinskog slikara i polikromatora Blaža Grubera ili njegovog slikarskog

³⁴⁷ «hac Capella nec dum est perfecta a foris...» NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1748., Prot. 169/X, str. 19.

³⁴⁸ «quam reperi totam a fundamentis muratam, totam sub fornice, totam lapidibus quadris stratam» NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1755., Prot. 169/X, str. 80.

³⁴⁹ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1752. 169/X, str. 57.

³⁵⁰ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str. 56.

³⁵¹ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1760., Prot. 169/X, str. 122.

³⁵² NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1752., Prot. 169/X, str. 56.

³⁵³ Usp. Ivana Drmić, «Rekonstrukcija i reintegracija slikanog sloja na svodu lađe u crkvi Sv. Florijana u Varaždinu» U: *Portal. Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 4 (2013), 29.

kruga. Blaž Gruber, slikar, polikromator i pozlatar autor je jednog od najranijih iluzionističkih oslika u hrvatskoj likovnoj baštini koji se nalazi na svodu sakristije isusovačke crkve u Varaždinu iz 1727. godine. Prvi puta se u gradu javlja upravo te godine te u njemu ostaje sve do svoje smrti 1753. godine. Vjerojatno štajerskog podrijetla, nakon deset godina boravka u gradu postaje i varaždinskim građaninom.³⁵⁴ Očito je već ranije posjedovao vlastitu kuću budući da je u kupoprodajnom ugovoru zabilježeno kako 1744. godine prodaje kuću izvan gradskih zidina pekaru Ivanu Kainighu i njegovoj supruzi Marijani. Istovremeno je kupio drvenu kuću unutar gradskih zidina. Godine 1751. Grueber je zajedno s kožarom Davidom Mongerom postao i skrbnikom kapele sv. Florijana, kapele u kojoj je osim na zidnim oslicima radio i pozlatarsko-polikromatorske radove. Osim toga, pri sastavljanju svoje oporuke Gruber je na samrtni izrazio želju da bude pokopan u istoj kapeli što je nekoliko dana kasnije bilo i izvršeno.³⁵⁵

U bočnim medaljonima bliže svetištu prikazane su sv. Lucija i sv. Apolonija dok se u središnjem medaljonu nalazi prikaz Presvetog Trojstva. Bliže koru nalaze se bočni medaljoni s prikazima sv. Katarine Aleksandrijske i sv. Barbare dok se u središnjem nalazi prikaz sv. Florijana. Kao što je već navedeno, svaka od svetica jednako kao i sv. Florijan u svojoj hagiografiji vezane su uz motiv vatre ili spaljivanja. Manji oslici s prikazima svetica jednostavnog su elipsoidnog formata dok su središnji medaljoni nešto razvedeniji i veći. Medaljon s prikazom sv. Florijana prikazuje u središtu gotovo cijelu figuru sveca. Svečevo lice rezultat je odluke konzervatora i rekonstrukcije restauratora budući da je taj dio oslika bio izrazito oštećen. Glavni atribut sveca jest vjedro koje izlijeva na nedefinirani grad u lijevom kutu slike. Prikaz Presvetog Trojstva na drugom medaljonu tipološki odgovara figurativnom prikazu Presvetog Trojstva kao starca, mladog muškarca i golubice u slavi tj. na nebu okružene anđelima. Takav tip prikaza čest je u poslijetridentskom razdoblju te se vjerojatno brzo širio putem grafika.³⁵⁶ Gruber je sasvim sigurno koristio neki grafički predložak za svoje oslike pa tako i za ovaj. Vrlo slične kompozicije možda indirektno povezane s potencijalnim Gruberovim grafičkim predloškom je slika flamanskog slikara Hendricka van Balena (1573-1575. – 1632.) *Presveto Trojstvo* iz 1620-ih godina³⁵⁷ kao i

³⁵⁴ Usp. Ivy Lentić Kugli, «Blasius Grueber pictor Varasdiensis» U: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XIX, br. 1-2.*, Zagreb (1970), 19.; Mirjana Repanić Braun, *Slikari, radionice, epigoni: spomenici štafelajnog slikarstva 17. i 18. stoljeća na području Krapinsko-zagorske županije = Pinters, workshops, epigons: easel painting of the 17th and 18th century in the Krapina-Zagorje District*, Gornja Stubica: Muzeji Hrvatskog zagorja, Muzej Seljačkih buna, 2000., 29.

³⁵⁵ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, (1970), 19.

³⁵⁶ Usp. Sanja Cvetnić, *nav. dj.*, 2007., 71-144., 145-206.

³⁵⁷ Hendrick van Balen, «Holy Trinity», ulje na platnu, Sint-Jacobskerk, Antwerpen, 1620-te (WGA <http://www.wga.hu/index1.html> Datum posjete 1.9.2017.)

mezzotinta bakrorez *Presveto Trojstvo* nepoznatog autora iz 1786. godine objavljen u «*Brevarium Romanum, Pars Aestiva*» iste godine u Lisabonu.³⁵⁸

Sl.9. Nepoznati autor, «Presveto Trojstvo», bakrorez, ilustracija u «*Brevarium Romanum, Pars Aestiva*», Lisabon, Typographia Regia, 1786.

Sl.10. Hendrick van Balen, «Presveto Trojstvo», ulje na platnu, Sint-Jacobskerk, Antwerpen, 1620-e

Sl.11. Blaž Gruber, «Presveto Trojstvo», freska na svodu kapele sv. Florijana, o.1738.

³⁵⁸ Nepoznati autor, «Holy Trinity», bakrorez, ilustracija u «*Brevarium Romanum, Pars Aestiva*», Lisabon, Typographia Regia, 1786. (PESSCA <https://colonialart.org/artworks/2060A/view> Datum posjete 1.9.2017.)

Slično svjedočenje «globalizacije imaginarija»³⁵⁹ može se detektirati i na medaljonu s prikazom sv. Barbare. Sv. Barbara prikazana je kao i ostale svetice u medaljonima, u kadru do bedara, odjevena u raskošnu odjeću, s kaležom u lijevoj ruci, okružena dvama glavicama anđela na nebu, trima koja izviru iz kaleža te jednom koja proviruje s desnog ruba slike. Podno nje nalazi se anđelčić koji u desnoj ruci drži križ. U pozadini je prikazana arhitektura kule sugerirajući pritom na scenu iz njezine hagiografije kada je bila zatočena u kuli. Slično rješenje nalazi se na grafici u *mezzotinti*, njemačkog grafičara Gottlieba Heissa (1684.-1740.) objavljenoj u Augsburgu 1728. godine nastaloj prema slici talijanskog slikara Alessandra Marchesinija (1664.-1738.).³⁶⁰ Ostala tri medaljona s prikazima svetica izrađena su kao i spomenuti medaljoni uz pozadinu koja sugerira nebeski svod, ali bez naznaka ikakve arhitekture kao što je to slučaj na medaljonima sv. Barbare i sv. Florijana. I ovdje su sve tri svetice prikazane do bedara, odjevene u raskošne haljine te okružene glavama anđelčića. Svaka od svetica prikazana je sa svojim atributima; sv. Katarina Aleksandrijska prikazana je s atributima svojeg mučeništva, mačem u desnoj ruci te lijevom rukom pokazujući na djelić kotača, sv. Apolonija kao zaštitnica zubara u lijevoj ruci drži kliješta za vađenje zubiju, dok je sv. Lucija također prikazana s atributom svoga mučeništva, pridržavajući objema rukama tanjur na kojem se nalazi par iskopanih očiju. Posljednji medaljon iznimno uz pozadinu nebeskog svoda s desne strane ima i prikaz djelića crvenog kazališnog zastora koji se zatim stapa s plaštom sv. Lucije.³⁶¹

Stilska obilježja izrade oslikanih likova na svodu kapele odgovaraju Gruberovoj izradi specifičnih ovalnih lica, krupnih očiju i širokih nosnica. Navedene karakteristike odgovaraju utvrđenim Gruberovim radovima na svodu sakristije tada isusovačke crkve u Varaždinu *Uznesenje Marijino* te sv. *Ignacije Lojolski* i sv. *Donat*, u kapeli Svetih Fabijana i Sebastijana oltarne slike sv. Filipa Apostola i sv. Franje Ksaverskog te slika *Presveto Trojstvo* iz franjevačkog samostana sv. Nikole u Čakovcu.³⁶² Dodatan čimbenik koji potkrepljuje kako se radi upravo o Gruberovoj izradi je činjenica kako je on 1740-ih godina bio zadužen za pozlatu i polikromaciju tada novo pribavljenog drvenog inventara.³⁶³

³⁵⁹ Više o globalizaciji imaginarija putem širenja grafičkih predložaka u Sanja Cvetnić, *nav. dj.*, 2007., 219.

³⁶⁰ Gottlieb Heiss, «Saint Barbara», Augsburg, 1728., National Library of the Czech Republic, Prague (PESSCA, <https://colonialart.org/artworks/1953A/view> Datum posjete 1.9.2017.))

³⁶¹ Marijan Grgić, *Barbara; Katarina; Apolonija; Lucija*, u: Anđelko Badurina (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, V. izdanje, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2006. [1979.], str. 157 – 158; 354 – 355; 144 – 145; 416 – 417.

³⁶² Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, (1970), 19.; Više o Gruberovom umjetničkom opusu u Mirjana Repanić Braun, *Slikari, radionice, epigoni: spomenici štafelajnog slikarstva 17. i 18. stoljeća na području Krapinsko-zagorske županije = Pinters, workshops, epigons: easel painting of the 17th and 18th century in the Krapina-Zagorje District*, Gornja Stubica: Muzeji Hrvatskog zagorja, Muzej Seljačkih buna, 2000., 25.-29.

³⁶³ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, (1970), 19.

Sl.12. Gottlieb Heiss, «Saint Barbara», Augsburg, 1728., National Library of the Czech Republic, Prague

Sl.13. Blaž Gruber, «Sv. Barbara», freska na svodu kapele sv. Florijana, o.1738.

Analizirajući Gruberov opus, Mirjana Repanić-Braun zapaža: «Gruber nije odustao od njemu svojstvena dekorativnog poigravanja s naborima draperije i pokrenutih kontura. [...] Kada je riječ o proporcijama i impostacijama likova, one su mu oduvijek predstavljale gotovo nepremostiv problem, što ukazuje na nedostatak klasičnog školovanja u nekoj od slikarskih škola» što odgovara i načinu oblikovanja likova na oslicima svoda kapele sv. Florijana.³⁶⁴ Što se tiče datacije oslika, utvrđeno je kako spomenuti natpis s godinom 1738. kronološki i stratigrafski odgovara slikanim slojevima te se smatra kako su Gruberovi radovi nastali u to vrijeme.³⁶⁵ Budući da su nakon čišćenja zatečena i mjestimična mehanička oštećenja od kojih se najveće nalazilo na medaljonu s prikazom sv. Florijana, bila je potrebna pomna reintegracija i rekonstrukcija oslikanih medaljona. Restauratori su oštećene oslike rekonstruirali temeljeći se na ostalim poznatim djelima Blaža Gruber kao i na ikonografiji srodnih prizora kod drugih autora. Za rekonstrukciju lica sv. Florijana iskorišten je kip sv. Florijana koji se nalazi u niši na pročelju crkve, a za samu fizionomiju lica kao uzor je poslužio Gruberov prikaz sv. Margarete Kortonske iz franjevačkog samostana sv. Ivana Krstitelja u Varaždinu.³⁶⁶

³⁶⁴ Usp. Mirjana Repanić Braun, *nav. dj.*, 2000., 29. ; Više u Mirjana Repanić-Braun, Barokno slikarstvo u hrvatskoj franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 2004., 95.-106.

³⁶⁵ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, (1970), 19.

³⁶⁶ Više u Ivana Drmić, «Rekonstrukcija i reintegracija slikanog sloja na svodu lađe u crkvi Sv. Florijana u Varaždinu» U: Portal. Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda, 4 (2013), 32.

Sl.14. Blaž Gruber, *Sv. Florian*, kapela sv. Florijana, Varaždin, o.1738.

Sl.15. Blaž Gruber, *Sv. Lucija*, kapela sv. Florijana, Varaždin, o.1738.

Sl.16. Blaž Gruber, *Sv. Apolonija*, kapela sv. Florijana, Varaždin, o.1738.

Sl.17. Blaž Gruber, *Sv. Katarina Aleksandrijska*, kapela sv. Florijana, Varaždin, o.1738.

Osim radova na oslicima svoda kapele, Gruber je u razdoblju između 1741. i 1743. godine radio na pozlaćivanju i polikromiranju nove propovjedaonice za kapelu kao i novog glavnog oltara u svetištu.³⁶⁷ Danas sačuvana propovijedaonica cijela je drvena s natpisom: «Govori narodu i propovijedaj svima koji čuju. Sud. 7,3» i grbom s godinom 1900. Na ulazu se nalazi anđeo, a na krovu je izvedena skulptura Boga Oca sa zemaljskom kuglom na oblacima, šest anđela te golubica Duha Svetoga. Polikromacija propovjedaonice danas nije sačuvana u izvornom izgledu budući da je kasnije bila naknadno prebojana.³⁶⁸

Također, Gruber je radio i posrebrivanje crkvenog posuđa te je zabilježeno kako je 1745. za pet florena posrebrio svijećnjake od lijevane mjedi.³⁶⁹ U isto vrijeme crkva je opremljena i novim klupama od orahovine s čeone strane ukrašenima intarzijama, a bočno rešetkastim motivom s cvjetovima i grančicama akanta. Klupe, nastale oko 1740. godine rad su varaždinskog stolara Matije Sauera koji je s Blažom Gruberom radio i na stolarskim radovima na glavnom oltaru u svetištu.³⁷⁰

Glavni oltar sv. Florijana u svetištu izradio je tada najznačajniji varaždinski kipar Ivan Adam Rosemberger i to 1740. godine kao što je i navedeno na samom oltaru. Marmorizirana arhitektura oltara sastoji se od tri razine, baze oltara gdje se u središtu na oltarnoj menzi nalazi pozlaćeni tabernakul, središnjeg dijela sa skulpturama odvojenim stupovima i pilastrima te atičkog dijela iznad glavnog gređa gdje se u središnjem dijelu nalazi slika s prikazom sv. Jurja koji ubija zmaja dok su bočno na atici postavljene manje skulpture sv. Helene Križarice s anđelom i sv. Elizabete kneginje s prosjakom. Slika *Sv. Juraj ubija zmaja*, nedatirana i nesignirana, vjerojatno je rad iz osamnaestog stoljeća. Danas se u središnjem dijelu oltara, smješten na svetohraništu, nalazi kip sv. Florijana odjevenog u karakterističnu vojničku odoru sa svojim atributom kotačem u lijevoj ruci te vjedrom u desno ruci iz kojeg pada voda prema varaždinskoj gradskoj vijećnici u plamenu koja se nalazi u podnožju desne noge kipa. Niša u kojoj se nalazi kao i skulptura sudeći prema izvedbi kasniji su rad devetnaestog stoljeća o čemu svjedoči i izvještaj inventara iz 1932.-1934. godine u koje se navodi kako je «kip sv. Florijana u niši (180cm) novije djelo, manje vrijednosti».³⁷¹ Ostatak skulptura na oltaru Rosembergerov su rad te potječu iz razdoblja nastanka oltara. U središnjoj razini, bočno od središnje skulpture sv. Florijana smješteni su sv. Sebastijan

³⁶⁷ Usp. Mirjana Repanić-Braun, *nav. dj.*, 1977., 40.

³⁶⁸ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, (1970), 18.

³⁶⁹ Usp. Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Krno Prijatelj. *Barok u Hrvatskoj*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982., 274.

³⁷⁰ Usp. Ivy Lentić Kugli, «Crkvene klupe varaždinskog stolara Matije Sauera» U: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XX, br. 2.*, Zagreb (1971), 9. ; Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Krno Prijatelj. *Barok u Hrvatskoj*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982., 206.-207.

³⁷¹ Župni arhiv, Inventar kapele sv. Florijana 1932.-1934., str. 7.

(lijevo) i sv. Rok (desno). Bočno od sv. Sebastijana nalazi se skulptura sv. Franje Ksaverskog dok se lijevo od sv. Roka nalazi skulptura sv. Ivana Nepomuka. Skulpture su flankirane bogato izvedenim marmoriziranim stupovima (pri čemu središnji i najistaknutiji par ima zavoјito oblikovna, tordirana tijela) i pilastrima, a na zaključnom vijencu atičkog dijela smješteni su anđeli (*putti*) i krilate glavice koje izviru iz oblaka. Prema sudu Doris Baričević glavni oltar sv. Florijana najreprezentativniji je Rosembergerov oltar. Za oltar sv. Florijana navodi sljedeće: «Oltarna arhitektura Matije Saurera tu djeluje još raskošnije poradi brojnih stupova i pilastara i mnogostruko lomljenog vijenca, a bočna proširenja nad lukovima ophoda daju mu dojam veće lakoće i prozračnosti. Kipovi Sebastijana i Roka, Franje Ksaverskog i Ivana Nepomuka po stavu, drapiranju odjeće i živom neposrednom izrazu pripadaju najboljim djelima I. A. Rosembergera, ali je kod kipova sv. Helene Križarice i sv. Elizabete kneginje na atici zamjetna lagana modifikacija crta lica prema jače zaobljenim obrisima, a i nabori svojim mekanijim vijugama odudaraju od Rosembergerova gustog nizanja i preklapanja uskih bridova.»³⁷²

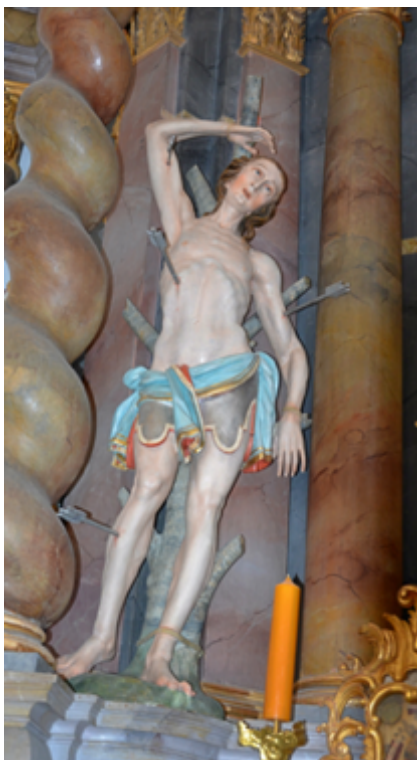

Sl.18. Glavni oltar sv. Florijana, kapela sv. Florijana

³⁷² Nav. prema Doris Baričević, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*, Zagreb: Školska knjiga, Institut za povijest umjetnosti, 2008., 147.

Sl.19. Glavni oltar sv. Florijana, kapela sv. Florijana (detalj)

Sl.20. Sv. Sebastijan, glavni oltar sv.
Florijana, kapela sv. Florijana

Sl.21. Sv. Rok, glavni oltar sv. Florijana,
kapela sv. Florijana

Ostali, bočni oltari u brodu crkve, oltar sv. Apolonije i oltar sv. Lucije nisu datirani no I. Lentić Kugli smatra kako su nastali otprilike u isto vrijeme, između 1740. i 1748. godine.³⁷³ Ikonografski repertoar izveden na oslicima na svodu lađe crkve ponavlja se i na bočnim oltarima u lađi crkve. Desni oltar (strana Poslanice) posvećen je sv. Apoloniji te se u središtu oltara u donjoj zoni nalazi slika sv. Apolonije dok se u gornjoj nalazi dimenzijama manja slika sv. Barbare. Bočno od sv. Apolonije smještene su skulpture Bogorodičinih roditelja dok je slika sv. Barbare okružena sa skulpturama četvero anđela. Lijevi oltar (na strani Evanđelja) posvećen je sv. Luciji te se u središtu oltara u donjoj zoni nalazi slika sv. Lucije s bočnim skulpturama sv. dok se u gornjoj razini nalazi dimenzijama manja slika sv. Katarine Aleksandrijske okružena skulpturama četvero anđela. Oba oltara imaju u kartuši u području atike izveden natpis; na oltaru sv. Lucije stoji: «PROSVIETLI OČI MOJE DA NE ZASPIM NA PROKLETSTVO», dok na oltaru sv. Apolonije stoji: «ZUBE GRIEŠNIKA POLOMITI ĆE BOG U USTIMA NJIHOVIMA». Arhitektura i polikromacija bočnih oltara koji su pandan jedno drugome, izuzev manjih dimenzija te time i različitog broja stupova i pilastara, odgovara središnjem oltaru sv. Florijana. Sudeći po izradi arhitekture oltara kao i skulpturama koje okružuju oltarne slike vjerojatno se također radi o suradnji Ivana Adama Rosembergera, Matije Sauera i Blaža Gruber. Bočne skulpture svetica na oltaru sv. Lucije te lijeva bočna skulptura na oltaru sv. Apolonije, fizionomijom, slaganjem draperije i polikromacijom odgovaraju bočnim skulpturama sv. Helene Križarice i sv. Elizabete kneginje s glavnog oltara sv. Florijana. Lijeva bočna skulptura s oltara sv. Apolonije nešto je grublje oblikovanog lica i zdepastije oblikovanog tijela dok je draperija izvedena s vidno manje bridova nego kod ostalih skulptura. Sve četiri oltarne slike nisu signirane ni datirane te do sad nisu bile atribuirane. Pale u donjim zonama dvaju oltara formata su uspravnog pravokutnika, konkavno uvučenih uglova i segmentno potisnutih kraćih stranica, a njihove dimenzije – prema spomenutom *Inventaru* iz 1932.-1934. godine iznose 215 x 120 cm. Smještene su u jednostavno profilirane, posrebrene okvire.

Manje atičke slike također su formata uspravno postavljenoga, pravokutnika, zasječenih donjih uglova, segmentnoga zaključka i konkavno uvučenih triju preostalih stranica.. Kadrom i načinom prikaza monumentalnih svetačkih likova u prednjem prostornom pojasu, donje slike pandan su jedna drugoj, jednako kao i gornje slike. Donje veće slike prikazuju figure u punoj veličini. Sv. Lucija prikazana je u raskošnoj odjeći bogate draperije, držeći u lijevoj ruci attribute svojega mučeništva, tanjur s iskopanim očima i bodež. Na oblacima koji je okružuju s lijeve strane

³⁷³ Usp. Ivy Lentić Kugli, *Zgrade varaždinske povijesne jezgre*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001., 229.

lebde dvije krilate anđeoske glavice, dok anđelčić (*putto*) s desne strane nad svetičinom glavom pridržava mučenički vijenac.

Sl.22. oltar sv. Lucije, kapela sv. Florijana

Sl.23. oltar sv. Apolonije, kapela sv.
Florijana

Manja slika s istog oltara prikazuje sv. Katarinu Aleksandrijsku u figuri do bedara, također s atributima svojeg mučeništva, palminom grančicom: lijevom se rukom oslanja na kotač za mučenje pred kojim je odložen mač, a u uzdignutoj desnici drži palminu grančicu. Na srodan način prikazana je i sv. Barbara na gornjoj slici na oltaru sv. Apolonije. Sv. Barbara pritom u desnoj ruci drži palminu grančicu te u lijevoj ruci kalež s Presvetim Tijelom. Donja slika na oltaru sv. Apolonije prikazuje sv. Apoloniju također s atributima mučeništva, palminom grančicom u lijevoj ruci i zubarskim klještima u desnoj ruci. Iz zlatnih oblaka ponad svetičine glave proviruju dva para krilatih anđeoskih glavica. Fizionomije lica sv. Apolonije, sv. Katarine Aleksandrijske i sv. Barbare odgovaraju istom autoru s izvođenjem uskih ustašca, rumenih obraza i izduženog nosa te bademastih očiju upravljenih pogleda s naglašenih donjim kopcima. Iako je atribucija ovih slika do sad izostala, navedene karakteristike odgovaraju izvedbi svetica sa zidnih slika atribuiranih Blažu Gruberu, a posebice izvedbi *Bezgrješne Bogorodice* s bočnog oltara sv. Marije u kapeli sv.

Vida u Varaždinu, datirane natpisom u donjem dijelu kompozicije u 1737. godinu. S druge strane, prikaz sv. Lucije kao i nebeska pozadina na slici nešto su tvrđe izrade te je moguće kako su prisutne naknadne intervencije.

Sl.24. Oltarna pala sv. Katarine Aleksandrijske, oltar sv. Lucije, kapela sv. Florijana

Sl.25. Oltarna pala sv. Barbare, oltar sv. Apolonije , kapela sv. Florijana

Sveti Fabijan i Sebastijan

Analiza arhitekture kapele svetih Fabijana i Sebastijana

Kapela svetih Fabijana i Sebastijana smještena je neposredno uz glavnu gradsku prometnicu, Optujsku ulicu na zapadnom izlazu iz grada. Kapela je longitudinalna, nepravilno orijentirana sakralna građevina s trodjelnom strukturom prostora koju čine predvorje na istoku s podignutim korom i zvonikom, središnji brod te svetište na zapadu sa sakristijom koja se nalazi na sjevernoj strani kapele. Ulazni dio s korom u elevaciji je kao i brod kapele pravokutan u tlocrtu dok je s druge strane svetište u tlocrtu pravokutno, ali s poligonalnim završetkom na zapadu koji se nastavlja na u tlocrtu jednako pravokutnu sakristiju. U unutrašnjosti kapele poligonalni završetak kapele je zaobljen. Ulazni dio odijeljen je od broda segmentnim lukom te nadsvođen bačvastim svodom iznad kojeg je podignut kor rastvoren također sa segmentnim lukom. Iznad kora nalazi se zvonik do kojeg vode uske strme stube. Brod kapele sastoji se od tri traveja odijeljenih pilastrima s kapitelima jednostavnih profilacija. Rastvoren je s tri pravokutna prozora uklopljena u zidani pravokutni okvir sa segmentnim završetkom u unutrašnjosti. Brod je nadsvođen bačvastim svodom sa susvodnicama. Svetište je od broda kapele odijeljeno trijumfalnim lukom te nadsvođeno nepravilnim zrcalnim svodom sa svodnom slikom Presvetog Trojstva. Kapela je opremljena s dva bočna oltara u lađi crkve. U svetištu se nalazi zanimljiv iluzionirani oltar čiji je veći dio naslikan na zidu, a manji izveden u drvu. U lađi crkve smještene su klupe, stolci i autobusna sjedala. Zidovi u unutrašnjosti s kojih otpada žbuka u lošem su stanju.

Kapela ima jednostavno zabatno pročelje u čijoj se središnjoj osi izdiže zvonik natkiriven plitkim piramidalnim krovom. Donja zona raščlanjena je s četiri pilastara i ulazom s polukružnim završetkom u središtu pročelja iznad kojeg se nalazi zabat i pravokutni prozor obgrljen jednostavnim profilacijama. Gornju zonu pročelja, iznad plitkog gređa, čini zvonik artikuliran rubnim lezenama u dvije horizontalne zone. Zvonik je rastvoren s dva prozora, manjim kružnim u donjoj i većim pravokutnim s polukružnim završetkom u gornjoj zoni zvonika. Bočna pročelja kapele rastvorena su s tri prozora sa svake strane dok je svetište rastvoreno s jednim prozorom s južne strane, a sakristija s dva prozora, jednim sa zapadne te jednim sa sjeverne strane.

Sl.26. kapela svetih Fabijana i Sebastijana, Varaždin

Sl.27. kapela svetih Fabijana i Sebastijana, Varaždin

Izgradnja i opremanje crkve

Izgradnju kapele svetih Fabijana i Sebastijana prvi puta spominje Ladislav Ebner koji navodi kako su pobožni građani nakon haranja kuge 1709. godine te ponovno tri godine kasnije, odlučili na sjevernom ulazu u grad, na cesti koja vodi prema Štajerskoj sagraditi zidanu kapelu. Dalje spominje kako je kapela 1799. godine proširena te kako joj je dograđen toranj dovršen iduće godine.³⁷⁴ Povjesničar Rudolf Horvat čije je opsežno djelo o povijesti grada Varaždina iz prve polovice dvadesetog stoljeća objavljeno tek kasnije na temelju autorovih rukopisa (1993.) spominje kako su varaždinski građani 1682. godine usred epidemije kuge odlučili sagraditi zavjetnu kapelu koja se prvi puta službeno spominje u izvještaju kanonske vizitacije iz 1688. godine.³⁷⁵ Ove podatke o dataciji gradnje kapele preuzima u svom članku o kugi Gustav Piasek (1975.).³⁷⁶ Na izgradnju kapele također se osvrnula Ivy Lentić Kugli koja za razliku od Rudolfa Horvata u svojoj doktorskoj disertaciji (1973.) navodi kako je kapela podignuta 1681. godine u današnjoj Optujskoj ulici.³⁷⁷ Iste navode ponavlja i u svojoj kasnijoj publikaciji (1977.).³⁷⁸ U već spomenutoj posthumnoj publikaciji Ivy Lentić Kugli (2001.) ponavlja se datacija kapele u 1681. godinu, te se navodi kako se kapela prvi puta spominje u izvještaju kanonske vizitacije iz 1683. godine. U istoj publikaciji navode se detalji vezani za obnovu kapele 1777. godine nakon velikog požara i pred sam kraj osamnaestog stoljeća, a koji su preuzeti iz već spomenutog istraživanja Ivy Lentić Kugli o varaždinskim graditeljima i zidarima (1981.).³⁷⁹ Ove podatke preuzima i Mirela Slukan Altić u spomenutom izdanju povijesnog atlasa grada Varaždina (2009.).³⁸⁰ Dok je Ladislav Ebner očito zamijenio je okolnosti nastanka kapele svetih Fabijana i Sebastijana s nastankom kapele sv. Roka, najtočniji podatak o izgradnji kapele daje Ivy Lentić Kugli navodeći kako je kapela nastala 1681. godine.

Izgradnja kapele svetih Fabijana i Sebastijana spominje se u Zapisnicima poglavarstva grada Varaždina kao i u izvještaju prve kanonske vizitacije ove kapele. Kapela se prvi puta u izvještajima kanonskih vizitacija spominje u travnju 1683. godine. Iako je kuga u svom prvotnom valu kontinuirano harala od proljeća 1682. do siječnja 1683., opasnost je svakako postojala i kasnije budući da je Hrvatski sabor odredbe o stražama i mjerama protiv širenja kuge donio u

³⁷⁴ Ladislaus Ebner. *Historisch statistisch topographische Beschreibung der königl. Freystadt Varasdin*, Varaždin, 1827., 144.

³⁷⁵ Rudolf Horvat, naj. dj., (1993.), 204.

³⁷⁶ Gustva Piasek, nav. dj., (1975.), 70.

³⁷⁷ Ivy Lentić Kugli, *Historijska urbanistička cjelina grada Varaždina, doktorska disertacija*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1973., 72.

³⁷⁸ Ivy Lentić Kugli, nav. dj., (1977.), 39.

³⁷⁹ Ivy Lentić Kugli, nav. dj., (2001.), 230.

³⁸⁰ Mirela Slukan Altić, , *Povijesni atlas gradova, sv. V*, Varaždin: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Državni arhiv u Varaždinu, 2009., 93., 227.

srpnju i studenom 1682. godine, al i ožujku 1684. godine.³⁸¹ Vizitator je u prvom izvještaju vizitacije kapele zabilježio kako je kapela bila sagrađena već 1681. godine, dakle u razdoblju kad se kuga u gradu još nije bila pojavila te je vjerojatno bila dovršena neposredno prije početka epidemije. Kapela se u prvom izvještaju navodi kao *Capella Sanctorum Fabiani et Sebastiani in Rogoznica*. Suburbij Rogoznica nalazio se u sjevernom te ujedno i najstarijem predgrađu Varaždina koje se počelo urbanizirati usporedo s razvitkom gradske tvrđe, Starog grada tj. sjedišta župana. Osim toga, na urbanizaciju sjevernog predgrađa utjecalo je nekoliko faktora. Stara rimska cesta koja je vodila prema Štajerskoj povezivala je grad sa Srednjom Europom te je bila izrazito važan trgovački put. Također, u sjevernom predgrađu nalazilo se još od sredine petnaestog stoljeća i gradsko sajmište gdje se odvijao Jakobovski sajam, a u blizini su se nalazila i sjeverna, Gornja ili Bečka gradska vrata koja su vodila u gradsku jezgru.³⁸² Rogoznica je bila najudaljeniji suburbij sjevernog predgrađa u kojem je u sedamnaestom stoljeću zabilježen mali broj prodaja kuća i izgradnji. Većinom su se u Rogoznici nalazile žitnice, oranice i livade.³⁸³ Međutim, već pod kraj stoljeća vrlo je vjerojatno kao i ranije u ostatku sjevernog predgrađa, došlo do povećane urbanizacije o čemu govori i odluka da se nova kapela svetih Fabijana i Sebastijana izgradi upravo na tom području.

Vizitator u prvim izvještajima piše kako je kapela podignuta 1681. kao zavjet građana prilikom haranja kuge dobro građena, zidana te s presvođenim predvorjem. Kapela je tada bila manjih dimenzija, imala je tek dva željezna prozora te je bila pokrivena krovom od šindre.³⁸⁴ Ispred kapele nalazilo se raspelo te već ograđeno groblje.³⁸⁵ Bila je opremljena jednim oltarom s crnim oltarnim nastavkom mjestimično pozlaćenim na kojem su bile postavljene skulpture svetih Fabijana i Sebastijana, Krista Spasitelja, Blažene Djevice Marije i sv. Ivana Evanđelista. Osim toga, vizitator 1684. godine bilježi kako se na zidovima nalazilo čak osamnaest većih i osam manjih slika te posebno navodi kako su se u predvorju nalazile još dvije slike. Iako ne navodi pobliže što je na slikama bilo prikazano ili kakvog su one bile karaktera, zbog većeg broja i nepreciznog opisa može se pretpostaviti kako se radilo o većim i manjim zavjetnim slikama ex-

³⁸¹ Josip Boturac, Mirko Stanisavljević et al., ur. *Zaključci Hrvatskog sabora, Sv. 1, 1631.-1693.*, Zagreb: Državni arhiv, 1958., 420., 427., 452.

³⁸² Usp. Višnja Burek, *nav. dj.*, (2011), 99.

³⁸³ Usp. Višnja Burek, *nav. dj.*, (2011), 104.

³⁸⁴ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1683., Prot. 163/IV, str. 43r

³⁸⁵ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1684., Prot. 163/IV, str. 91r

voto karaktera koje su kao zavjetni dar mogle biti poklonjene kapeli tijekom 1682. godine kad je epidemija stigla u grad i neprekidno harala gotovo punih godinu dana.³⁸⁶

Osim toga, dvije sačuvane zavjetne slike ujedno i jedini dio sačuvane opreme iz ovog razdoblja, iako u iznimno lošem stanju, možebitno svjedoče i o ostalim nesačuvanim slikama.³⁸⁷ Obje slike zainteresirale su Ivy Lentić-Kugli koja ih je tijekom prošlog stoljeća ukratko opisala te dala kraći sud o njima. Lentić-Kugli 1971. godine navodi kako su slike koje su se tada još uvijek nalazile u kapeli bile u iznimno lošem stanju sačuvanosti, oštećene i potamnjenih boja. Prva od njih prikazuje sv. Bena, sv. Sebastijana i sv. Franju Asiškog s umrlima od kuge, a datirana je i signirana s natpisom «M. G. PINXIT 1681 – RENOVATUM 1832.». Druga slika nedatirana i nesignirana, ali vjerojatno iz istog razdoblja prikazuje sv. Fabijana biskupa kako liječi bolesnog od kuge. Lentić-Kugli kvalitetu obje slike ocjenjuje slično navodeći kako se radi o nevještom i nespretno-naivnom slikarskom radu koje međutim (za prvu navedenu sliku) «upravo u svojoj naivnoj neposrednosti i naglašenoj jezi grčevito isprepletenih tijela umrlih od kuge nosi u sebi nešto od one groze i užasa koji su potresali građanstvo tadanjih Varaždina pred neumoljivom okrutnošću i strahotom kuge».³⁸⁸ U repertoaru svetaca koji se javljaju na ove dvije slike svakako je najzanimljiviji izbor sv. Bena, bavarskog sveca rijetko čašćenog u krajevima u blizini Varaždina. Lentić-Kugli navodi i plauzabilnog autora koji bi se mogao kriti iza inicijala M. G. Naime, u izvorima se javlja *pictor* Ivan Georg Miller koji je 1680. godine u gradu kupio kuću, a početkom osamnaestog stoljeća izrađivao slike u sakristiji franjevačke crkve.³⁸⁹

Godine 1688. vizitator bilježi kako kapela već iznad predvorja ima drveni toranj sa zvonom dok je ikonografski repertoar na glavnom oltar bio nešto izmijenjen. Umjesto dotadašnjih skulptura Krista Spasitelja, Blažene Djevice Marije i Ivana Evanđelista, uz središnje skulpture svetih Fabijana i Sebastijana smještene su na strani Evanđelja (lijevo) skulpture sv. Roka te u

³⁸⁶ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1683., Prot. 163/IV, 43r ; 1684., Prot. 163/IV, str. 91r

³⁸⁷ Iako je kapela svetih Fabijana i Sebastijana očito bila najveći zavjetni projekat građana te vrlo vjerojatno i bitno poprište većeg broja ex-voto predmeta, zavjetni predmeti su možda bili ostavljani i u drugim crkvama o čemu svjedoči i zavjetni kalež kojeg je Ivan Kukuljević Sakcinski uočio u današnjoj katedrali Uznesenja Blažene Djevice Marije, bivšoj isusovačkoj i pavlinskoj crkvi. Naime, Ivan Kukuljević Sakcinski zabilježio je kako se na kaležu nalazio natpis «ELIAS FESLER NOBILIS IAVRIENSIS ANNO 1684 EX VOTO». Iako na kaležu nažalost nije naveden povod zavjetovanja postoji mogućnost kako se s obzirom na haranje kuge u gradu tijekom te godine radi upravo o toj nedaći koja je uvjetovala ovo ex-voto zavjetovanje. Nav. prema Ivan Kukuljević Sakcinski, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah it.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Knjižara Jugoslavenske akademije, Knjižara dioničke tiskare, 1891., str. 297.

³⁸⁸ Usp. Ivy Lentić-Kugli, «Dvije votivne slike s motivom kuge iz druge pol. XVIII. stoljeća u Varaždinu» U: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. 20, br. 1.*, Zagreb (1971), 17.

³⁸⁹ Usp. Ivy Lentić-Kugli, «Dvije votivne slike s motivom kuge iz druge pol. XVIII. stoljeća u Varaždinu» U: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. 20, br. 1.*, Zagreb (1971), 18.

gornjem dijelu sv. Rozalije i sv. Elizabete.³⁹⁰ Godine 1694. prazno mjesto nasuprot skulpture sv. Roka, na strani Poslanice (desno), upotpunjeno je skulpturom sv. Franje Ksaverskog.³⁹¹ Godine 1760. spominje se i drugi oltar, posvećen sv. Filipu, smješten u lađi crkve.³⁹² Oltar sv. Filipa nalazi se na sjevernoj strani lađe kapele. Na polikromirani marmorizirani oltar smještene su dvije signirane i datirane oltarne pale, također radovi već spomenutog varaždinskog slikara Blaža Grubera iz samog početka njegova djelovanja u Varaždinu, 1727. godine. Donja oltarna pala formata uspravno postavljenog pravokutnika s polukružnim završetkom prikazuje u središtu sv. Filipa Apostola koji u ruci drži štap s križnim završetkom. Sv. Filip pogleda je uprtog u anđele i golubicu Duha Svetoga na nebu, dok anđeo podno njegovih nogu drži natpis: *SANCTI PHILLIPE ORA PRO NOBIS 1727*. Lik sv. Filipa smješten je u vjerojatno orijentalni krajolik budući da je s apostolove desne strane prikazan obelisk. Pišući o radu Blaža Grubera, Ivy Lentić Kugli za ovu palu navodi kako «uprkos izvjesnoj tvrdoći modelacije, ukočenosti držanja i pokreta tijela, te pomanjkanju invencije koju on nastoji zamijeniti stereotipnim repertoarom, predstavlja vrijedno i interesantno djelo domaćeg varaždinskog slikarskog majstora prve pol. 18. stoljeća koji je na osebujan i njemu svojstven način uspio asimilirati utjecaje tadanjeg vodećeg baroknog sakralnog slikarstva».³⁹³ Naznaka orijentalnog krajolika na slici vrlo vjerojatno ima zadatak prikazati misionarsku djelatnost sv. Filipa u Grčkoj, Frigiji, Skitiji i Lidiji.³⁹⁴ Želja da se naglasi misionarska djelatnost vidljiva je i na gornjoj oltarnoj pali, naatici oltara, koja prikazuje najvećeg isusovačkog misionara sv. Franju Ksaverskog. Sv. Franjo Ksaverski prikazan je na oltarnoj pali manjih dimenzija, ali jednakog formata kao i prethodna pala. Prikazan je do boka, odjeven u isusovački habit sa štapom prislonjenim na prsa i rukama sklopljenih u molitvi. Za razliku od prethodne pale ovdje izostaje specifični barokni pogled uprt u nebo kao najprepoznatljivija oznaka prikazivanja metafizičkog iskustva svetaca. Umjesto ove karakteristike, dodatan atribut čini goruće srce s krilima upereno u lik sv. Franje Ksaverskog kao prikaz Srca Isusovog. Dok je poveznica između ova dva sveca na oltarnim palama istog oltara svakako misionarska djelatnost, sv. Franjo Ksaverski je kao što je već navedeno u poslijetridentskom razdoblju bio jedan od novih svetaca koji su se častili kao zaštitnici od kuge. Osim toga, kao što je već spomenuto, skulptura sv. Franje Ksaverskog se krajem sedamnaestog stoljeća zajedno uz skulpturu sv. Roka nalazila na glavnom oltaru. Josipa Petrinić je proučavajući ove oltarne pale pretpostavila kako se obje temelje na nekom

³⁹⁰ NAZ, KV, Arhidiakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1688., Prot. 164/V, str. 58.

³⁹¹ NAZ, KV, Arhidiakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1694., Prot. 165/VI, str. 64.

³⁹² NAZ, KV, Arhidiakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1760., Prot. 169/X, str. 126.

³⁹³ Nav. prema Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, (1970), 16.

³⁹⁴ Usp. Josipa Petrinić, «Oltar sv. Filipa u kapeli sv. Fabijana i Sebastijana u Varaždinu» U: Miroslav Šicel, ur., *800 godina Slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. - 2009.*, Varaždin, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 2009., 709.

grafičkom predlošku te je potonjoj kao predložak pripisala bakrorez Hieronymusa Wierixa iz 1619. godine.³⁹⁵ Osim toga, pri razrješavanju stvarnog povoda za narudžbu upravo oltara sv. Filipa Apostola kao ne tako čestog titulara, Josipa Petrinić smatra kako je ključ u izvještaju računa skrbnika kapele iz izvještaja kanonske vizitacije iz 1726. godine, dakle neposredno prije nastanka oltara. U tom izvještaju se kao skrbnici kapele navode Gregorius Briczmon i Joannes Svorcz, ali spominje se i Philippus Stieber koji bi zbog podudarnosti imena s titularom mogao uz ostale navedene biti naručitelj ili donator oltara.³⁹⁶

Sl.28. Oltarna pala sv. Filipa Apostola na oltaru sv. Filipa, kapela svetih Fabijana i Sebastijana, 1727.

³⁹⁵ Usp. Josipa Petrinić, *nav. dj.*, 2009., 710.-711.

³⁹⁶ Usp. Josipa Petrinić, *nav. dj.*, 2009., 711.-712.

Sl.29. Oltarna pala sv. Franje Ksaverskog na oltaru sv. Filipa, kapela svetih Fabijana i Sebastijana, 1727.

Drugi bočni oltar kapele, uz već spomenuti oltar sv. Filipa u lađi i oltar sv. Sebastijana u svetištu, nalazio se također u lađi, s lijeve strane. Bočni oltari pandan su jedan drugome te su vrlo vjerojatno nastali tijekom prve polovice osamnaestog stoljeća te zatim sasvim sigurno bili obnavljani tijekom devetnaestog stoljeća. Vizitator 1808. godine navodi kako je bočni oltar posvećen sv. Rozaliji s njezinom slikom na oltarnom nastavku.³⁹⁷ Međutim, taj je oltar u dosadašnjoj literaturi nekoliko puta netočno okarakteriziran kao oltar posvećen sv. Ruži Limskoj jednako kao i oltarna slika koja se na njemu nalazi.³⁹⁸ Naime, na slici je u brdovitom krajoliku prikazana svetica u poluležećem položaju odjevena u jednostavnu bijelu haljinu i pokrivena crvenim plaštem s raspelom u lijevoj ruci i ružinim vijencem na glavi dok u elevaciji iz oblaka anđeli na nju bacaju ruže. Ikonografija posve odgovara prikazivanju sv. Rozalije Palermitanske Djevice, već spomenute srednjovjekovne protukužne svetica čije se čašćenje proširilo tek 1630.

³⁹⁷ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str. 47.

³⁹⁸ Usp. Mario Kopjar, ur. *nav. dj.*, 2016., 105.; Josipa Petrinić, *nav. dj.*, 2009., 711. (bilješka 34); <http://www.zupa-fis.hr/hr/zupa/povijest/> (Datum posjete: 10.9.2017.)

godine.³⁹⁹ S druge strane, sv. Ruža Limska, dominikanska je svetica koja se uvijek prikazuje u dominikanskom habitu te osim toga nije ničime povezana s protukužnim čašćenjem ili ikonografijom.⁴⁰⁰ Pala je signirana i datirana s «Janešić 1876.» što znači da je vrlo vjerojatno bila naknadno preslikana tijekom Janešićeve obnove unutrašnjosti kapele. S obzirom na jenjavanje epidemija kuge, moguće je kako je tada čašćenje sv. Rozalije Palermitanske počelo splašnjavati dok je s druge strane kult peruanske svete iz sedamnaestog stoljeća, Ruže Limske, mogao početi dobivati na značaju. Moguće je kako je već tada došlo do zabune o kojoj svetici se radi, budući da se obje prikazuju s vijencem od ruža. Iznad ove pale, na istom oltaru nalazi se i nedatirana i nesignirana slika sv. Barbare. Moguće je kako je ova pala jednako kao pale s oltara na suprotnoj strani također nastala tijekom prve polovice osamnaestog stoljeća te bila djelo istog autora ili njegove radionice.

Sl.56. Oltar sv. Rozalije Palermske

³⁹⁹ Usp. Mariella Liverani, *Iconografia* (Rosalia, patrona di Palermu, santa), u: AA.VV., *Bibliotheca sanctorum*, sv. XI., IV. edizione, Roma, Cittànova editrice, 1998. [1968.], str. 433.

⁴⁰⁰ Usp. Adriana Carotti Oddasso, *Iconografia e culto* (Rosa, da Lima, vergine, santa), u: AA.VV., *Bibliotheca sanctorum*, sv. XI., IV. edizione, Roma, Cittànova editrice, 1998. [1968.], str. 400 – 413

Sl.57. Oltarna pala sv. Rozalije Palermske, oltar sv. Rozalije Palermske

Sl.58. Oltarna pala sv. Barbare, oltar sv. Rozalije Palermske

Sv. Rok

Analiza arhitekture i opreme kapele sv. Roka

Sl.30. kapela sv. Roka sa zapadne strane

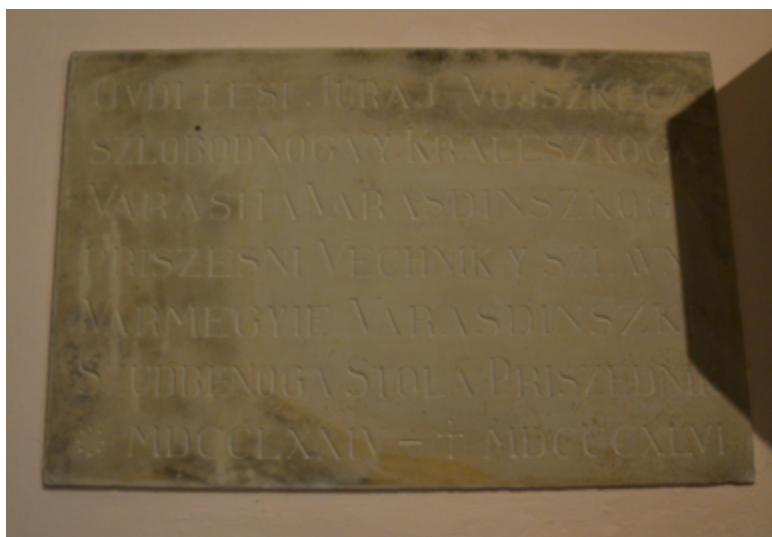

Sl.31. kapela sv. Roka s istočne strane

Kapela sv. Roka sakralna je građevina centralnog križnog tlocrta, nepravilno orijentirana i manjih dimenzija, smještena neposredno uz današnju glavnu gradsku prometnicu, Zagrebačku ulicu na južnom izlazu iz grada. Kapela ima trodijelnu strukturu s predvorjem, transeptom i svetištem. Predvorje je u tlocrtnoj osnovi pravokutno te nadsvođeno bačvastim svodom. Rastvoreno je pravokutnim prozorima sa sjeverne i južne strane. Transept koji se nastavlja na predvorje u osnovi je pravokutan s polukružnim zaključcima sa sjeverne i južne strane s koje je i rastvoren pravokutnim prozorom. Nad transeptom podignuta je kupola izvana na kvadratnoj, a iznutra na poligonalnoj osnovi nad kojom se na izvana osmerokutnoj, a u unutrašnjosti kružnoj osnovi diže toranj. Kupola je izvana obgrljena osmeroslivnim krovom. Toranj je rastvoren s četiri prozora na zidu svake druge stranice osmerokutne osnove te raščlanjen lezenama. Krović tornja osmeroslivni je sa zakrivljenim stranama krova, zaključen okruglim završetkom iznad kojeg se uzdiže križ. Svetište koje je od transepta odijeljeno trijumfalnim lukom, u tlocrtnoj je osnovi pravokutno te nadsvođeno križnim svodom. Sa istočne strane rastvoreno je pravokutnim prozorom dok se na zapadnoj strani nalazi u tlocrtnoj osnovi pravokutna sakristija odijeljena od svetišta pravokutnim vratima zaključenima segmentnim završetkom. Sakristija je sa zapadne strane rastvorena pravokutnim prozorom dok se na sjevernoj strani nalaze pravokutna vrata.

Kapela ima jednostavno zabatno pročelje u čijoj se središnjoj osi nalaze jednostavna pravokutna vrata s nadstrešnicom iznad njih. Jedina artikulacija zapadnog pročelja jest niša u krovnoj zoni pročelja u kojoj se nalazi kip sv. Florijana zaštićen staklenim zaslonom. Trenutno su bočni dijelovi sjevernog pročelja kao i dijelovi istočnog pročelja zahvaćeni s raslinjem koje se od tla širi prema krovu kapele. Bočna pročelja artikulirana su isključivo već spomenutim prozorima i jednostavnim okvirima. Izuzetak je vanjski zid svetišta s pregrađenim pravokutnim prozorom zaključenim sa segmentnim lukom.

Zidovi unutrašnjosti u lošem su stanju budući da su ispod trenutnog naliča vidljivi i raniji slojevi boje i žbuke koji se ljušte. Zidni oslici (floreálnih motiva) se danas nalaze samo na kupoli, s vidljivim većim oštećenjima. U predvorju odmah do ulaza s istočne strane nalazi se ispovjedaonica. Kapela nije opremljena klupama već se duž središnjeg dijela koji se proteže kroz predvorje i transept nalaze redovi stolaca. U svetištu se nalazi oltarna menza sa svetohranišnim oltarom prislonjenim uz začelni zid kapele. Na istočnom zidu kapele u predvorju nalazi se nadgrobna ploča s natpisom: «OVDI LESI JURAJ VOJSZKECZ / SZLOBODNOGA Y KRALESZKOGA / VARASHA VARASDINSZKOGA / PRISZESNI VECHNIK Y SZLAVNE / VARMEGYIE VARASDINSZKE / SZUDBENOG STOLA PRISZEDNIK / * MDCCLXXIV - † MDCCCXLVI».⁴⁰¹

Sl.32. Nadgrobna ploča Juraja Vojszkecza, kapela sv. Roka

⁴⁰¹ Usp. Đuro Vojskec bio je gradski senator od 1842. godine. Godine 1846. kada je i umro, darovao je oltarnu sliku sv. Marije Magdalene za glavni oltar istoimene crkve u Knegincu. (Anđelko Koščak, Jadranko Benjar, ur. *Kneginec. Osam stoljeća spomena (1209.-2009.) 220 godina župe (1789.-2009.)*, Zagreb, 2009., 28.

Izgradnja i opremanje kapele

Izgradnja kapele sv. Roka spominje se u nekoliko oprečnih navoda. U najranijem od njih, Ladislav Ebner navodi kako je mala kapela sv. Roka sagrađena na cesti koja vodi prema Zagrebu te kako nije poznato kada je kapela nastala, no kako je 1765. sasvim sigurno bila već izgrađena.⁴⁰² Ivy Lentić Kugli (1977.) spominje kako je osim kapele svetih Fabijana i Sebastijana podignuta i kapela sv. Roka te da je 1690. spominju zapisnici poglavarstva grada Varaždina nazivajući je *antiqua*.⁴⁰³ U istoj publikaciji navodi kako je kapela sv. Roka sagrađena na kraju Duge ulice kao zavjet građana 1715. godine.⁴⁰⁴ S druge strane, Anđela Horvat (1982.) u bilješci spominje kako kapela sv. Roka potječe iz 1768. godine.⁴⁰⁵ Mirela Slukan Altić u već spomenutoj publikaciji (2009.) daje slične podatke kao i Ivy Lentić Kugli te piše kako je kapela sv. Roka podignuta na južnom izlazu iz grada najkasnije 1681. godine te kako je na mjestu starije drvene kapele 1715. godine podignuta nova zavjetna kapela.⁴⁰⁶

Dok je sasvim sigurno kako kapela sv. Roka nije podignuta u drugoj polovici osamnaestog stoljeća, vrijeme izgradnje prve kapele posvećene sv. Roku ne može se ustanoviti. Naime, moguće je kako kapela sv. Roka sagrađena kao što je spomenuto prilikom haranja kuge 1715. godine, nije prva varaždinska kapela posvećena tom svecu. Iako se u ranijim izvještajima vizitacija takva kapela nigdje ne spominje, u zapisnicima poglavarstva grada Varaždina u kupoprodajnim ugovorima iz 1666. i 1693. godine spominje se upravo kapela sv. Roka. Precizirajući gdje se nalazi oranica koja je bila predmet ugovora iz 1666. godine, u zapis se navodi kako se oranica nalazila *post plateam regalem prope capellam Sancti Rochi*.⁴⁰⁷ Na sličan se način, *prope Sanctum Rochum*, opisuje i mjesto oranica iz kupoprodajnog ugovora iz 1693. godine.⁴⁰⁸ Spomenuta *Platea regalis*, tj. Dugi konec, *Longa villa*, *Longegasse*, ili današnja Zagrebačka ulica bila je dio južnog suburbija te prema popisu stanovnika iz 1520. godine najgušće naseljeni dio gradskih suburbija.⁴⁰⁹ U istom dijelu sagrađena je 1715. godine današnja kapela sv. Roka te je moguće kako se starija nalazila na istom mjestu gdje je sagrađena kasnija ili negdje u blizini. Izgradnja gradskih bedema rezultirala

⁴⁰² Usp. Ladislaus Ebner. *Historisch statistisch topographische Beschreibung der königl. Freystadt Varasdin*, Varaždin, 1827., 144.

⁴⁰³ Usp. Ivy Lentić Kugli, nav. dj., (1977.), 39.

⁴⁰⁴ Usp. Ivy Lentić Kugli, nav. dj., (1977.), 50.

⁴⁰⁵ Usp. Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Krno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982., 300.

⁴⁰⁶ Mirela Slukan Altić, *Povijesni atlas gradova, sv. V*, Varaždin: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Državni arhiv u Varaždinu, 2009., 83., 227.

⁴⁰⁷ Josip Barbarić, Josip Kolanović, ur. Zapisnici poglavarstva grada Varaždina 1660.-1671., sv. 7. Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 1997.

⁴⁰⁸ Josip Barbarić, Josip Kolanović, ur. Zapisnici poglavarstva grada Varaždina 1685.-1714., sv. 9. Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 2003.

⁴⁰⁹ Usp. Višnja Burek, nav. dj., (2011), 92.

je promjenama u urbanizaciji suburbija tijekom druge polovice šesnaestog i sedamnaestog stoljeća. Naime, južni suburbij je od najgušće naseljenog dijela gradskog predgrađa postao najslabije urbanizirano područje. Osim izgradnje novih bedema i jače urbanizacije sjevernog predgrađa zbog orijentacije trgovine prema Srednjoj Europi na stagnaciju urbanizacije južnoj predgrađa utjecalo je i nekoliko požara 1587., 1599. i 1665. godine od kojih je posljednji utjecao na povećanje prodaje većinom izgorjelih zemljišta na tom području.⁴¹⁰ Vrlo vjerojatno je obnova urbanizacije krajem sedamnaestog stoljeća utjecala i na izgradnju kapele sv. Roka upravo na tom području.

Kapela sv. Roka prvi puta se spominje u izvještaju kanonske vizitacije iz 1716. godine gdje se vrlo kratko u opisu navodi «Hac Capella pariter est ex fundamentis murata, sub bono tecto et clausura» te kako su skrbnici kapele isti kao i skrbnici kapele sv. Vida.⁴¹¹ Godine 1752. kapela se navodi kao posve presvođena.⁴¹² Tri godine kasnije prvi puta se spominje drveno predvorje kao i zvonik sa zvonom te oltar sa svom potrebnom opremom. Tada se i prvi puta, za razliku od 1733. godine kada je navedeno kako oko kapele nema grobova, spominje groblje s grobovima siromašnih i stranaca («circa quam coemeterium in quo est sepultura pauperum et peregrinurum bene cinctum»).⁴¹³ Stoga će kasnije ovo groblje biti poznato pod imenom *Bogečko groblje*.⁴¹⁴

Sl.33. Unutrašnjost kapele sv. Roka

⁴¹⁰ Usp. Višnja Burek, *nav. dj.*, (2011), 106.-107.

⁴¹¹ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1716., Prot. 167/VIII, str. 70.

⁴¹² NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1752., Prot. 169/X, str. 58.

⁴¹³ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1755., Prot. 169/X, str. 82.

⁴¹⁴ Mario Kopjar, ur. *Sakralna baština Varaždina*, Varaždin: Varaždinska biskupija, 2016., 90.

Obnove i oprema kapela krajem osamnaestog stoljeća

Majstori obnove kapela

Od sedamdesetih godina pa sve do kraja osamnaestog stoljeća na varaždinskim zavjetnim kapelama izvodili su se graditeljski radovi u unutrašnjosti i na vanjštini. Dijelom je to bio rezultat djelovanja požara 1776. godine, međutim, većim dijelom su obnove započele prije toga te su bile posljedica dotrajalosti, urušavanja, ali i povoljne financijske situacije. Graditelji koju su sudjelovali u obnovama kapela bili su ujedno i najznačajniji varaždinski graditelji varaždinskog rokoka i postorokoka; Ivan Adam Poch, Jakob Erber te nakon njih Ivan Mihael Taxner i Franjo Lossert.⁴¹⁵ Ivy Lentić Kugli istražila je njihov rad u okviru istraživanja varaždinskih graditelja i zidara te će se stoga ovdje prenijeti tek najvažniji podaci o njihovu djelovanju kako bi se dobila jasnija slika o mjestu koje su obnove zavjetnih kapela zauzimale u graditeljskim radovima toga razdoblja na području grada Varaždina.

Jakob Erber djelovao je u Varaždinu od 1766. godine kada se kao zidarski majstor doselio iz Štajerske te odmah postao varaždinskim građaninom, sve do svoje smrti u lipnju 1776. godine, neposredno nakon velikog požara.⁴¹⁶ Iako zbog prava prvokupa, Erber nije uspio legalizirati zemljište za gradnju kuće koje se nalazilo neposredno uz palaču grofa Sermagea, njegova kupnja svjedoči kako je Ebner već pri dolasku u Varaždin imao dovoljno etabliran posao, ali i društveni status. Nakon što je prvih pet godina proveo u najmu u kući palatina Batthianya, Erber 1771. počinje graditi vlastitu kuću u neposrednoj blizini uršulinskog samostana (danas u ulici Ivana Padovca 8). Prvo od značajnijih Erberovih djela bila je gradnja nove zgrade Varaždinske županije danas sačuvane s obnovljenim novim pročeljem nakon velikog požara.⁴¹⁷ Ostali njegovi veći radovi na varaždinskim palačama nisu sačuvani, izuzev adaptacije palače Keglević 1774.-1775. godine.⁴¹⁸ U tom je razdoblju izradio plan i predračun za produženje i proširenje gradske vijećnice. Međutim, vrlo vjerojatno ti radovi ili nisu uopće započeli ili ih je već na samom početku prekinuo veliki požar. Izuzev radova u gradu, Erberov rad zabilježen je i u Međimurju, ali i na prostoru

⁴¹⁵ Usp. Ivy Lentić Kugli, *Varaždinski graditelji i zidari 1700.-1850.* Zagreb, 1981., 21.

⁴¹⁶ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 21.

⁴¹⁷ Usp. Marijana Korunek, Blanda Matica, Željko Trstenjak, *Obnova palače Varaždinske županije s osvrtom na povijesni razvoj županije kao institucije*, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 33/34, 2009./2010., str. 55 – 78; Petar Puhmajer, *Barokne palače u Varaždinu*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012., str. 200 – 204; Katarina Horvat-Levaj, *Barokna arhitektura (Povijest umjetnosti u Hrvatskoj)*, Zagreb, Naklada Ljevak d.o.o., 2015., str. 609 – 610, 612 – 613.

⁴¹⁸ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 27.; Petar Puhmajer, *nav. dj.*, 2012., str. 311 – 320; Katarina Horvat-Levaj, *nav. dj.*, 2015., str. 625.

današnje Mađarske. Ne precizirajući zašto, Lentić Kugli navodi kako je Erber umro u Varaždinu, «do grla u dugovima» 1776. godine.⁴¹⁹

Izuzev Erbera, na obnovi kapela radio je i *murarium magister* Ivan Adam Poch. S radnim stažom u Varaždinu od punih 40 godina (1756.-1796.) jedan je od najreprezentativnijih primjera zidarskih poduzetnika u Varaždinu s radionicom s velikim brojem zidarskih pomoćnika (*sodales murariorum*) koji su najviše bili zaslužni za obnovu grada nakon velikog požara.⁴²⁰ Austrijanac Poch došao je 1756. godine raditi kod Matthiasa Mayerhofferera kao pomoćnik. Već dvije godine kasnije Mayerhoffer umire, a Poch se ženi njegovom suprugom, preuzima posao i postaje *murarius magister*. O broju stranih zidara u gradu svjedoči podatak kako je u razdoblju od 1779. godine Poch u svojoj radionici imao zaposlenih 16 zidarskih pomoćnika, od kojih njih desetero iz Štajerske, dvojicu iz Koruške, po jednog iz Salzburga, Kranjske i Pruske te samo jednog Varaždinca.⁴²¹ Poch je nakon dolaska u grad prvo dovršio radove na župnoj crkvi te nakon toga počinje graditi župni dvor.⁴²² Osim toga, radio je pregradnje na nekoliko privatnih kuća, a nakon požara obnavlja kapelu sv. Benedikta u Svibovcu, kapelu sv. Mihaela u Sračincu kao i kapelu sv. Vida izvan gradskih zidina u Varaždinu koja je nakon požara ostala bez krova, tornja i dijela svoda.⁴²³

Ivan Mihael Taxner, porijeklom Nijemac, također je radio na obnovama kapela. U Varaždin dolazi kobne 1776. godine te već iduće godine postaje građaninom. Posjedovao je kuću u današnjoj ulici Vatroslava Lisinskog pokraj koje će 1791. godine kuću sagraditi i kolega zidarski majstor Franjo Lossert.⁴²⁴ Taxner je jednako kao i Poch u razdoblju obnove grada nakon velikog požara, zapošljavao veći broj zidarskih pomoćnika. U njegovoj je radionici 1780. godine bilo zaposleno čak 28 pomoćnika od kojih su petnaestorica bili iz Štajerske, osmorica iz Koruške, po jedan iz Češke i Poljske i trojica domaćeg porijekla; dva iz Varaždina i jedan iz Ludbrega. Taxner je jednako kao i Erber radio na popravku i proširenju gradske vijećnice te je ujedno i nastavio Erberov rad nakon njegove smrti.⁴²⁵ Osim toga, 1783. godine počinje raditi na izgradnji prve varaždinske svilane. Taxner je uz tesariskog majstora Simona Ignaza Wagnera radio i na obnovi i adaptaciji ukinutog pavlinskog, tj. bivšeg isusovačkog samostana. Radio je i na popravku i prekrivanju krova županijske palače kao i na arhitektonskom snimku župne crkve i župnog dvora

⁴¹⁹ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 30.-31.

⁴²⁰ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 8., 31.

⁴²¹ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 34.

⁴²² Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 31.; Katarina Horvat-Levaj, *nav. dj.*, 2015., str 268.

⁴²³ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 32.-33.

⁴²⁴ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 38.

⁴²⁵ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 36.

u Jesenju. Umro je već 1788. godine u dobi od 34 godine, a njegovu radionicu kupio je zidarski palir Franjo Kaser.⁴²⁶ Bio je pokopan na groblju kod kapele sv. Florijana.⁴²⁷

Najmlađi od četvorice graditelja, Franjo Lossert u gradu se nalazio prije 1783. godine, a 1789. potpisuje se s «Maurer Maister».⁴²⁸ Nakon Taxnerove smrti 1788. godine opseg poslova mu se širi te 1791. godine gradi svoju kuću pokraj one pokojnog kolege majstora Taxnera. Lossert je tijekom svog radnog vijeka od većih projekata radio na adaptaciji bivšeg franjevačkog samostana u Remetincu te izgradnji novog župnog dvora, nastavio je Ebnerov i Taxnerov rad na gradskoj vijećnici, obnovio je župni dvor u Knegincu te produžio crkvu sv. Magdalene, a radio je i na mnogo manjih projekata poput izgradnje dućana, kuća, gradske gostionice...⁴²⁹ U gradu je radio sve do svoje smrti 1804. u 56. godini života nakon čega je jednako kao i Taxner bio pokopan na groblju kod kapele sv. Florijana.⁴³⁰

Obnova kapele sv. Florijana

Osam godina nakon već spomenutoga potresa i bilješke kako je svod kapele u ruševnom stanju (1760.), isto se navodi i za stari drveni toranj (1768.). Vizitator bilježi kako je župnik za popravak tornja skupljao milostinju te kako su se skupili ljudi koji su vlastitim rukama radili na popravku.⁴³¹ Godine 1771. prvi puta se u kapeli spominje kriptu s manjim broj tijela.⁴³² S druge strane, Lentić Kugli navodi kako je Jakob Erber tek 1773. godine izveo gradnju kripte ispod kapele sv. Florijana, te spominje njegov predračun troškova za zidarske radove od 15. kolovoza 1773. godine odnosno troškovnik za iskopavanje i odvoz zemlje te za zidanje svodova kripte račun za «novo kamenje potrebno za taracanje svetišta i kripte» u svoti od 185 forinti i 45 krajcara.⁴³³ Ukupni predračun za gradnju kripte iznosio je 443 forinte i 36 krajcara.⁴³⁴ Međutim, Erberov nacrt za izgradnju kripte pronađen u Državnom arhivu u Varaždinu datiran je tek u 1775. godinu što bi značilo kako je kriptu tek tada bila dovršena.⁴³⁵ U izvještaju vizitacije iz 1808. godine prvi puta se opisuje kriptu kapele: «est in eadem Capellam cryptam sub terraneam ad quam per portam in latere Capellae septentrionem respicientem possitam, et bonam clausuram habentem introitus patet».⁴³⁶

⁴²⁶ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 37.-38.

⁴²⁷ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 82.

⁴²⁸ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 38.

⁴²⁹ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 38.-44.

⁴³⁰ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 47., 90.

⁴³¹ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1768., Prot. 170/XIa, str. 5-6.

⁴³² «*intra vero crypte pauca corpora capere prosunt*» NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1771., Prot. 170/XIa, str. 71.

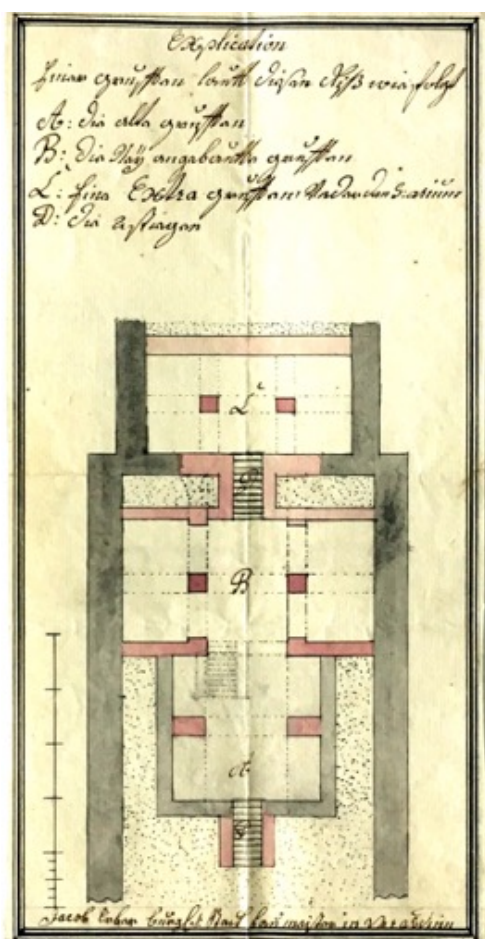
⁴³³ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 27.

⁴³⁴ Usp. Ivy Lentić Kugli, «Jakob Erber – varaždinski zidarski majstor 18. stoljeća» U: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti, Vol 1. 18-19. No. 1.* (1976.), 104.

⁴³⁵ DAVŽ, PGV, I-1, CXVII-51; 1775.

⁴³⁶ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str. 36.

Osim radova na kripti spominje se i Erberov popravak krova. Naime, kao što je spomenuto, svod je još 1760. godine u izvještaju vizitacije opisan kao ruševan. Erber u svojoj priznanici od 27. travnja 1773. godine navodi sljedeće: «Ich endtes Gefertigter attestiere hiemit, wie das bey Reparation der St. Floriani Kapelle und Besteigung des Kirchendaches 2 Maurern fiuhr 5 Tage jeden per 27 Kreuzer täglich und 1 Tagwerker ebenfalls durch 5 Tage per 12 Kreuzer taglich sammt einen Viertel Tag zusammen also 5 Floreni 32 Kreuzer, richtig bezahlt worden und zwar von den dermaligen Kirchenvater Josephus Mayer in Gegenwart meiner Ende gefertigten, Datum Varasdini den 27. April 773. Jacob Erber, Bürgerlicher Maurermeister allda».⁴³⁷ Osim toga, neposredno uz rad na kapeli sv. Florijana, Erber je u istom razdoblju projektirao i izgradnju novog *Xenodochija*, tj. hospitala (nemoćnice). Iako taj plan iz 1774. godine nije sačuvan, zabilježeno je kako je Magistrat taj plan prihvatio te naložio da se «u tu svrhu imaju upotrijebiti sva sredstva kao i svi posjedi *Xenodochija*, dok će gradski Magistrat u Varaždinu sa svoje strane dati kao pripomoć i posudbu od 1000 forinti».⁴³⁸

Sl.34. Nacrt za izgradnju kripe u kapeli sv. Florijana, Jakob Erber, 1775. godina

⁴³⁷ Nav. prema Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, (1976.), 104.

⁴³⁸ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 27.

U studenom 1775. godine Jakob Erber podnosi predračun troškova za dovršetak izgradnje *Xenodochija*, u iznosu od 2997 forinti. Međutim, budući da je Erber umro već 1776. godine, na njegovom mjestu pri dovršetku izgradnje nemoćnice, zamijenio ga je Ivan Mihael Taxner. Upravo je zbog izgradnje nove nemoćnice odlučeno kako će se sagraditi i nova sakristija kako bi se olakšao pristup oboljelima iz nemoćnice u kapelu. Nova sakristija kapele dovršena je za razliku od nemoćnice, prije požara, 1775. godine.⁴³⁹ Ako ne i ranije, moguće je kako je tada nastao i kor kapele, koji se nalazio u svetištu iznad sakristije, a prvi puta se spominje tek u opširnom izvještaju vizitacije iz 1808. godine.⁴⁴⁰

Sl.35. Nekadašnja zgrada nemoćnice (Xenodochija)

⁴³⁹ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 28.

⁴⁴⁰ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str. 36.

Požar iz 1776. godine očito nije zahvatio kapelu sv. Florijana budući da se u izvještaju vizitacije iz 1777. godine ona opisuje kao «tota murata in bono statu et ordine». Godine 1777. stari drveni toranj zamjenjuje se novim zidanim, a pritom se radi i novo, današnje pročelje kapele. Lentić Kugli pronašla je nedatirani nacrt tlocrta, pročelja i presjeka crkve signiran s: «Johann Adam Patsch Bürgerlicher Maurer Meister in Varasdin». Iako nije navedeno ni za koju crkvu je rad načinjen, tlocrt te i pročelje odgovaraju uz manje iznimke onom Sv. Florijana, koje je – prema izvještaju vizitacije – očito bilo izvedeno 1777. godine. Toranj kapele izveden je u potpunosti prema planu, izuzev krova koji je mnogo jednostavniji za razliku od planirane lukovice.⁴⁴¹ U izvještaju vizitacije 1784. godine vizitator je zabilježio kako je kapela nađena u dobrom stanju s nedavno podignutim tornjem i nemoćnicom izgrađenom odmah uz kapelu, koju povećani broj svećenika pohodi kako bi duhovno liječili oboljele.⁴⁴² Kapela je nakon ovih radova, kao što je navedeno u izvještaju vizitacije 1808. godine, bila dužine 11 orgija te širine 4 orgije.⁴⁴³

Lentić Kugli navodi kako je 4. travnja 1791. godine Franjo Lossert predao predračun za prekrivanje krova kapele sv. Florijana u iznosu od 437 forinti i 30 krajcara.⁴⁴⁴ Međutim, novi krov očito nije bio izveden budući da 1796. godine tesarski majstor Simon Ignaz Wagner radi također nacrt krovništva crkve sv. Florijana, a koji se danas nalazi u Državnom arhivu u Varaždinu.⁴⁴⁵ Osim toga, iste godine Franjo Lossert i Simon Ignaz Wagner podnose predračun za popravak krova *Xenodochija* kraj kapele sv. Florijana.⁴⁴⁶ Vrlo vjerojatno su oboje tek 1796. godine počeli raditi na obnovi krovništva kapele sv. Florijana kao i *Xenodochija*. Godine 1797. majstor Franjo Lossert sastavio je plan i predračun u iznosu od 726 forinti i 20 krajcara za mrtvačnicu na groblju kod kapele sv. Florijana. Zgrada podignuta tek 1799. godine nije sačuvana jednako kao ni groblje kraj kapele. Međutim, sačuvani plan pokazuje kasnobarokne elemente poput oble atike na pužolikim volutama i klasicističke pilastre na glavnom pročelju.⁴⁴⁷

⁴⁴¹ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 32.

⁴⁴² NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1784., Prot. 170/XIa, str. 340.

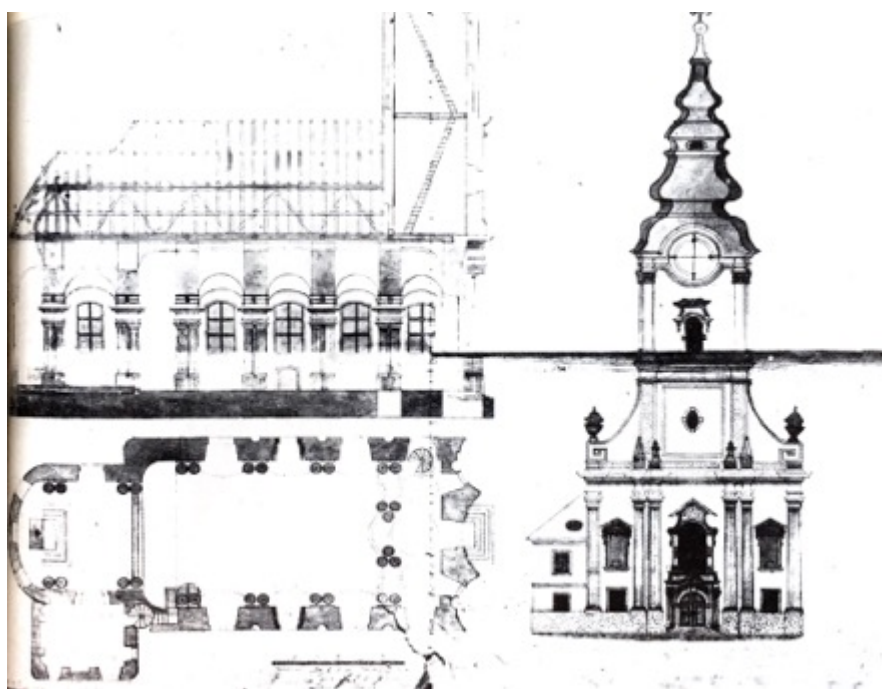
⁴⁴³ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str. 36.

⁴⁴⁴ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 84.

⁴⁴⁵ 2. PGV, 1240/1796.

⁴⁴⁶ I Usp. vy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 86.

⁴⁴⁷ Nav. prema Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 44.

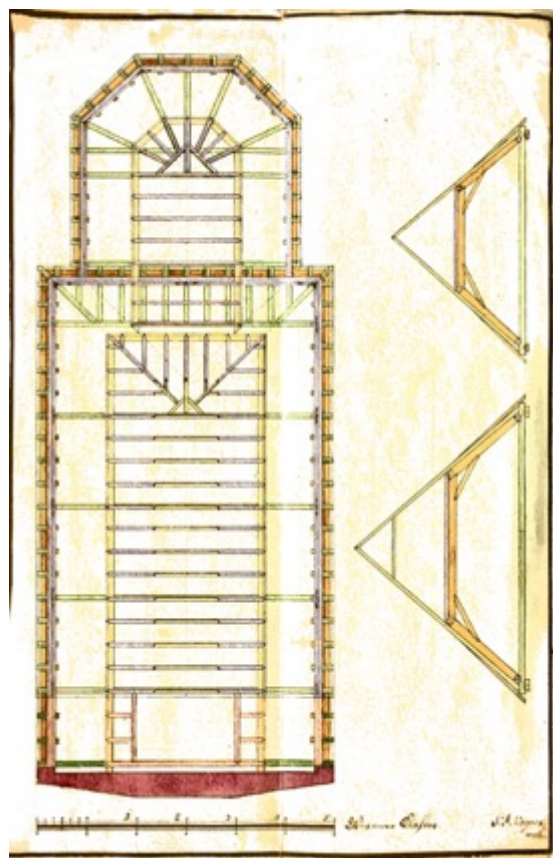
Sl.36. Plan za adaptaciju crkve sv. Florijana, Ivan Adam Poch, nakon 1776. godine

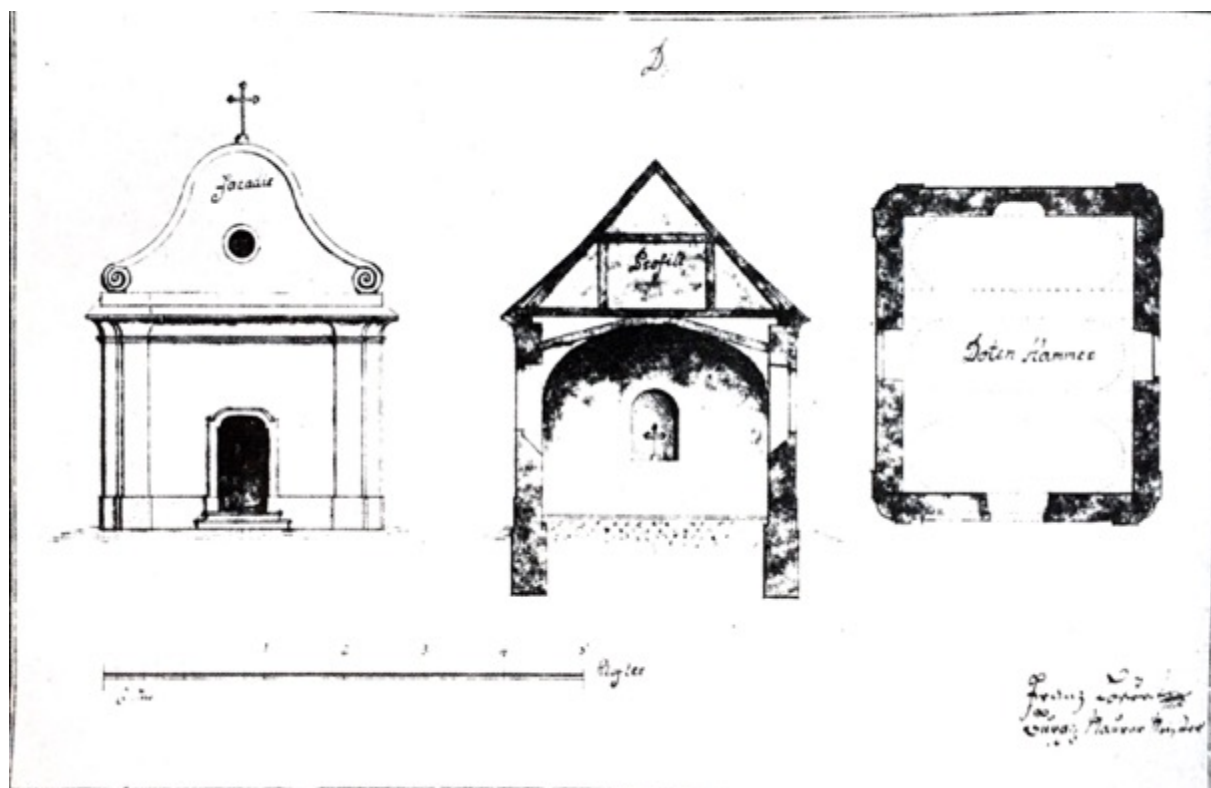
Sl.37. kapela sv. Florijana

Sl.38. Plan za adaptaciju pročelja sv. Florijana, Ivan Adam Poch, iza 1776. godine

Sl.39. Nacrt krovišta crkve sv. Florijana, Simon Ignaz Wagner, 1796. godina

Sl.40. Plan za novu zgradu mrtvačnice na groblju kod crkve sv. Florijana, Franjo Lossert, 1797. godina

Uz navedene obnove i pregradnje kojima je crkva u vanjštini dobila današnji izgled, krajem osamnaestog stoljeća rađene su manje intervencije u unutrašnjosti koje će se ponovno provesti u mnogo većoj mjeri u devetnaestom stoljeću. Godine 1770. zabilježeni su pozlatarsko-polikromatorski radovi «pictora» Franje Heinczea.⁴⁴⁸ Isti radovi «pictora» Josipa Amona zabilježeni su 1774. godine. Većinom su predmet pozlatarsko-polikromatorskih radova bila raspela i druga sakralna oprema i posuđe.⁴⁴⁹ Tijekom ovih obnova, oko 1780. godine u kapelu su iz isusovačke crkve preseljene najstarije sačuvane hrvatske orgulje iz 1644. godine koje se i danas u njoj nalaze.⁴⁵⁰ Iz ovog razdoblja je i portik sa zidanim stupcima na kojem se nalaze dva kamena andela.⁴⁵¹

Godine 1808. napisan je do tada najopsežniji izvještaj vizitacije kapele sv. Florijana. Dok se sredinom osamnaestog stoljeća spominju i danas postojeća tri oltara u kapeli, 1808. godine spominje se čak njih petero. Prvi oltar vjerojatno posvećen Blaženoj Djevici Mariji nalazio se na ulazu u kapelu, u vestibulu, te su se na ovom oltaru za vrijeme procesija ostavljali zavjetni darovi. Na istom oltaru stajalo je nekoliko prikaza klečeće žene, većinom u formi srebrnih ex-voto pločica. Osim toga, na tom oltaru nalazili su se i drugi ex-voto darovi u obliku više posrebrjenih srca.⁴⁵² Uz ovaj oltar u lađi i svetištu nalazila su se još četiri oltara. Na glavnom oltaru u svetištu nalazila se slika sv. Florijana, a na vrhu tabernakula drvena skulptura Blažene Djevice Marije koja se odijevala u skupocjena odjela.⁴⁵³ U lađi crkve nalazili su se preostali oltari, na lijevoj strani već spomenuti oltar sv. Lucije i očito novi oltar sv. Anđela Čuvara te na suprotnoj strani također već spomenuti oltar sv. Apolonije. Na oltaru sv. Anđela Čuvara nalazila se jednostavna slika dok su se na oltarima sv. Lucije i sv. Apolonije nalazili ex-voto darovi poput srebrnog zuba, srebrne noge, srebrnih ruku i srebrnog tijela.⁴⁵⁴

U Inventaru kapele iz 1932.-1934. navedeno je kako je kapela nekoliko puta obnavljana tijekom devetnaestog stoljeća; 1823., 1873. i 1894. kada su obnovljeni oltari. Zapis u spomenutom Inventaru svjedoči kako je 1870-ih godina unutrašnjost izmijenjena: «Na stropu je bojom označena godina 1738., a ispod toga *Darežljivostjum Varaždincov 1870*. Dva srednja polja na stropu izrađena su štukovim ornamentima. Islikana uglavnom u imitaciji mramora». Fotografije snimljene prije konzervatorsko-restauratorskih radova početkom dvadeset i prvog stoljeća i

⁴⁴⁸ Usp. Ivy Lentić Kugli, «Prilozi za istraživanje varaždinskih «pictora» u 18. stoljeću» U: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XVIII, br. 3.*, Zagreb (1969), 5.

⁴⁴⁹ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, (1969), 10.

⁴⁵⁰ Usp. Mario Kopjar, *ur. nav. dj.*, 2016., 56.

⁴⁵¹ Kamenjani anđeli su do sad atribuirani mariborskom kiparu Josefu Straubu. Usp. Mario Kopjar, *ur. nav. dj.*, 2016., 57.

⁴⁵² NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str. 37.

⁴⁵³ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str. 37.

⁴⁵⁴ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str. 37-38.

vraćanja unutrašnjosti u stanje iz osamnaestog stoljeća svjedoče o ornamentici izvedenoj 1870-ih godina. Početkom dvadesetog stoljeća, 1908. godine, kapela je i ograđena.⁴⁵⁵ Izuzev navedenog, u opisu crkve iz 1932.-1934. stoji kako su svi prozori u lošem stanju, kako se na pročelju crkve u sredini nalazila *fresco* slika Majke Božje Bistričke u niši te nad njom kip sv. Florijana s još dvije statue sa strane. Osim toga, napisana je i opaska kako je kapela iznutra i izvana u prilično lošem stanju.⁴⁵⁶

Sl.41. kapela sv. Florijana, (fotografirano o. 1981. godine)

⁴⁵⁵ Župni arhiv, Inventar kapele sv. Florijana 1932.-1934., 5.

⁴⁵⁶ Župni arhiv, Inventar kapele sv. Florijana 1932.-1934., 5.

Sl.42. Pogled prema svetištu, detalj barokizirane unutrašnjosti zidova crkve prije konzervatorsko-restauratorskih radova krajem 20. i početkom 21. stoljeća

Sl.43. Pogled na glavni oltar prije konzervatorsko-restauratorskih radova krajem 20. i početkom 21. stoljeća

Sl.44. Pogled na propovjedaonicu, detalj marmorizirane unutrašnjosti crkve prije konzervatorsko-restauratorskih radova krajem 20. i početkom 21. stoljeća

U Inventaru kapele iz 1919. opisano je svetište u kojem se osim glavnog oltara s kipom sv. Florijana i slikom sv. Juraja nalazio s desne strane kip Majke Božje Celjske (Mariazell) odjeven u bijelo, s Isusom, dvije krune i pet srdaca, slike sv. Josipa i Srca Marijina te s lijeve strane «starinska slika bezgr. Začeca i Srca Isusova».⁴⁵⁷ Godine 1932. i 1934. u svetištu su popisana i dva oltarića; Majke Božje Zell i sv. Josipa te velika slika Uznesenja Marijina i druga slika Majke Božje (91x95cm) navedena kao kopija prema Rafaelu. U lađi crkve opisan je i mali oltarić na zidu s kipom Blažene Djevice Marije Posrednice te na zidovima slika Raspetoga Isusa nad Jeruzalemom (193x130cm), četrnaest postaja križnoga puta (19x14cm), slika «Požar grada Varaždina» (149x110cm) s natpisom: «Ex voto devoti populi germanici Varasdinensis. IgnI VoMIs agItor fatIs FLorIane ResIste RespICe proh trIstes DIve patrone VICes.», slika sv. Ane (117x86cm) s natpisom «Odličena Mati sv. Ana, žalostnih razveseliteljica, Umirajućih zagovornica, svih nevoljnih presnažna pomoćnica. Moli za nas Isusa unuka tvojega najdragšega. 1877.», slika anđela Čuvara (150x93) te raspelo za bistričku procesiju na koplju sa slikom Majke Božje Bistričke.⁴⁵⁸

U istom inventaru stoji kako se na oltaru sv. Apolonije nalazila slika Srca Isusova (85x70cm) s natpisom: «O nüsses Herz meines Jesus mache das ich dich imer mehr liebe. alle tag zu bethen ein Vater unser are Maria und einen glauben», dok se na oltaru sv. Lucije nalazila slika Majke Božje Žalosne (85x70cm).⁴⁵⁹ Osim toga, opisan je i cehovski luster: «na šest grana i orlom na vrhu (dvije glave i dva krila, jedno polomljeno), a na kugli je ovaj napis: «Durch das Feuer bin ich geflossen Anton Gierc (?) hat mich gegossen für die Müller Zumft auf ansüen des Anton Senko dermalligen Zechmeister in Wasdin 1815. Emerick Ulinarisch : U : Z :».⁴⁶⁰

U kapeli se i danas nalaze sačuvane dvije nadgrobne ploče. Crvena mramorna ploča na desnom zidu nosi natpis: «Pod taracom Cirkve ove mirno / počiva Sebastian Horvath, ko j / po dovršenjih 86 let Dobe dana 4.ga Rujna /: Sept :/1842. / preminuvši / preporuča / Dušu Molitvi oneh, / Koji ova šteju doklam dojde / Gorestajanje.», dok se na suprotnom zidu nalazi bijela mramorna ploča s natpisom: «Hier Ruhen / JOHAN BAPT. KUSTER / geboren 30ten May 1772. / gestorben 24ten July 1859. // HELENA KUSTER / geborne KOOS / geboren 8ten May 1773. / gestorben 13ten März 1852. / Ruhe ihrer asche!».

⁴⁵⁷ Župni arhiv, Inventar kapele sv. Florijana 1919., 2-3.

⁴⁵⁸ Župni arhiv, Inventar kapele sv. Florijana 1932.-1934., 10.

⁴⁵⁹ Župni arhiv, Inventar kapele sv. Florijana 1932.-1934., 7-8.

⁴⁶⁰ Župni arhiv, Inventar kapele sv. Florijana 1932.-1934., 9.

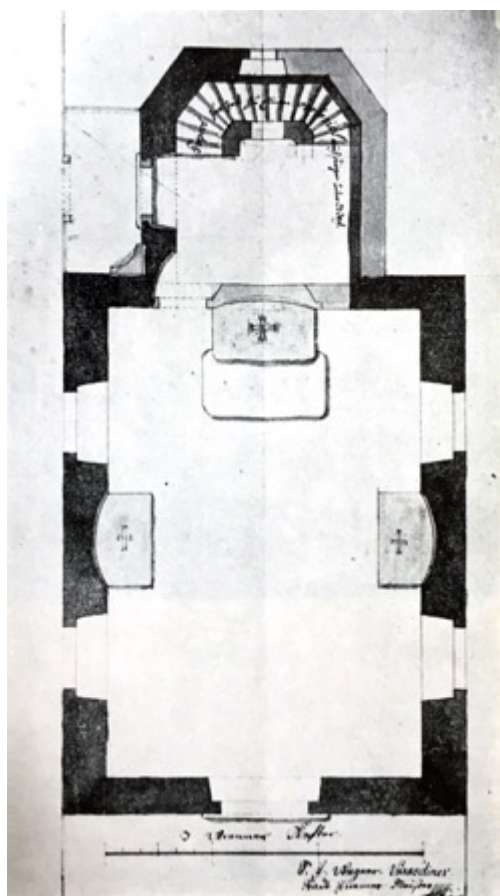
Sl.47. Skulpture s portika ispred crkve sv. Florijana

Sl.48. Skulptura sv. Florijana u niši na pročelju crkve sv. Florijana

Obnova kapele svetih Fabijana i Sebastijana

Godine 1771. godine vizitator bilježi kako je crkvice sagrađena kao zavjet građana, izuzev krova, u iznimno lošem stanju. Dapače, navodi dalje kako je pola kapele zidano, a pola drveno iz čega se može zaključiti kako su građani vjerojatno urušene dijelove nadomještali drvnom građom. Osim toga, upozorava kako je groblje posve zapušteno i toliko loše ograđeno da se na nekim mjestima može naći i veći broj životinja. Stoga predaje škrabicu za milostinju kako bi se sakupila potrebna svota novaca za obnovu. Potom predlaže da se oltari presele dok se stanje kapele ne uredi.⁴⁶¹ Međutim, šest godina kasnije (1777.), nakon požara, vizitator zatiče još gore stanje. Bilježi kako je od prošle vizitacije kapela stavljena pod interdikt te kako je posve uništena. Nalaže kako se oltari moraju ili prenijeti u crkvu sv. Florijana ili župnu crkvu, ili se kapela mora posve obnoviti. Osim toga, navodi i kako je crkveno posuđe kapele posve istrošeno te kako se ono čuva u kapeli sv. Florijana. Napominje i kako dotadašnji skrbnik Franjo Mihanović što zbog nemara, što zbog nedostatka novaca, nije uredio stanje te nalaže Magistratu neka se pobrine za potpunu obnovu.⁴⁶²

Sl.49. Plan za obnovu crkve svetih Fabijana i Sebastijana, arhitektonski snimak tesarskog majstora Simona Ignaza Wagnera, 1777. godina

⁴⁶¹ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1771., Prot. 170/XIa, str. 72.

⁴⁶² NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1777., Prot. 170/XIa, str. 72.

Obnova kapele svetih Fabijana i Sebastijana bila je prvi posao njemačkog graditelja Ivana Mihaela Taxnera u gradu Varaždinu. Taxner je za obnovu 14. lipnja 1777. godine sastavio predračun za zidarske radove u kojem je naveo kako je potrebno «podignuti tarac za pola stope, izgraditi zid prema svetištu, staro kamenje preslagati, kapelu u potpunosti pobijeliti, probiti jedan prozor i vrata...»⁴⁶³ Uz ovaj predračun sačuvan je i plan kapele svetih Fabijana i Sebastijana tesarskog majstora Simona Ignaza Wagnera, s troškovnikom od 12. lipnja 1777. godine s naslovom «Plan kompletnog popravka kapele svetih Fabijana i Sebastijan».⁴⁶⁴

Godine 1777. kapela dobiva i današnji iluzionirani oltar sv. Sebastijana koji je do sad jedino djelo atribuirano Josipu Sartoriju. Konkavna arhitektura oltara sa stupovima i gredem iznad kojeg se nalazi segmentni zabat s anđelima i atika s prikazom «Sveta tri kralja», završava baldahinom i draperijom zastora koja obuhvaća atiku. Slikane skulpture danas nisu raspoznatljive. Oltar baldahinom ulazi u svod svetišta gdje je izveden oslik Presvetog Trojstva na nebu u već spomenutoj formi Oca kao starijeg muškarca, Sina kao mlađeg muškarca koji drži križ i golubice Duha Svetoga, u oblacima s anđelima. Iluzionirana arhitektura oltara prekida se u središnjem djelu gdje se danas nalazi oltarna pala sv. Sebastijana, rad iz devetnaestog stoljeća, na mjestu koje je ranije vjerojatno stajala slika Josipa Sartorija. Lentić Kugli pretpostavlja kako je pala iz vremena prve veće obnove unutrašnjosti 1864. godine kada je u kapeli radio slikar A. Janešić.

Josip Sartori, drugi je od dvojice udomaćenih slikara, uz Blaža Grubera, koji djeluju u osamnaestom stoljeću na području grada Varaždina. Sartori koji je porijeklom Mađar, 1769. godine dobiva zagrebačko građanstvo, a 1771. i varaždinsko. Jednako kao i Blaž Gruber, Sartori je bio aktivan skrbnik sakralnih građevina, točnije župne crkve sv. Nikole sve do svoje smrti 1779. godine. Vezano uz Sartorijevu jedinu sačuvanu narudžbu, Ivy Lentić Kugli pronašla je i troškovnik ove narudžbe datiran 14. srpnja 1777. godine:

«Überschlag über das Gottershaus und Vilial Capellen S. Sebastiani, von Dischler, Bildhauer und Maller, zu ein höchst benedigter Arbeit:

Von Dischler für die Architectur Postament samt Anthipentium 16 Fl.

Von Bildhauer zwei Figuren samt Cirathen 20 Fl.

Von Maller für ein neues Aldarbilt, den Aldar in fresco zu malen, die Bildhauere Arbeit zu vergolden, und Dischler arbeit zu marmorisieren 60 Fl.

96 Fl.

Josephus Sartori, Maller»⁴⁶⁵

⁴⁶³ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 35.

⁴⁶⁴ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 36.

⁴⁶⁵ Nav. prema Ivy Lentić Kugli, «Varaždinski slikar 18. stoljeća Josephus Sartori» U: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XVIII, br. 1.*, Zagreb (1969), 20.

Dakle, Sartori je u kapeli oslikao iluzionistički oltar, novu palu te pozlatio i marmorizirao arhitekturu oltara. Oltar danas sačuvan u kombinaciji iluzionistički oslikanog oltara i drvenih arhitektonskih dijelova, prema sudu Jasmine Nestić izvorno nije bio izveden u tako kompleksnoj cjelini. Oslik je tijekom obnove 1864. godine bio zagrađen drvenom arhitekturom, koju je 1937. godine odstranio majstor Hohnjec iz Celja.⁴⁶⁶ Time je ponovno otkrivena zidna slika s medaljonom «Sveta tri kralja». Lentić Kugli još 1969. godine prosuđuje kako je Hohnjecova slikarska intervencija izvedena nestručno, kako je stanje oslika izrazito loše te kako cijela situacija zahtjeva hitnu stručnu restauratorsku i konzervatorsku intervenciju.⁴⁶⁷ Danas izgubljene naslikane skulpture sv. Fabijana i sv. Jeronima, koje spominje Lentić Kugli, bile su naslikane naknadno dok prvotno naslikane svetačke skulpture danas skrivaju drveni stupovi iz čega se može zaključiti kako su oni, jednako kao i oslikane skulpture sv. Fabijana i sv. Jeronima bili dodani naknadno. Nestić smatra kako je zbog obnova u devetnaestom i dvadesetom stoljeću teško procijeniti Sartorijevu izvedbu ovog oltara. Dok njegova kraćenja slikane arhitekture ocjenjuje pomalo nespretnima, figuraliku ipak smatra previše oštećenom za donošenje sudova.⁴⁶⁸ Ujedno smatra kako se naručivanje iluzioniranih oltara za razliku od skulptorski izvedenih, može objasniti na dva načina. Nesumnjivo je narudžbi iluzioniranih oltara pridonijela činjenica kako je slikarski medij bio financijski pristupačniji, međutim njihovo naručivanje i od strane velikaških obitelji govori kako su se takvi oltari pretvorili u svojevrstu modu.⁴⁶⁹ Ovdje se vrlo vjerojatno radilo o kombinaciji oba faktora. O narudžbi ovog oltara svjedočio je danas posve izgubljeni natpis koji je Ivy Lentić Kugli 1969. godine još uspjela zabilježiti. Naime, bočno od oltara nalazile su se naslikane vrpce s natpisom: «Balthasar v. Ballogh, geboren in Varasdin 1726.» te na suprotnoj strani istovjetan natpis o njegovoj ženi, Emanuele, rođenoj 1741. godine.⁴⁷⁰ Osim toga, ovaj natpis, s obzirom na ime donatora, objašnjava ikonografski odabir prikaza «Sveta tri kralja» na oslikanom zabatu oltara.

O uspješnoj obnovi kapele svjedoči zapis vizitatora 1780. godine koji bilježi kako je kapela popravljena, bogoslužje dozvoljeno, a svetište oslikano.⁴⁷¹ Isti podatak daje i izvještaj vizitacije

⁴⁶⁶ Jasmina Nestić, *Iluzionirani oltari XVIII. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske, doktorska disertacija*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014., 376.

⁴⁶⁷ Usp. Ivy Lentić Kugli, «Varaždinski slikar 18. stoljeća Josephus Sartori» U: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XVIII, br. 1.*, Zagreb (1969), 22.

⁴⁶⁸ Usp. Jasmina Nestić, *Iluzionirani oltari XVIII. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske, doktorska disertacija*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014., 201.

⁴⁶⁹ Više u Jasmina Nestić, *nav. dj.*, 2014.,

⁴⁷⁰ Usp. Ivy Lentić Kugli, «Varaždinski slikar 18. stoljeća Josephus Sartori» U: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XVIII, br. 1.*, Zagreb (1969), 21.

⁴⁷¹ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1780., Prot. 170/XIa, str. 266.

1808. godine koji spominje oltar svetih Fabijana i Sebastijana s oltarnom slikom i oslikanim svetištem i svodom.⁴⁷²

Sl.50. Glavni oltar sv. Sebastijana, Josip Sartori, 1777.

⁴⁷² NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str.47.

Sl.51. Detalj s glavnog oltara sv. Sebastijana, «Sveta Tri kralja»

Sl.52. Oslík na svodu svetišta, «Presveto Trojstvo»

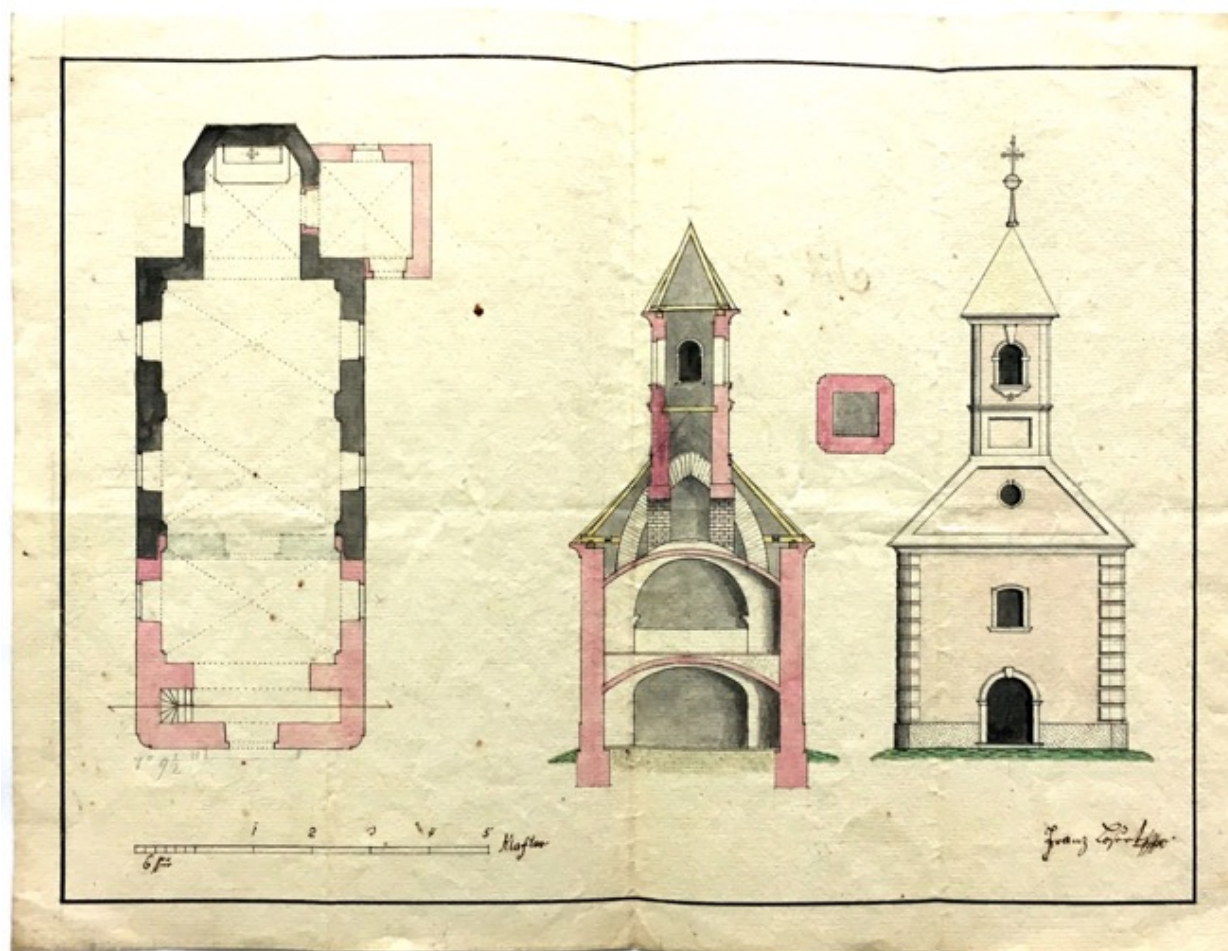
Sl.53. Glavni oltar sv. Sebastijana, detalj

Već dvadeset godina nakon prve obnove, Franjo Lossert produžio je kapelu i izgradio novo pročelje. Godine 1796. sastavio je predračun datiran 24. ožujka te priložio plan s tlocrtom, presjekom i pročeljem.⁴⁷³ Na predračunu s konačnom sumom od 432 forinti navedeno je «Mauer Meister überschlag über die Sevastiany Kirchen bey welcher zu Vergrösserung 3 Klafter lang darzubauen wie auch ein gemauerter Thurm angetragen...».⁴⁷⁴ Tri godine kasnije sklopio je ugovor sa skrbnicima kapele: «Endtes unterzeichneter verobligiere mich beygewogenen Sub B Plan und dössen Überschlag Sub A betreffende Mauer Arbeith, ohne Thurm und Sagrestey, vor

⁴⁷³ DAVŽ, 2. PGV. 1464/ 1796

⁴⁷⁴ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 45.

die angezeigte Überschlag Summa 120 For. der Kirchen zu Bey Hilf anzunehmen, wie auch den Bau in gutten Stand herzustellen...3»⁴⁷⁵. Osim ugovora i plana s predračunom majstora Franje Losserta, sačuvan je i za ovu pregradnju predračun tesarskog majstora Simona Ignaza Wagnera datiran 30. ožujka 1796. godine, a koji je iznosio 120 forinti i 12 krajcara.⁴⁷⁶ Tijekom ovih radova lađa crkve je produžena, sagrađeno je novo predvorje s novo podignutim zidanim tornjem i sakristija s desne strane svetišta, a prema ugovoru grad je morao snositi troškove za građevinski materijal i radnike.⁴⁷⁷ Radovi su vrlo vjerojatno dovršeni tek 1806. godine budući da izvještaj vizitacije 1808. godine navodi kako je tek tada dovršena sakristija.⁴⁷⁸

Sl.54. Plan za produženje kapele svetih Fabijana i Sebastijana i novo pročelje, Franjo Lossert, 1796. godina

⁴⁷⁵ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 45.

⁴⁷⁶ 2.PGV br. 1464/1796. g.

⁴⁷⁷ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 1981., 45.

⁴⁷⁸ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str. 47.

Sl.55. Kapela svetih Fabijana i Sebastijana, pročelje

Dok se 1760. godine bilježe čak četiri oltara (ne navodeći titulare) vizitator 1808. godine bilježi tri oltara, glavni oltar sv. Sebastijana s pripadajućom slikom, drugi oltar sv. Rozalije i treći posvećen sv. Jakovu Apostolu. Osim toga, vizitator iste godine bilježi kako se u kapeli izuzev na blagdan sv. Sebastijana kada se održavala svečana procesija od župne crkve prema kapeli, misno slavlje održavalo i na blagdan sv. Jakova.⁴⁷⁹ Budući da se apostoli sv. Filip i sv. Jakov slave na isti dan, vrlo vjerojatno se vizitator pri tituliranju oltara referirao samo na jednog od apostola, misleći pritom na već u prethodnim izvještajima vizitacija spomenuti oltar sv. Filipa s oltarnom palom koju je Blaž Gruber naslikao 1727. godine.⁴⁸⁰

⁴⁷⁹ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str. 47.

⁴⁸⁰ Martyrologium Romanum: «11 Maji Natalis beatorum Philippi et Jacobi Apostolorum. Ex his Philippus, cum omnem fere Scythiam ad Christi fidem convertisset, tandem apud Hierapolim, Asiae civitatem, cruci affixus et lapidibus obrutus, glorioso fine quievit; Jacobus vero, qui et frater Domini legitur et primus Hierosolymorum Episcopus, e pinna Templi praecipitatus, con fractis inde cruribus, ac fullonis fuste in cerebro percussus, interiit, ibique, non longe a Templo sepultus est.» <http://www.liturgialatina.org/martyrologium/15.htm> (Datum posjete: 1. listopad 2017.)

Kapela je tijekom devetnaestog stoljeća bila nekoliko puta obnavljana, 1864., 1876. te u dvadesetom stoljeću 1937. godine.⁴⁸¹ U Spomenici varaždinske župe Sv. Nikole stoji zapis od 10. listopada 1937. župnika Mihovila Kanotija vezan uz posljednju obnovu: «'Kapelu sv. Fabijana i Sebastijana našao sam prigodom primopredaje župe u najderutnijem stanju. Upravo je bilo nedostojno da se je služba Božja vršila u takvoj kapeli. Kapela sama nema dostatne glavnice, ljudi će teško sabrati potrebitu svotu, pa sam tražio dobrotvora, koji bi bio voljan u tu svrhu žrtvovati oko 10 000 dinara. Ne nađoh ga. A vruće sam želio i krajnja je bila potreba da se kapela popravi. Kako sam dobro prodao prošlogodišnje vino, odlučio sam, da u čast svetim mučenicima Fabijanu i Sebastijanu svojim vlastitim novcem namirim renovaciju kapele. Po Crkvi primio, Crkvi i dajem, da bude Bogu slava a duši spas. Pozvao sam kipara Hohnjeca iz Celja, koji je kroz mjesec dana sa dva pomoćnika izveo renovaciju. Na velikom oltaru skinuo je sav stolarski posao te na opće začuđenje otkrio na zidu divni fresko oltar. Osvježio je boje i ne treba ljepšeg oltara. Nad oltarom osobito je lijepa fresko slika sv. Tri Kralja. Pokrajnji oltari sv. Filipa i sv. Rozalije bili su ruševni. Trule dijelove izmijenio je novima, slike na njima temeljito očistio, pa su sada lijepi ukras kapele... Tako renoviranu kapelu blagoslovio je kanonik i protonotar Matija Proštenik 5. rujna 1937. Na zamolbu župnika gradsko je zastupstvo dalo temeljito popraviti kapelu izvana i krov za 8000 dinara. U kapeli sv. Fabijana dogodio se tom zgodom nemio slučaj. Zidari su morali raditi i u kripti. U njoj je bilo mnogo lubanja i kosti. Jedan zidarski pomoćnik nabacivao se je s lubanjama uz pogrdne riječi. Drugi dan bio je mrtav od otrovanja. Na prstu desne ruke imao je mali otvoreni prištić, lubanjom se inficirao i umro u strašnim mukama... U kapeli sv. Fabijana kršten je trgovac Hirsl Emil koji je kao spomen dao popoditi omorikovim daskama cijelu kapelu i sakristiju. Nakon potpune renovacije kapele sv. Fabijana oduševili su se župljani za nabavu novoga harmonija i zvona. Pg. Mrazović Blaž, gradski namještenik i Milivoj Halužan, trgovac, u nekoliko dana sabraše potrebnu svotu za oboje. Harmonij nabavljen je kod tvrtke Franz Janko u Ljubljani za dinara 2.000, a zvono je salila tvrtka Lebiš u Zagrebu za dinara 1.800. Važe 37 kg a glasa je C. Posvećeno je sv. mučenicima Fabijanu i Sebastijanu, a kumovao je g. Milivoj Halužan. Blagoslovio ga je župnik Mihovil Kanoti dana 15. svibnja 1938. uz prigodni zahvalni govor dobrim darovateljima. I tako je sada kapela sv. Fabijana potpuno obnovljena i svim opremljena...»⁴⁸²

Godine 1974. nadbiskup Franjo Kuharić donio je odluku o osnutku nove župe svetih Fabijana i Sebastijana na teritoriju koji gravitira prema istoimenoj kapeli te sa spomenutom

⁴⁸¹ Usp. Jasmina Nestić, *nav. dj.*, 2014., 376.

⁴⁸² Usp. <http://www.zupa-fis.hr/hr/zupa/povijest/> (Datum posjete: 10.9.2017.)

kapelom kao privremenom župnom crkvom.⁴⁸³ Restauratorsko-konzervatorski radovi provedeni su 1984./1985. godine.⁴⁸⁴ Međutim, crkva je početkom Domovinskog rata, 1991. godine postala žrtvom ratnih stradanja. Već iduće godine obnovljena je, a nabavljena su i dva nova zvona budući da je dotadašnje jedno bilo oštećeno u ratu.⁴⁸⁵ Trenutno stanje crkve nije odgovarajuće te se u njoj ne odvija bogoslužje, osim blagdanom. Osliku u svetištu još su prije više od pola stoljeća, kao što navodi Ivy Lentić Kugli, bili potrebni konzervatorsko-restauratorski radovi. Osim toga, pogled na autobusna sjedala koja se nalaze iza crkvenih klupa vrlo lako priziva na um imaginaciju prijekora nekog od posttridentskih vizitatora.

Sl.59. Unutrašnjost kapele svetih Fabijana i Sebastijana, oprema

⁴⁸³ Usp. <http://www.zupa-fis.hr/hr/zupa/povijest/> (Datum posjete: 10.9.2017.)

⁴⁸⁴ Usp. Ivy Lentić Kugli, *nav. dj.*, 2001., 230.

⁴⁸⁵ Usp. Mario Kopjar, *ur., nav. dj.*, 2016., 105.

Obnova kapele sv. Roka

Kapela sv. Roka počinje se dograđivati već 1760-ih godina. Godine 1760. kapela još uvijek nije imala dograđenu sakristiju, ali je u razdoblju do 1765. godine kapela dobila nad transeptom kupolu iznad koje se uzdizao zvonik.⁴⁸⁶ Do 1768. godine sagrađeno je novo veće predvorje («accesit novum atrium pro majori commoditate populi»). Iste godine spominje se kako se u kapeli nalaze tri relativno stara oltara dok se tri godine kasnije navodi kako se u kapeli nalaze čak četiri stara, drvena oltara u izrazito lošem stanju.⁴⁸⁷ U istom izvještaju vizitator bilježi kako je preporučio da se skupi dovoljna količina novaca za podizanje i izradu novog prikladnog oltara.⁴⁸⁸ Do 1777. godine, očito je jedan od oltara maknut iz crkve, budući da se tada spominje tek tri.⁴⁸⁹ Između 1780. i 1784. godine, kapela je ponovno proširena budući da vizitator 1784. godine navodi kako je kapela «uti in ultima visita expassum».⁴⁹⁰ Do 1808. godine iz kapele su maknuti stari oltari te je u crkvi ostavljen samo jedan posvećen sv. Roku s dvije slike; većom novom i starijom manjom.⁴⁹¹

Sl.60. Unutrašnjost kapele sv. Roka

⁴⁸⁶ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1765., Prot. 169/X, str. 246.

⁴⁸⁷ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1768., Prot. 170/XIa, str. 6. ; 1771., Prot. 170/XIa, str. 73.

⁴⁸⁸ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1771., Prot. 170/XIa, str. 73.

⁴⁸⁹ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1777., Prot. 170/XIa, str. 174.

⁴⁹⁰ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1784., Prot. 170/XIa, str. 341.

⁴⁹¹ NAZ, KV, Arhidakonat Varaždin, Župa Varaždin, 1808., Prot. 173/XIV, str. 34.

Sl.61. Kapela sv. Roka, detalj: kupola

Tijekom devetnaestog stoljeća na oltar je postavljena skulptura sv. Roka. Godine 1962. kapela je spašena od rušenja time što su je preuzeli i obnovili kapucini. Skulptura koja se do tada nalazila na oltaru sv. Roka preseljena je u nišu iznad ulaznih vratiju, a na oltar je postavljena starija skulptura sv. Roka koja se uz kip sv. Florijana nalazila na pilu u podnožju kipa sv. Ivana Krstitelja, i to do 1918. godine kada su u tijeku nemira srušene sve tri skulpture.⁴⁹²

Sl.62. Glavni oltar sv. Roka

⁴⁹² Usp. Mario Kopjar, ur., *nav. dj.*, 2016., 90.

Sl.63. Skulptura sv. Roka, oltar sv. Roka

Sl.64. skulptura sv. Roka u niši na pročelju kapele

6. Akteri zavjetovanja i skrbnici kapela - slojevitost djelovanja u sakralnoj sferi

Iako Zapisnici Poglavarstva grada Varaždina bilježe samo utemeljenje kapele svetih Fabijana i Sebastijana, iz kasnijih izvještaja kanonskih vizitacija saznajemo kako su na sličan način u utemeljenju ostalih zavjetnih kapela također sudjelovali članovi magistrata. Stoga je moguće na temelju zavjetovanja i utemeljenja kapele svetih Fabijana i Sebastijana pokušati dati uvid u aktere zavjetovanja te pritom prvenstveno utvrditi njihov politički i društveni status u gradu te naposljetku pokušati interpretirati njihovo djelovanje u duhovnom tj. sakralnom životu grada. Za početak, bitno je napomenuti nešto o samom djelovanju gradske uprave, tj. magistrata, koji je, kao što ćemo vidjeti imao primarnu ulogu u spomenutom zavjetovanju. Naime, još od privilegija ugarsko-hrvatskog kralja Andrije II. iz 1209. godine koji je učinio Varaždin slobodnim kraljevskim gradom, građani su postali izuzeti od sudbene vlasti župana te pritom dobili pravo da sami biraju gradskog suca koji je tada obnašao i sudbenu i izvršnu vlast. Značajka ovog najranijeg razdoblja gradske uprave bio je neposredniji utjecaj građana na izbor gradske uprave budući da je tada građanstvo slobodno i izravno biralo suca i gradske jurate tj. vijećnike ili prisežnike. Svake se godine sastajao zbor građana kao *tota communitas* ili *universitas civium*, tj. cijela općina ili zajednica građana koja je na točno određen dan izabirala gradske dužnosnike.⁴⁹³ Osim gradskog suca, poglavarstvo su činili gradski prisežnici ili vijećnici (jurati), koji su zajedno sa sucem obnašali sudsku dužnost, općinski ljudi ili općinari (*viri communes*), zastupnici četvrti (*magistri quartaliones*) i kapetani. Uz ove funkcije svake su se godine birali procjenitelji (*magistri fori*), upravitelji hospitala, upravitelji gradskih kmetova, soci (upravitelji prihoda), vratari, upravitelji škole i notari.⁴⁹⁴ Krajem sedamnaestog stoljeća počinju se javljati razmirice građana s magistratom zbog sve veće posrednosti u izbornom postupku, ali i provođenja samovolje članova magistrata. Do postupnih promjena došlo je krajem srednjovjekovnog razdoblja i to u izboru pripadnika gradskog poglavarstva. Naime, izborni postupak tekao je tako što su se prvo u pojedinim dijelovima grada birali općinski zastupnici koji su zatim tjedan kasnije birali suca. Nakon toga bi sudac naknadno odabirao šest prisežnika te zatim općinski zastupnici ponovno njih šest. Ovaj postupak koji se nazivao *restauratio* ili *renovatio magistratualis* naposljetku je rezultirao s

⁴⁹³ Usp. Zlatko Herkov, «Organizacija uprave grada Varaždina i njezin djelokrug od 15.-do 18. stoljeća» U: Andre Mohorovičić, ur., *Varaždinski zbornik 1181.-1981. (zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. povodom obilježavanja 800. godišnjice rada)*. Varaždin: tisak «Varteks», RO Tiskara, 1983., 312-313.

⁴⁹⁴ Usp. Neven Budak, «Gradske oligarhije u 17. stoljeću u sjeverozapadnoj Hrvatskoj» U: *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1988*, Zagreb, 1995., 91.

izabranih dvadeset i četiri prisežnika od kojih je prvih dvanaest, *iudices consilarii*, činilo vijeće, dok je drugih dvanaest, *iudices communitalis* činilo općinu.⁴⁹⁵ Time je započeo proces postupnog gubitka rane demokracije grada koji će svoj vrhunac dostići krajem sedamnaestog stoljeća. Neven Budak navodi kako je upravo u Varaždinu proces zatvaranja gradske uprave i njene oligarhizacije najviše došao do izražaja te kako je demokratski način uprave bio napušten već 1590-ih godina. Naime, obnašatelji funkcija od tada su se sve rjeđe smjenjivali. Postotak pripadnika stare uprave u novoizabranoj upravi od tih se godina nije spuštao ispod 60%, dok se najmanji postoci pripadnika stare uprave u novoizabranoj javljaju najviše u razdobljima smjena generacije tj. smrti starijih članova uprave. Pritom su se najčešće mijenjali suci i gradski vijećnici. Budak navodi kako je na prijelazu iz šesnaestog u sedamnaesto stoljeće samo pet osoba vršilo trinaest sudačkih mandata dok je 157 funkcija gradskih vijećnika bilo obnašalo tek 37 različitih osoba. Stoga zaključuje kako je već početkom sedamnaestog stoljeća došlo do konačnog zatvaranja gradske uprave pri čemu je manja skupina pojedinaca akumulirala svu vlast u gradu.⁴⁹⁶ Vrlo često su upravo pripadnici te skupine pojedinaca dobili plemstvo te se u idućem stoljeću oformili kao novo gradsko plemstvo. Istraživači koji su se bavili varaždinskim gradskim plemstvom (Neven Budak, Višnja Burek) slažu se kako se međutim te skupine pojedinaca i obitelji ne mogu smatrati gradskim patricijatom već gradskim oligarhatom te kako su u tu skupinu pripadali svi istaknutiji i bogatiji pojedinci i rodovi koji su kontinuirano obnašali funkcije sudaca i vijećnika, a od kojih su većina bili ili postali pripadnici gradskog plemstva. Naime, Burek smatra kako je proces stvaranja gradskih patricijskih loza u kontinentalnim gradovima ipak započeo prekasno te samim time bio i prerano zaustavljen.⁴⁹⁷ Što se tiče gradskog plemstva, Višnja Burek je na temelju analize zapisnika gradskog poglavarstva ustanovila kako je broj plemića u sedamnaestom stoljeću u stalnom je porastu da bi nakon toga došlo do stagnacije. Dakako, budući da je analiza učinjena na temelju zapisnika gradskog poglavarstva u kojem se najviše javljaju kupoprodajni ugovori, te budući da je za očekivati da se plemstvo zbog veće kupovne i prodajne moći u spomenutim zapisnicima javlja češće od ostalih građana, rezultat od 19,34% plemića od ukupnih građana za godinu 1684. ipak može biti nešto manji.⁴⁹⁸ Ipak, do povećanja broja plemstva sasvim sigurno je došlo što odgovara i zbivanjima u ostatku Monarhije, ali i činjenici kako su časnici Varaždinskog generalata koji su se naseljavali u gradu uglavnom bili pripadnici plemstva. Međutim, povećanje udjela plemstva u gradu se najviše može objasniti usponom postojećeg gradskog stanovništva, većinom starijih

⁴⁹⁵ Usp. Neven Budak, *nav. dj.*, 1995., 91.

⁴⁹⁶ Usp. Neven Budak, *nav. dj.*, 1995., 92.

⁴⁹⁷ Usp. Višnja Burek, «Društvene i ekonomske značajske varaždinskog gradskog plemstva u 17. stoljeću» U: *Historia Varasdiensis. Časopis za varaždinsku povjesnicu*, vol 2., no., 1., 2012., 125.

⁴⁹⁸ Usp. Višnja Burek, *nav. dj.*, 2012., 128., 130.

bogatih obrtničkih obitelji u plemićki stalež. Osim toga, Burek je analizom broja plemića i neplemića u magistratu tijekom sedamnaestog stoljeća otkrila kako se udio plemića u magistratu tijekom stoljeća bitno povećao te je 1680. godine kada je i utemeljena kapela svetih Fabijana i Sebastijana iznosio 75%. Također, vidljivo je kako su nakon 1622. godine suci i notari bili ujedno i pripadnici gradskog plemstva.⁴⁹⁹

Ipak, oligarhizacija gradske uprave nije prošla bez nemira i uplitanja izvangradskih struktura. Naime, upravo je prvi statut grada nametnut u okolnostima izrazitih borbi među građanima Varaždina. Nakon što je godine 1697. i 1698. na čelo gradske uprave bio kao gradski sudac izabran plemić Matija Marić, građani su nakon nekog vremena, počeli izražavati vlastito nezadovoljstvo njegovim radom te ga pritom svrgnuli s položaja gradskog suca. Zbog pobuna do kojih je došlo u gradu, Hrvatski Sabor je odlučio riješiti problem te utvrditi nepravilnosti do kojih je došlo u radu magistrata.⁵⁰⁰ Pritom je određeno kako će kraljevinski prabilježnik Juraj Plemić urediti stanje u upravi grada te usuglasiti funkcioniranje magistrata prema obrascima i iskustvima u ostalim slobodnim kraljevskim gradovima. Stoga je izrađen statut koji je prvo morao prihvatiti župan Erdödy te zatim i čelnici magistrata. Magistrat je statut prihvatio uz obrazloženje kako će se njime uvesti jasniji red u vođenju poslova grada. Međutim, iako se činilo kako je ovaj statut bio nametnut gradu i magistratu, sadržaj statuta jasno pokazuje kako su pokretači istrage kraljevinskog prabilježnika Jurja Plemića bili upravo varaždinski plemići koji su time željeli učvrstiti daljnju vlast u gradskoj upravi te onemogućiti daljnje bune i veći utjecaj ostalih građana.⁵⁰¹ Naime, prethodni statut grada iz 1699. godine donio je iznimne izmjene izbornog postupka. Izbor za gradskog suca postao je ograničen primarno na kandidate iz redova gradskih ili plemićkih vijećnika te na formalno obrazovane građane. Pritom su pravo glasa u izboru novog gradskog suca i vijećnika imali samo članovi poglavarstva, cehovski majstori, župnik, kaštelan tvrđe i varaždinski plemići te ostali obrazovani građani. Time je zapravo okrunjen proces koji je započeo još tijekom petnaestog stoljeća pri čemu se demokracija u izboru gradskog magistrata sve više smanjivala, a sve veću ulogu dobivala je uska skupina ljudi koja se etablirala kao gradska oligarhija.⁵⁰² Ipak, previranja u magistratu nastavila su se i tijekom idućeg stoljeća. Iste godine kada je nametnut statut, za gradskog suca bila je izabrana osoba koja nije pripadala struji varaždinskog plemstva. Stoga je iduće godine donesen novi izborni zakon koji je ukinuo dotadašnju tajnost glasanja.

⁴⁹⁹ Usp. Višnja Burek, *nav. dj.*, 2012., 135., 137., 139.

⁵⁰⁰ Usp. Zlatko Herkov, *nav. dj.*, 1983., 320.

⁵⁰¹ Usp. Zlatko Herkov, *nav. dj.*, 1983., 321.

⁵⁰² Usp. Ivan Obadić, «Reforma gradske uprave prema komisionalnom statutu grada Varaždina iz 1750. godine» U: Miroslav Šicel, ur., *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209.-2009.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*. Varaždin: HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin, Grad Varaždin, Varaždinska županija, 2009., 176-178.

Narednih nekoliko godina plemstvo je ponovno osiguralo mjesto gradskog suca te je čak svrgnuti Matija Marić bio ponovno došao na vlast. Nakon nekoliko godina pobijedili su predstavnici građana te se borba između navedenih dviju struja nastavila sve do sredine osamnaestog stoljeća kada je u okviru marijaterezijanskih reformi donesen novi statut.⁵⁰³

Upravo su u takvoj političkoj atmosferi grada bile utemeljene zavjetne kapele, dok su pritom primarni akteri bili članovi samog magistrata. Naime, iz zapisnika gradskog magistrata koji osim zapisa o utemeljenju kapele svetih Fabijana i Sebastijana uglavnom sadrži velik broj kupoprodajnih ugovora, možemo temeljem istih ugovora saznati kojem su političkom i socijalnom sloju pripadali spomenuti akteri. U zapisu o utemeljenju protukužne kapele svetih Fabijana i Sebastijana iz 1680. godine osim aktera zavjetovanja u užem smislu tj. sakupljača milostinje za izgradnju crkve i skrbnika kapela javljaju se i akteri zavjetovanja kao posjetitelji bolesnih (*visitatores infirmorum*) kao i utvrditelji bolesti (*distinctores morborum*). Potonje kategorije tada najvjerojatnije nisu imale nikakvu aktivnu funkciju budući da kuga u to vrijeme nije još bila stigla do grada te je sasvim sigurno uspostava ovih funkcija u to vrijeme imala i drugačiju ulogu od one koja je izričito bila navedena. Kao sakupljači milostinje u gradu i u gradskim predgrađima (*collectores eleemosynae*) javljaju se četiri osobe, Luka pl. Kuzmić, Ivan Musmon, Juraj Gašparić i Mihael Gašperlin od kojih su posljednja dva bila ujedno određeni i za skrbnike kapele (*aedituus*). Funkcija skrbnika kapela u tom je razdoblju podrazumijevala osobe koje su bile zadužene za upravljanje sakupljenim novcem kao i za izgradnju kapele (*...aedificandae capellae ordinantur statim*). U narednim je godinama, nakon izgradnje crkve ili kapele, funkcija skrbnika podrazumijevala vođenje računa o prihodima i rashodima kapele kao i upravljanje novcem i posjedima koje je pojedina kapela dobila. Osim sakupljača milostinje i skrbnika kapela kao posjetitelji bolesnih i utvrditelji bolesti u gradu i gradskim predgrađima javlja se ukupno devet osoba od kojih njih šestero (Ivan pl. Vidaković, Ilija pl. Smuker, Mihael pl. Ennyey, Juraj Krančić, pl. Juraj St. Klik i Mihael Glavač) možemo definirati kao posjetitelje bolesnih, dok se njih trojica (Andrija Benčić, Filip Krajačić i Lovro Miković) javljaju kao kirurzi tj. vjerojatno razlikovatelji bolesti. Ono što se pri pokušaju definiranja njihovog političkog i društvenog statusa pokazalo znakovitim jest kako je od ukupno deseterice sakupljača milostinje i posjetitelja bolesnih u gradu i gradskim predgrađima njih čak 60% obnašalo funkciju gradskog vijećnika u magistratu. Osim toga, njih petero tj. 50% pripadalo je sloju *nobilis*, tj. gradskom plemstvu. Također, njih petero se u zapisnicima javlja kao prethodni ili budući skrbnici župne crkve sv. Nikole ili kapele sv. Florijana, dakle kao osobe koje su inače već ranije ili će u budućnosti obnašati funkciju u vjerskom

⁵⁰³ Usp. Ivan Obadić, *nav. dj.*, 2009., 180.

životu grada kao upravitelji crkvenom imovinom. Naposljetku, od ukupno desetero sakupljača milostinje i posjetitelja bolesnih u gradu i gradskim predgrađima njih samo trojica se javljaju isključivo kao građani, dakle ne ni kao gradski vijećnici, ni kao gradsko plemstvo, ni kao prethodni ili budući skrbnici kapele, te njihov odabir za ovu posebnu funkciju temeljem nekog posebnog društvenog ili drugog statusa u gradu iz zapisnika gradskog poglavarstva nije dokučiv. Dapače, upravo su njih dvojica osim kao sakupljači milostinje u predgrađima bili postavljeni za prve skrbnike kapele svetih Fabijana i Sebastijana što je s obzirom na njihove dužnosti zahtjevalo nužnu pismenost.

U tablici pod naslovom «Politički i društveni status aktera utemeljenja kapele svetih Fabijana Sebastijana i njihove dužnosti» može se jasnije razabrati koji su točno pojedinci pripadali sloju gradskog plemstva, koja im je dužnost bila određena prilikom utemeljenja te koje su funkcije spomenute u zapisnicima gradskog poglavarstva inače obnašali. Naposljetku, vjerojatno i nije toliko začuđujuće što se među sakupljačima milostinje našao jedan gradski plemić i gradski vijećnik koji je već prethodno obnašao funkciju skrbnika župne crkve sv. Nikole kao i funkciju upravitelja gradskih kmetova. Također, iz zapisa o utemeljenju kapele svetih Fabijana i Sebastijana i svega navedenog vidljivo je kako je sam magistrat kao najviše tijelo gradske vlasti i građana slobodnog kraljevskog grada Varaždina u ime cijele zajednice provodio zavjetovanje i utemeljenje zavjetne kapele. Uostalom, neraskidiva veza između sakralne i svjetovne sfere u gradu vidljiva je i u činjenici što su upravo gradski vijećnici često uz bogatiji i obrazovaniji građanstva obnašali funkcije skrbnika kapele što je i za očekivati s obzirom na odgovornost funkcije i nužnu razinu pismenosti koju je ona zahtijevala. Ipak, ono što je svakako začuđujuće jest uspostava i odabir osoba za funkciju posjetitelja bolesnih koji su zajedno s kirurzima kao utvrđiteljima bolesnih trebali vjerojatno u slučaju pojave kuge u Varaždinu posjećivati bolesne. Kao što je opisano u drugom poglavlju, iako u to vrijeme uzročnik kuge nije bio poznat, svakako jesu postojala barem već dvjesto godina ustaljena svijest kako se kuga prenosi s čovjeka ili okuženih mjesta na čovjeka što je uostalom tada dovelo i do uvođenja karantena, ograničenja kretanja, obilježavanja okuženih kuća, bježanja iz grada u ruralna područja i drugih mehanizama obrane od kuge. Takva saznanja svakako su bila raširena u Varaždinu o čemu uostalom govore i uvedene mjere ograničenja kretanja. Nadalje, bitno je podsjetiti kako se radilo o bolesti koja se izrazito brzo širila, a postotak smrtnosti među oboljelima iznosio je u slučaju bubonske kuge oko 60%. Uostalom, sama činjenica što je upravo epidemija kuge postala jednim povodom zavjetovanja izgradnjom i opremanjem čitave kapele svjedoči o tome koliko su tadašnji građani shvaćali ozbiljnost opasnosti. Sve navedeno nimalo ne ide u prilog shvaćanju funkcije posjetitelja bolesnih, a još manje shvaćanju odabira osoba za obavljanje te funkcije. Od šestero posjetitelja bolesnih u

gradu i gradskim predgrađima njih petero obnašali su funkciju gradskog vijećnika, a isti broj osoba pripadao je sloju gradskog plemstva. Samo jedan gradski plemić nije ujedno bio i gradski vijećnik te samo jedan gradski vijećnik nije bio ujedno i *nobilis*. Dakle, za posjetitelje oboljelih od kuge, izrazito opasnu i nezavidnu funkciju, bili su postavljeni zaista najviši slojevi gradskog društva i uprave. Ne samo da se postavlja pitanje kako interpretirati uopće uspostavu navedene funkcije već i ono što je još više začuđujuće za suvremene mentalitete, kako interpretirati odabir pripadnika najviših slojeva grada, gradskog plemstva i gradskih vijećnika, upravo za tu funkciju.

Zašto je uopće uspostavljena funkcija posjetitelja bolesnih (*visitatores infirmorum*) te izuzev pitanja o svrsi te funkcije, koja je bila svrha postavljanja pripadnika najviših slojeva gradskog društva za tu funkciju, preciznije, koju su svrhu mogli gradski vijećnici, pripadnici gradskog plemstva, i kao pojedinci, ali i kao zajednica magistrata, vidjeti u obavljanju te funkcije?

Pierre Bourdieu, jedan od utjecajnijih sociologa i filozofa dvadesetog stoljeća, u svojim se radovima bavio stvaranjem, raspodjelom i načinima očuvanja i prijenosa moći u društvu. Bourdieu pritom detektira i razlučuje više vrsta kapitala kao što su ekonomski, kulturni, društveni i simbolički kapital s kojima pojedinac raspolaže u društvu. Imajući na umu simbole kao sredstva društvene integracije, znanja i komunikacije, posebno se osvrće na simboličku moć, navodeći kako simbolički kapital nije ništa drugo nego ekonomski ili kulturni kapital kada je prepoznat i raspoznatljiv putem kategorija percepcije koje nameće, čime tada stvara i osnažuje odnose moći koji formiraju društveni prostor.⁵⁰⁴ Nadalje, prema Bourdieuu, posve je pogrešno reducirati političko djelovanje pa time i političku povijest na svojevrsnu epifnomensku manifestaciju ekonomskih i društvenih sila. Time bi se ignorirala ne samo efektivnost simboličke reprezentacije već i stvarna politička moć vladajućih, koja, koliko god ovisila o ekonomskim i društvenim silama, ima stvarni utjecaj na te sile zahvaljujući kontroli instrumenata vlasti nad stvarima i ljudima. Politički kapital je oblik simboličkog kapitala koji se zasniva na povjerenju odnosno prepoznavanju mnogobrojnih obilježja moći koje se pridjevaju osobi ili funkciji kod kojih se prepoznaju. Bourdieu navedeno prema Émileu Benvenisteu razaznaje kao kredit, odnosno povjerenje koji osoba prenosi na drugu osobu pritom vjerujući u nju, ali i očekujući zaštitu od nje.⁵⁰⁵ Nadalje, odnos koji politički akteri imaju prema podređenima, onima kojima vladaju, uvijek je više ili manje određen odnosom koji vladaju imaju prema svojim političkim suparnicima. Naime, vladajući uvijek služe interesu onih kojima vladaju upravo i samo u toj mjeri u kojoj istovremeno služe i samima sebi.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ Usp. Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, Polity Press, 1991., 166. ; Pierre Bourdieu, «Social Space and Symbolic Power» U: *Sociological Theory*, Vol. 7, No. 1. (1989.), 21.

⁵⁰⁵ Usp. Pierre Bourdieu, *nav. dj.*, 1991., 192.

⁵⁰⁶ Usp. Pierre Bourdieu, *nav. dj.*, 1991., 182-183.

Imajući na umu navedeno, dok se simbolički kapital može manifestirati u uobičajenim formama poput plemićkih i obrazovnih titula, gore navedeni primjer pokretanja i vođenja zavjetovanja u ime građana kao i prihvaćanje tada moguće iznimno opasne funkcije posjetitelja bolesnih, također se može interpretirati kao jedan od oblika simboličkog kapitala koji je članovima magistrata i gradskom plemstvu pružio mogućnost dodatne legitimacije vlasti. Navedeni akteri zavjetovanja, ujedno i članovi magistrata i gradskog plemstva, svojim su činom nastupili kao svojevrsni supstitut zajednice koja je preko njih izvršila zavjetovanje. Imajući na umu opisana previranja u radu magistrata, spomenuti akteri su putem zavjetovanja, predstavljajući zajednicu u kriznom vremenu sasvim sigurno svojim činom afirmirali vlastitu političku i društvenu moć unutar sustava raspodjele moći u gradu.

Uzimajući u obzir ipak najbitniju sferu ovog zavjetovanja, tj. onu duhovnu, potrebno je imati na umu da je samo zavjetovanje izvedeno upravo zato da bi se «odvratio bič Svemogućega Boga», koji se pritom shvaćao kao kazna za počinjene grijehе zajednice. Zavjetovanje izgradnjom kapele je pritom, jednako kao i zavjetne procesije i ostali oblici zavjetovanja, imalo ulogu svojevrsnog otkupljenja za počinjene grijehе, očekujući od Boga spasenje od nadolazeće kazne. Imajući na umu navedeno kao i gore opisanu primarnu ulogu gradskih vijećnika i gradskog plemstva kao glavnih aktera zavjetovanja interpretiranu kao akumulaciju simboličkog kapitala u svrhu političke afirmacije i legitimacije, moguće je cjelokupno zavjetovanje i funkciju posjetitelja bolesnih interpretirati u sličnom ključu. Pritom je potrebno modificirati teoriju o religijskom i duhovnom kapitalu, ali i nadopuniti je saznanjima o uobličavanju katoličkog mentaliteta sedamnaestog stoljeća.

Iako se Bourdieu u svojim pisanjima dotiče sociologije religije te njegovi koncepti imaju svoje temelje u sociologiji religije Durkheima, Marxa i Webera, religija ipak ima marginalan status u Bourdieovom radu.⁵⁰⁷ Francuski sociolog religije Erwin Dianteill smatra kako je Bourdieova postojeća sociologija religije prije svega sociologija katolicizma i to prvenstveno katolicizma prije reformacije i katoličke obnove.⁵⁰⁸ Prema Bourdieuu, religijska moć ili religijski kapital ovisi o materijalnim i simboličkim silama grupe koja tvrdi kako može pružiti usluge potrebne za zadovoljenje vjerskih tj. nadnaravnih interesa.⁵⁰⁹ Pritom se misli na primarne pružatelje vjerskih

⁵⁰⁷ Usp. Erwin Dianteill, «Pierre Bourdieu and the sociology of religion: a central and peripheral concern» U: *Theory and Society*, vol. 31, no. 5/6, *Special Issue on The Sociology of Symbolic Power: A Special Issue In Memory of Pierre Bourdieu* (2003.), 529.

⁵⁰⁸ Usp. Erwin Dianteill, *nav. dj.*, (2003.), 535.

⁵⁰⁹ Usp. David Swartz, «Bridging the Study of Culture and Religion: Pierre Bourdieu's Political Economy of Symbolic Power» U: *Sociology of Religion*, vol. 57., No. 1., *Special Issue: Sociology of culture and Sociology of Religion* (1996.), 82-83.

usluga koji u svojim rukama drže svu koncentraciju hijerarhizirane moći, a to se uglavnom odnosilo historijski kontekst francuskog katolicizma prije reformacijskih pokreta. Erwan Dianteill upravo u religijskoj sferi vidi najčišće prakticiranje simboličke moći u odnosu na ostale društvene aktivnosti.⁵¹⁰ Pritom je stvaranje religijskog polja popraćeno predavanjem religijskog kapitala iz ruku laika u grupaciju vjerskih stručnjaka koji zatim stvaraju formu namjerno uređenu oko tajnog znanja. Noviji radovi o religijskom kapitalu iako temeljeni na bourdieovskim konceptima, nisu kao takvi Bourdieovi. Jedna od njih je i teorija od duhovnom kapitalu Bradforda Vertera koja modificira Bourdieova shvaćanja posebice u razumijevanju djelovanja pojedinca i kulturne produkcije, problematizirajući pritom fenomene poput vjerskog obraćenja, eklekticizma i društvene mobilnosti.⁵¹¹ Verter smatra da Bourdieu u svojoj sociologiji religije promatra religiju gotovo isključivo u organizacijskoj sferi poimajući pritom religiju uglavnom u okviru volterovske predodžbe rimskog katolicizma prvenstveno kao sredstva eksploatacije i ugnjetavanja što su naposljetku suviše rigidne kategorije za proučavanje duhovnog polja.⁵¹² Verter smatra kako duhovna sfera može biti smatrana vrstom kulturnog kapitala pri se čemu osobna pobožnost može smatrati produktom društvenih odnosa te time i oznakom statusa pojedinca unutar polja obilježenog borbama za dominaciju. Duhovno znanje, sposobnosti i preferencije mogu se shvaćati kao važni čimbenici u ekonomiji simboličkog dobra.⁵¹³ Bourdieu u svojoj sociologiji religije akumulaciju religijskog kapitala ograničava isključivo na one koji ga stvaraju, negirajući pritom laicima mogućnost akumulacije tog kapitala smatrajući kako su oni isključivo samo indoktrinirani kako bi naturalizirali određeni religijski habitus kao bazu svih misli, percepcija i djelovanja u skladu s normama religijske reprezentacije naravnog i nadnaravnog života. Bourdieu time ne otvara mogućnost analize utjecaja religijskog kapitala na društvenu dinamiku neovisno o religijskim stručnjacima.⁵¹⁴

Zavjetovanje građana kao zajednice moguće je interpretirati u sferi akumulacije simboličkog kapitala. Pritom je potrebno imati na umu grad Varaždin kao zajednicu unutar mreže moći ostalih gradova, pri čemu je grad podizanjem čak triju zavjetnih kapela mogao i morao nastupiti kao sredina koja se odlikuje iznimnim razvojem. Ipak, ova interpretacija s obzirom na stvarnu opasnost u razdoblju u kojem su protukužne kapele bile podizane, kao i na stanje osiromašenosti i destrukcije neposredno nakon požara, a prije podizanja protupožarne kapele, ne

⁵¹⁰ Usp. Erwin Dianteill, *nav. dj.*, (2003.), 543.

⁵¹¹ Usp. Bradford Verter, *Spiritual Capital: Theorizing Religion with Bourdieu against Bourdieu U: Sociological Theory, Vol. 21, No. 2* (2003.), 150.

⁵¹² Usp. Bradford Verter, *nav. dj.*, (2003.), 151.

⁵¹³ Usp. Bradford Verter, *nav. dj.*, (2003.), 152.

⁵¹⁴ Usp. Bradford Verter, *nav. dj.*, (2003.), 157.

može se smatrati održivom. Ne samo da zavjetovanja građana kao zajednice nije moguće interpretirati iz perspektive potrebe za akumulacijom simboličkog kapitala te pozicioniranja grada u okviru sustava moći i dominacije ostalih gradova čak i ako je ta sfera u jednoj mjeri postojala, već čak ni primarno sudjelovanje glavnih aktera zavjetovanja kao pojedinaca i kao zajednice magistrata i gradskog plemstva nije moguće interpretirati isključivo iz perspektive akumulacije simboličkog kapitala. Stoga je u interpretaciju djelovanja aktera zavjetovanja potrebno uvrstiti i naoko najvažniji čimbenik zavjetovanja, onaj sakralni, te ujedno i proširiti Bourdieovo shvaćanje o nužnosti akumulacije religijskog kapitala i na laike, većinski dio Crkve. Kao što je spomenuto u prethodnom poglavlju o zavjetovanju utemeljenjem kapele svetih Fabijana i Sebastijana, građani su osim u samom činu zavjetovanja u gradskoj vijećnici, u zavjetovanju sudjelovali i davanjem milostinje, tj. novca i ostalog potrebnog za izgradnju kapele. Kao što će se prikazati u idućem poglavlju, dio iz izvještaja koji govori o građanima koji su u mogućnosti i nositi kamenje za temelje same kapele, bio je ustaljeni topos koji se javljao kod zavjetovanja izgradnjom kapela. Njihovo sudjelovanje u zavjetovanju, i građanima i glavnim akterima, samim sudjelovanjem u činu, ali i utemeljenju kapele davanjem milostinje i ostalim aktivnostima, bio je s jedne strane samootkupiteljski izraz težnje za spasenjem od Boga, ali i samolegitimacija i akumulacija kulturnog kapitala koji se očitovao u težnji pojedinca za zauzimanjem i afirmiranjem vlastite pozicije unutar sustava moći u gradskoj zajednici, a koji se u ovom slučaju manifestirao u duhovnoj sferi odnosno kao religijski kapital. Na sličan način može se interpretirati i obavljanje funkcije skrbnika kapela koja je pojedincu zahvaljujući distinktivnoj ulozi koja se ispreplitala sudjelovanjem u političkom upravnom životu grada, ali i sakralnoj sferi u okviru gradske zajednice, omogućavala akumulaciju religijskog kapitala, ali i simboličkog kapitala.

S druge strane, uspostavu i obnašanje funkcije posjetitelja bolesnih nešto je teže interpretirati u ovoj (re)konstrukciji zavjetovanja prilikom haranja kuge 1680. godine.⁵¹⁵ Bitno je napomenuti kako budući da ego-dokumenti aktera vezani uz ovo zavjetovanje ili nikada nisu postojali ili nisu sačuvani te svaka moguća pretpostavka nužno ima mnogo manju težinu nego u suprotnom. Dok se s jedne strane uspostava i obnašanje funkcije «posjetitelja bolesnih» može promatrati imajući na umu i neizostavnu akumulaciju simboličkog kapitala u kriznim vremenima, potrebno je imati na umu kako je, kao što je navedeno u drugom poglavlju ovog rada, razdoblje u

⁵¹⁵ Ova funkcija je za razliku od spomenute legitimacije vlastite moći u kriznim vremenima zajednice neusporediva s primjerima u modernom i suvremenom dobu što očito implicira da je negdje između došlo do vrlo vjerojatno promjene paradigme u društvu. Iako ne postoji precizan opis što je spomenuta funkcija obuhvaćala te koji je točno rizik nosila, ako pretpostavimo da je rizik od oboljenja za posjetitelje bolesnih zaista postojao, bilo kakva usporedba sa suvremenim i modernim primjerima posjećivanja bolesnih od strane vlasti tj. političara koji se zaista mogu interpretirati isključivo kao akumulacija simboličkog kapitala, nije moguća, budući da takvi posjeti u recentnim vremenima ne nose apsolutno nikakav rizik za zdravlje posjetitelja.

kojem su zavjetovanja izvedena obilovalo izrazito snažnim mehanizmima ne samo afirmacije katoličanstva i nauka potvrđenog na Tridentskom saboru već i predstavljanja tog nauka u gotovo potpuno novom ruhu i intenzitetu. Jedan aspekt novih kristijanizacijskih praksi činile su barokne propovijedi, propovijedi temeljene na hagiografijama i egzemplama koje su unatoč tradiciji dugog trajanja još od ranog kršćanstva, u razdoblju katoličke obnove ipak doživjele potpuno novi procvat oblikujući time i svjetonazore onih kojima su bile namjenjene.⁵¹⁶ Naime, takve propovijedi, one izvođene s novopozicioniranih i novoukrašenih baroknih propovjedaonica crkava, ali i one tiskane, imale su svrhu poučavanja vjernika po uzoru na nasljedovanje svetaca, a preko njih i do najvišeg uzora, samog Krista. Drugi aspekti procesa nove «kristijanizacije» s istom svrhom očitovali su se u djelima nabožne naravi, prije svega likovnog karaktera s prikazima svetaca čija je promjena ikonografije u okviru promjene vjerske kulture iziskivala produkciju ogromnih razmjera.⁵¹⁷ Takav kontekst zasigurno je utjecao na moguću svrhu uspostave spomenute funkcije, ali i uopće na oblikovanje samog mehanizma akumulacije simboličkog kapitala. Naime, nasljedovanje svetaca te putem njih i samog Krista, u protukužnom se diskursu javlja, kao što je i opisano u trećem poglavlju, u prije svega u promicanju samopožrtvovnosti koja se prepoznaje i u hagiografskom diskursu o ranijim, ali i novijim, poslijetridentskim svecima. Najbolji primjer za navedeno predstavljaju hagiografske propovijedi o svecima direktno vezanima uz protukužni diskurs, kao što su sv. Rok i sv. Karlo Boromejski kod kojih se kao primarni čimbenik njihove legitimacije kao svetaca javlja upravo njihovo požrtvovno posjećivanje i liječenje bolesnih. Imajući na umu hagiografske tekstove o sv. Roku u kojima se kao glavni dio narativa javlja ideal sv. Roka koji unatoč opasnosti po svoje zdravlje odlazi liječiti i njegovati oboljele, kao i primjerice brojne prikaze gdje slične posjete obavlja sv. Karlo Boromejski, afirmirajući pritom tridentski nauk dijeljenjem Euharistije i to bez upotrebe posebnog instrumenta predviđenog za dijeljenje Euharistije oboljelima, shvaćanje uspostave i obnašanje funkcije «posjetitelja bolesnih» postaje mnogo jasnije. Upravo se na ovom primjeru ukazuje potreba proširenja Bourdieove teorije o religijskom kapitalu na laike koji su ga mogli akumulirati u vidu duhovnog kapitala i pritom utjecati na poboljšanje svoje pozicije u društvu. Dakako, prihvaćanjem teorije o akumulaciji religijskog ili duhovnog kapitala u svrhu poboljšanja vlastite pozicije u ovozemaljskom društvu nimalo ne isključuje i vrlo vjerojatno tada utjecajnu svrhu djelovanja aktera zavjetovanja kao «posjetitelja bolesnih» koji su akumulirani duhovni kapital nastojali iskoristiti za bolje pozicioniranje unutar hijerarhijske strukture nadzemaljskog Božjeg kraljevstva.

⁵¹⁶ Usp. Lahorka Plejić Poje, «Kako jedno zrcalo pričisto: Bartol Kašić i poslijetridentska prozna hagiografija» U: Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, ur. Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama, Zagreb: Matica hrvatska, KBF, FFDI, 2016., 266.

⁵¹⁷ Usp. Sanja Cvetnić, *nav. dj.*, 2007., 71-112, 165-178.

7. Raširenost izgradnje protukužnih i protupožarnih zavjetnih crkava

S obzirom na nedostatak istraživanja zavjetovanja putem izgradnje crkava te time i manjak relevantne literature vrlo je teško dati potpun pregled i konačan sud o raširenosti izgradnje protukužnih i protupožarnih zavjetnih crkava u razdoblju od šesnaestog do prve polovice devetnaestog stoljeća bilo u bližoj ili široj okolini ovdje istraživanog slučaja. Međutim, pojedini slučajevi ipak su razmjerno poznati te ih je moguće navesti pozivajući se na relevantnu literaturu. Osim toga, pomoću *Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske*, moguće je dati sažeti pregled trenutnih spoznaja o zavjetnim crkvama u Hrvatskoj. Pritom će se za kraći prikaz nastanka i opisa zavjetnih kapela geografski uzeti u obzir hrvatski dijelovi Habsburške Monarhije, područje kojemu je uostalom grad Varaždin i pripadao. Radi pregleda daje se i tablični prikaz svih sakralnih građevina na području Republike Hrvatske s protukužnim ili protupožarnim titularom, dakle i onih nastalih na području Dalmacije u razdoblju mletačke uprave. (Sv. Rok, Sv. Sebastijan, Sveti Fabijan i Sebastijan, Sv. Florijan). Tablice 2., 3. i 4. prikazuju popis svih crkava s titularima Sv. Rok, Sv. Fabijan i Sebastijan i Sv. Florijan koje je moguće pronaći u *Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske*. Uz titular i mjesto gdje se crkva nalazi, u tablicama se nalazi i vrijeme nastanka kao i podatak o eventualnom zavjetnom povodu nastanka crkve.

Temeljem prikupljene stručne literature i *Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske*⁵¹⁸, postojeće ili srušene zavjetne protukužne i protupožarne kapele u RH jesu:

Drniš – Crkva sv. Roka

Karlovac - Kapela sv. Roka (srušena)⁵¹⁹

Kumrovec - Kapela sv. Roka (srušena)⁵²⁰

Murter - Crkva sv. Roka

Novo Selo Rok - Crkva sv. Roka

Ogulin – Kapela sv. Roka

Osijek (Solarski trg) – Kapela sv. Roka

Pašman - Crkva sv. Roka

Perušić - Kapela sv. Roka

Požega - Kapela sv. Roka

⁵¹⁸ Registar kulturnih dobara RH <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=31> (Datum posjete 1.9.2017.)

⁵¹⁹ Usp. Milan Kruhek, *Graditeljska baština Karlovačkog Pokuplja*, Karlovac: Matica hrvatska, 1993., 95.

⁵²⁰ Usp. Ivanka Reberski, ur. *Krapinsko-zagorska županija: sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008., 386.

Sopot Vrhovački - Kapela sv. Roka
Sutivan - Crkva sv. Roka
Trpanj - Crkva sv. Roka nad grobljem
Valpovo - Kapela sv. Roka
Varaždin - Crkva sv. Roka
Vrisnik - Crkva sv. Roka
Vukovar - Kapela sv. Roka
Zagreb (Rokov perivoj) - Crkva sv. Roka
Zamost - Kapela sv. Ivana i sv. Roka
Zlarin - Crkva sv. Roka

Brinje - Kapela svetih Fabijana i Sebastijana
Dubrovnik - Crkva svetih Fabijana i Sebastijana
Trogir - Crkva svetih Fabijana i Sebastijana
Varaždin - Crkva svetih Fabijana i Sebastijana

Križevci - Crkva sv. Florijana
Varaždin - Crkva sv. Florijana

Od tri istraživana titulara, u Republici Hrvatskoj se nalazi najveći broj crkava i kapela posvećenih sv. Roku, nakon čega slijede sveti Fabijan i Sebastijan i sv. Florijan. Od dvadeset i šest protukužnih i protupožarnih zavjetnih crkava njih osamnaest nastalo je na području Habsburške Monarhije, od čega samo jedna na području Dalmacije za vrijeme habsburške uprave (Crkva sv. Roka u Vrisniku podignuta 1857. godine).

Najveći broj kapela u hrvatskom dijelu Habsburške Monarhije, izuzev Varaždina, nalazi se u Križevcima. Tamo je nakon epidemije kuge koja je harala početkom devedesetih godina sedamnaestog stoljeća, 1694. godine podignuta zavjetna kapela posvećena sv. Roku. Kapela je imala nadstvođeno svetište i drveni brod te je 1743. godine, također nakon opasnosti od velike epidemije kuge, zamijenjena posve zidanom kapelom.⁵²¹ U istom mjestu nakon velikog požara podignuta je 1735. godine kapela posvećena sv. Florijanu. Bila je obnovljena 1751. godine nakon čega je ponovno stradala u velikom požaru 1775. godine. Na glavnom oltaru kapele nalazi se slika

⁵²¹ Usp. Žarko Domljan, gl. ur., Križevci grad i okolica, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1993., 189.

sv. Florijana, rad Ivana Krstitelja Rangera iz o. 1738. godine, a pored nje smješteni su kipovi sv. Ivana i sv. Pavla, zaštitnika od nevremena.⁵²²

Jedina zavjetna protukužna ili protupožarna kapela grada Zagreba iz sredine je sedamnaestog stoljeća te se nalazi se u središtu grada na području Rokovog perivoja. Posvećena sv. Roku, kapela je nastala kao zavjet građana Gradeca tijekom epidemije kuge 1647. godine. Rudolf Horvat u «Prošlost grada Zagreba» pišući o kugi 1674. i 1648. godine navodi kako su se poduzele mjere opreza te kako je gradsko poglavarstvo odredilo kako će se u grad ulaziti samo kroz Kamenita vrata dok će se Mesnička, Poljska i Dverce u potpunosti zatvoriti. Kamenita vrata nisu se smjela otvarati prije jutarnjeg zvona u 6 sati, a od tada su pred vratima stajala po dva člana gradskog vijeća koja su pazila da u Gornji grad ne uđe čovjek koji boluje od kužnih bolesti. Određeno je kako će prvi dan paziti sam gradski sudac i gradski bilježnik te kako će se dalje izmjenjivati gradski senatori i zastupnici.⁵²³ Gornjograđani su se u strahu od kuge zavjetovali da će sagraditi crkvicu u čast sv. Roku te su još iste 1648. godine počeli graditi crkvicu. Kaže Horvat: «Svatko je morao nešto raditi: i muškarci i žene, gospoda senatori i građani obrtnici. Svojim su rukama Zagrepčani lomili građevno kamenje, što ga dovažahu iz Vrapča ili Gračana, te bi to kamenje slagali i crkvu dizali. Drugi su privlačili pijesak i vapno, pa od toga pravili žbuku, koju su prinašali zidarima. Istodobno su gradski tesari izrađivali potrebno građevno drvo za krov, dok su stolari pravili vrata i prozore.»⁵²⁴ Kapela je bila dovršena 1655. godine, a 1682. godine, također tijekom haranja kuge, posvetio ju je biskup Martin Borković.⁵²⁵ Jednako kao i kod utemeljenja kapele svetih Fabijana i Sebastijana 1680. godine u Varaždinu, i ovdje se javlja sličan narativ u kojem glavnu aktivnu ulogu u suočavanju s epidemijom imaju dužnosnici gradskog poglavarstva. Na sličan način se u narativu uočava potreba da se ukaže kako je epidemija/zavjetovanje/izgradnja kapele bila kolektivna stvar, problem zajednice, u čijem su rješavanju sudjelovali svi, uključujući najviše slojeve društva.

Ostale crkve i kapele nastale na hrvatskom području Habsburške Monarhije, a koje je trenutno koristeći se relevantnom literaturom moguće definirati kao zavjetne buduće da su nastale kao zavjet tijekom epidemije kuge ili stradavanja od požara, nalaze se (ili su se nalazile) u Brinju, Karlovcu, Križevcima, Kumrovcu, Novom Selu Rok kraj Čakovca, Ogulinu, Osijeku, Perušiću, Požegi, Sopotu Vrhovačkom, Valpovu, Vrisniku Vukovaru i Zamostu. Kapela svetih Fabijana i Sebastijana u Brinju podignuta je kao zavjetna crkva protiv kuge i rata oko polovice šesnaestog

⁵²² Usp. Nikola Žulj, gl. ur. *Križevačko i Kalničko prigorje. Umjetnost, arhitektura i krajolici*, Križevci: Veda, 2006., 110.

⁵²³ Usp. Rudolf Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, Zagreb: «August Cesarec», Atlantic Paper, 1992., 21-22.

⁵²⁴ Usp. Rudolf Horvat, *nav. dj.*, 1992., 23.

⁵²⁵ Usp. Lelja Dobronić, *Slobodni kraljevski grad Zagreb*, Zagreb: Školska knjiga, 1992., 180.

stoljeća.⁵²⁶ Osim protupožarne kapele u Križevcima, zavjetna kapela posvećena sv. Florijanu postojala je i u Karlovcu gdje ju je 1680. godine kao zavjetni dar sagraditi poštanski meštar Nikola Herman. Kapela je srušena 1790. godine, ali groblje oko kapele bilo je aktivno sve do 1820. godine.⁵²⁷ Kapela sv. Roka u Novom Selu Rok kraj Čakovca sagrađena je 1686. godine kao zavjetna kapela nakon epidemije kuge. Tijekom druge polovice osamnaestog stoljeća proširena je i obnovljena.⁵²⁸ Kapela sv. Roka u Kumrovcu prvi puta se spominje 1686. godine i to kao posve zidana i nadsvođena sa zvonikom iznad ulaza. Godine 1742. pokraj stare kapelice sagrađena je nova veća kapela kao zavjet tijekom već spomenute epidemije kuge. Srušena je 1962. godine naredbom državnih vlasti. Današnja kapela sv. Roka u Kumrovcu novijeg je postanka te se nalazi u blizini prijašnjih kapela. Sa starog oltara kapele sačuvani su kipovi sv. Roka, sv. Katarine, sv. Barbare i sv. Mihaela.⁵²⁹ Kapelu sv. Roka u Vukovaru dali su 1740. godine nakon velike epidemije kuge podići njemački kolonisti i dvorski upravitelj Anton Jakob Pöhr von Rosenthal.⁵³⁰ Kapela je posvećena sv. Roku, sv. Sebastijanu i sv. Rozaliji koji se nalaze i na glavnom oltaru kapele.⁵³¹ Kapela sv. Roka u Vrhovačkom Sopotu kraj Ozlja koja je prvi puta opisana 1741. godine, vrlo vjerojatno je nastala kao zavjet tijekom velike epidemije kuge iz 1739.-1740. godine.⁵³² Kapela sv. Roka u Osijeku, izgrađena na zapadnom rubu Donjeg grada, prema natpisu na glavnom pročelju dovršena je 1744. godine. Prema izvještaju vizitacije iz 1761. godine dala ju je podići Komorska općina Donji grad nakon velike epidemije kuge 1739.-1740. godine. Na glavnom oltaru nalazi se djelo pečuskog slikara Franciscusa Antoniusa Witza nastalo u vremenu dovršetka kapele 1744. godine, koje prikazuje sv. Roka. Na vrhu oltara stoji manja slika s prikazom Krista okrunjenog trnovom krunom dok se na bočnim krajevima nalaze skulpture sv. Sebastijana i sv. Roka.⁵³³ Kapela u Valpovu, također posvećena sv. Roku nastala je nakon epidemije kuge kada ju je 1796. godine dao podići barun Josip Ignac Hillebrand von Prandau.⁵³⁴

⁵²⁶ Usp. Registar kulturnih dobara RH <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=284353193> (Datum posjete 1.9.2017.)

⁵²⁷ Usp. Milan Kruhek, *nav. dj.*, 1993., 95.

⁵²⁸ Usp. Registar kulturnih dobara RH <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=284323960> (Datum posjete 1.9.2017.)

⁵²⁹ Usp. Ivanka Reberski, ur. *nav. dj.*, 2008., 386.

⁵³⁰ Usp. Dražen Živić, Ivana Žebec, *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*, Zagreb-Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2007., 401.

⁵³¹ Usp. Dražen Živić, Ivana Žebec, *nav. dj.*, 2007., 402., 416.

⁵³² Usp. Milan Kruhek, *nav. dj.*, 1993., 217.

⁵³³ Usp. Dragan Damjanović, «Župna crkva Preslavnoga Imena Marijina u osječkom Donjem gradu: izgradnja, stilsko rješenje, oprema» U: Ivan Jurić, gl. ur., *Tristo godina župne crkve Preslavnoga Imena Marijina povijesti Donjega grada (1714-2014): zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 300 godina crkve Preslavnoga Imena Marijina u Osijeku*, Osijek, Slavonski Brod: Župa Preslavnoga Imena Marijina, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2014., 239.

⁵³⁴ Usp. Robert Skenderović, «Epidemije kuge 1739. i 1795.» U: Vesna Kusin, Branka Šulc, ur. *Slavonija, Baranje i Srijem: vrela europske civilizacije*, sv. 1., Zagreb: Ministarstvo Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, 2009., 313.

Iste godine nastala je također zavjetna kapela u Požegi posvećena istom zaštitniku od kuge.⁵³⁵ Osim spomenutih epidemija kuge tijekom devetnaestog stoljeća stanovništvo su pogađale epidemije kolere koje su uz epidemije kuge primoravale na zavjetovanje već afirmiranim protokužnim svecima. Kapela sv. Roka u Ogulinu nastala je 1840. godine nakon epidemija kolere i kuge iz 1836. godine. Na pročelju crkve uklesan je natpis koji govori o zavjetovanju i nastanku kapele.⁵³⁶ Moguće kako je kapela svetih Fabijana i Sebastijana u Zagradcima u Općini Neretić sagrađena kao zidana 1838. godine podignuta u sličnu svrhu kao i prethodna.⁵³⁷ Osim navedenih, crkvicu sv. Roka ispred crkve sv. Ante Opata u Vrisniku dao je 1857. godine podići Ivan Grgičević također prema zavjetu Vrisničana iz razdoblja epidemije kolere.⁵³⁸

Uz navedene zavjetne crkve i kapele, postoji još jedan izniman primjer zavjetnog graditeljstva na području Republike Hrvatske. Naime, tijekom već spomenute velike epidemije kuge 1739. godine, Hrvatski Sabor sastao se u prosincu na zasjedanju u Varaždinu te se zavjetovao kako će, ako epidemije prestane, za zahvalu sagrađiti kapelicu u čast Presvete Krvi Isusove u Ludbregu. Svetište u Ludbregu uspostavljeno je i potvrđeno 1513. bulom pape Leona XII., a temeljilo se na čudu Presvete Krvi Isusove koje se dogodilo početkom petnaestog stoljeća. Međutim, zavjet Hrvatskog Sabora nije izvršen nakon prestanka epidemije.⁵³⁹ Godine 1940. u posve drugačijim okolnosti hrvatski metropolita i zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac šalje «svoj rodoljubnoj javnosti» poziv «izvršimo u hrvatskoj svetoj godini davni zavjet hrvatskoga sabora».⁵⁴⁰ Nadbiskup Stepinac poziva neka se u svakoj crkvi jedne nedjelje u godini organizira akcija prikupljanja sredstava za tu svrhu. Kao razlog prisjećanja na neispunjeni zavjet i njegove obnove Stepinac kaže: «A, crkva u svojim molitvama stavlja u isti red kugu, glad i rat. Danas jedno od tih triju zala, to jest rat, hara velikim dijelom Europe i širi se kao nekada kuga. Izvršenjem zavjeta hrvatskog sabora po kojem je Bog odvratio kugu od hrvatskog naroda, ublažit ćemo milosrđe Božje, da čuje i usliši naše vapaje, kad s Crkvom danas toplije nego ikad molimo: *Od kuge, glada i rata oslobodi nas Gospodine!*»⁵⁴¹ Upravo su te i poslijeratne okolnosti prekinule započeti projekt. Tek početkom devedesetih godina, u nešto drugačijim okolnostima, zavjet se ponovno obnavlja te se gradi novo svetište sa zavjetnom kapelom blagoslovljenom 1994.

⁵³⁵ Isto.

⁵³⁶ Fotografija natpisa preuzeta s <http://www.ogulin.hr/kultura-2/sakralni-objekti/ogulin/kapela-sv-roka> (Datum posjete 1.9.2017.)

⁵³⁷ Usp. Milan Kruhek, *nav. dj.*, 1993., 148.

⁵³⁸ Usp. Registar kulturnih dobara RH <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=284366368> (Datum posjete 1.9.2017.)

⁵³⁹ Usp. Katarina Horvat Levaj, Ivana Reberski, *Ludbreg. Ludbreška Podravina*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1997., 65.

⁵⁴⁰ Usp. Katarina Horvat Levaj, Ivana Reberski, *nav. dj.*, 1997., 67.

⁵⁴¹ Usp. Katarina Horvat Levaj, Ivana Reberski, *nav. dj.*, 1997., 68.

godine.⁵⁴² Protukužni zavjet i njegovo ispunjenje nakon više od 250 godina postalo je tijekom polaganja kamena temeljca u ratnim okolnostima 1993. godine ujedinjavajući faktor ne samo za vjersku, već možda čak i više od toga, državnu zajednicu. Upravo ovaj slučaj govori o fluidnosti zavjetovanja, mogućnosti i dugotrajnosti primjene, ali i prenamjene ovog religijskog fenomena u društvu.

⁵⁴² Usp. Katarina Horvat Levaj, Ivana Reberski, *nav. dj.*, 1997., 65.

Interpretacija varaždinskih zavjetovanja

Zavjetovanje i izgradnja zavjetnih crkava kao najrjeđi, ali i financijski najizdašniji izraz zavjetovanja, do sad su kao socijalni fenomen pobudili gotovo nepostojeći interes u historiografiji. Nemoguće ga je sagledati izvan konteksta katoličke obnove budući da je suvremeno zavjetovanje prije svega baština Tridentskoga sabora na kojem je afirmacijom zavjetovanja dotadašnja praksa dobila na još većoj važnosti te biva i institucionalno promicana. U kontekstu katoličke obnove na prostorima Habsburške monarhije, ispoljava se specifičan fenomen nazvan «*pietas austriaca*». Upravo se *pietas austriaca* kao specifičnost Habsburške monarhije manifestirala i u zavjetnim narudžbama careva koje su zatim utjecale na širenje zavjetovanja diljem Monarhije te njihovu primjenu ne samo u duhovnom smislu već i u afirmaciji političkih i simboličkih statusa na nižim razinama akumulacije moći, kao što su to primjerice bile gradske zajednice.

Shvaćanje pogibeljnih nepogoda poput požara i epidemija kuge kao Božje srdžbe, tj. kazne za ljudske grijehe, rezultiralo je prvenstveno utjecajem duhovnoj pomoći za vlastito spasenje. Tome je posebno pridonijela činjenica kako su se epidemije kuge javljale učestalo i periodično te kako su poznavanje kuge i mehanizmi obrane bili još neadekvatniji nego kod obrane od požara. Nesumnjivo je nepoznavanje adekvatnih načina obrane pridonosilo upravo poimanju nepogoda kao kazni za ljudske grijehe što je uostalom imalo i jednu sitnu, ali zamjetnu olakotnost. Naime, upravo se ovim poimanjem nepogode kao kazne za ljudske grijehe odvrćala krivnja od eventualno bilo kakvih počinjenih propusta pojedinaca zaduženih za obranu zajednice od nepogode. Ovakva shvaćanja pridonijela su razvitku metafizičkog mehanizma obrane, tj. čašćenja svetaca kao zaštitnika od kuge i požara. Pritom dolazi i do razvitka posebne protukužne ikonografije svetaca kao što su sv. Sebastijan, sv. Rok i sv. Karlo Boromejski.

Osim toga, zavjetovanja je nužno promatrati kao legitimirani i afirmirani izraz katoličke obnove i pripadnosti katoličanstvu prije svega naspram drugih vjerskih uvjerenja kao što je protestantizam koji je početkom sedamnaestog stoljeća, sve do dolaska isusovaca, bio izrazito raširen u gradu Varaždinu. Međutim, varaždinski primjer zavjetovanja nakon požara izazvanog zbog praznovjerja pojedinca sasvim je sigurno nosio i dodatni element konfesionalnog discipliniranja uperen ovog puta ne toliko protiv širenja protestantizma koliko protiv među vjernicima uvijek prisutnog praznovjerja.

Sve tri nepogode bile su izrazito pogibeljne što za ljudski život, što za čovjekovu imovinu i stoku. O snazi zavjetovanja govori činjenica kako su unatoč iznimnom utjecaju na čitavu zajednicu, sve tri kapele podignute neposredno nakon ili čak za vrijeme pogibeljne opasnosti.

Također, o dugotrajnosti zavjetovanja svjedoči činjenica kako su sve tri kapele bile revno održavane i obnavljane u narednom stoljeću, što u vanjštini, što u unutrašnjosti, a kapela sv. Florijana bila je čak posve nanovo podignuta. Upravo su njihove obnove sredinom i krajem osamnaestog stoljeća materijalni svjedok iznimnog razvitka grada u tom razdoblju, prekinutog velikim požarom 1776. godine. Ipak, jenjavanje epidemija kuge moglo je biti uzrokom i postepenog gubitka interesa za održavanje protukužnih kapela, prije svega kapele svetih Fabijana i Sebastijana. Ipak, kapela je sve do njezine pretvorbe u privremenu župnu crkvu bila održavana što svjedoči o njezinoj inkorporaciji u tradiciju i baštinu grada. Međutim, ukazujući na iznimnu povijesnu vrijednost kao i tradicijsku i ambijentalnu vrijednost, držim kako je današnjem stanju nužna hitna obnova.

Umjetnička vrijednost ovih kapela odlikuje se prije svega u jednom od kompleksnijih baroknih pročelja, kapele sv. Florijana, posebice kad su u pitanju filijalne kapele hrvatske baštine. Pročelje Sv. Florijana izvedeno već u kasnom baroku odgovara srednjoeuropskim crkvama s jednotoranjskim pročeljem od kojih je za kapelu sv. Florijana najznačajnija *Barmherzigenkirche* u Grazu. Izvedba njezinog pročelja sasvim je sigurno morala biti poznata projektantu pročelja Sv. Florijana, Ivanu Adamu Pochu. Osim toga, oslici i oslikane pale Blaža Gruber također su vrijedan dio opusa te bi za do sad netribuirane oltarne pale bočnih oltara kapela Sv. Florijan i Sveti Fabijan i Sebastijan bilo potrebno pomnije ustanoviti atribuciju. Umjetničku vrijednost ima i iluzionirani oltar kapele svetih Fabijana i Sebastijana. Oltar sv. Sebastijana kojemu je hitno potrebna konzervatorsko – restauratorska obnova predstavlja vrijedan rad u sklopu iluzioniranog slikarstva kontinentalne Hrvatske dok je njegovo naknadno upotpunjenje s arhitektonskom i kiparskom konstrukcijom specifična situacija koja je još donedavno bila interpretirana kao izvorna. Osim toga, kapela sv. Roka ističe se arhitekturnom osobitošću prvenstveno zbog kupole izvedene u prilično nemonumentalnim dimenzijama kapele. Naposljetku, dok je na odabir mjesta za izgradnju ovih crkava utjecala dotadašnja urbanizacija gradskih suburbija, jednako tako su već izgrađene crkve utjecale na daljnji rast grada pri čemu se dvije zavjetne protukužne kapele oboje nalaze na ulazima u grad.

Kao što je navedeno, povode zavjetovanja moguće je interpretirati kao akumulaciju simboličkog kapitala i afirmaciju vlastite pozicije unutar sustava moći u gradskoj zajednici. Takav se odnos prema zavjetnim crkvama očito nastavio o čemu svjedoče groblja koja su se nalazila kraj kapela, te prvenstveno nadgrobne ploče i danas sačuvane u kapelama. Naime, na groblju kod Sv. Florijana bila su pokopana čak dvojica majstora graditelja (Ivan Mihael Taxner i Franjo Lossert) kao i slikar i skrbnik kapele Blaž Gruber za kojeg je sačuvano kako je na samrti izričito izrazio želju da bude pokopan upravo na tom groblju. Ovi ukopi kao i nadgrobne ploče, od kojih je ona u

Sv. Roku ploča preminulog člana gradskog magistrata, svjedoče o daljnjem korištenju kapela u svrhu afirmacije simboličkog kapitala. Međutim, potrebno je naglasiti da se uvijek mora imati na umu nesumnjivo iskrena duhovna dimenzija, vjerski žar koji se vrlo vjerojatno uvijek nalazio u svakom sudioniku zavjetovanja. To posebno vrijedi pri pokušaju shvaćanja funkcije posjetitelja bolesnih pri čemu je nužno podsjetiti na tada iznimno promicanu važnost «kristolikog» ponašanja, dakako u svrhu konačnog spasenja u Božjem kraljevstvu.

Naposljetku, kraći i vrlo vjerojatno nepotpuni pregled zavjetnih crkava na području Republike Hrvatske potvrđuje pretpostavku o specifičnosti te gotovo jedinstvenosti istraživanih primjera, tj. grada Varaždina kao grada s višestrukim brojem podignutih zavjetnih crkava u razdoblju od samo šezdeset godina. Također, bitno je naglasiti i spoznaju kako je broj zavjetnih crkava na prostoru habsburške Hrvatske više od 50% veći nego broj podignutih zavjetnih crkava na prostoru mletačke Hrvatske. Međutim, kako bi se došlo do potpunijih spoznaja o ovim, ali i drugim zavjetovanjima, potrebno je prikupiti saznanja o broju i vrsti zavjetovanja i zavjetnih crkava i u ostatku Habsburške Monarhije pa i ostalih katoličkih zemalja što je trenutno zbog neiskazivanja ovog specifičnog interesa u historiografiji ipak otežano.

Sl.65. Barmherzigenkirche, Graz, 1735.-
1740. godina

Sl.66. Sv. Florijan, Varaždin

Tablice

Tablica 1. Politički i društveni status aktera utemeljenja kapele svetih Fabijana Sebastijana i njihove dužnosti

Dužnost aktera	Ime aktera	Društveni status	Dužnost u upravi ili zanimanje	Dužnosti u sakralnoj sferi grada
Sakupljači milostinje u gradu	Luka Kuzmić	nobilis	gradski vijećnik	skrbik i čuvar župne crkve
			upravitelj gradskih kmetova	
	Ivan Musmon	građanin	/	/
Sakupljači milostinje izvan grada - skrbnici kapele	Juraj Gašparić	građanin	/	skrbnik kapele sv. Fabijana i Sebastijana
	Mihael Gašperlin	građanin	/	skrbnik kapele sv. Fabijana i Sebastijana
Posjetitelji bolesnih	Ivan Vidaković	nobilis	gradski vijećnik	/
			upravitelj gradskih kmetova	
	Ilija Smuker	nobilis	gradski vijećnik	skrbik i čuvar župne crkve
	Mihael Ennyey	nobilis	/	skrbnik kapele sv. Florijana
	Juraj Krančić	građanin	gradski vijećnik	skrbnik kapele sv. Florijana
	Juraj St. Klik	nobilis	gradski vijećnik	budući skrbnik kapele sv. Florijana
			gradski fisk	
			budući Veliki sudac Varaždinske županije	budući zamjenik sindika franjevačkog samostana
			zamjenik bilježnika	
	Mihael Glavač	građanin	gradski vijećnik	/
Utvrđitelji bolesti	Andrija Benčić	građanin	kirurg	/
	Filip Krajačić	građanin	kirurg, gradski vijećnik	/
	Lovro Miković	građanin	kirurg	/

Tablica 2. Crkve i kapele posvećene sv. Roku iz Registra kulturnih dobara Republike
Hrvatske⁵⁴³

Mjesto	Naziv	Vrijeme nastanka	Povod nastanka
Bast	Crkva sv. Roka	15. st.	N
Bibinje	Crkva sv. Roka Ispovjednika	17.-19. st.	N
Bisko	Crkva sv. Roka (sv. Fabijana i Sebastijana)	1744.	N
Cvetković Brdo	Kapela sv. Roka	1888.	N
Čepikuće	Crkva sv. Roka	nije poznato	N
Draguč	Crkva sv. Roka	16. st.	N
Draškovec	Crkva sv. Roka	1760.	N
Drniš	Crkva sv. Roka	1731.	zavjetna
Druškovec	Crkva sv. Roka	17.-19. st.	N
Dubrovnik	Crkva sv. Roka	16. st.	N
Galgovo	Kapela sv. Roka	1678. god.-19. st.	N
Gornji Vinjani	Crkva sv. Roka	1882.	N
Hrvatska Kostajnica	Crkva sv. Roka (arheološko nalazište)	nije poznato	N
Izimje	Crkva sv. Roka	19.st.	N
Jelsa	Crkva sv. Roka	17. st.	N
Jezera	Crkva sv. Roka	o. 1672.	N
Klana	Crkva sv. Roka	17. st.	N
Koprivnički Bregi	Crkva sv. Roka	nije poznato - 1790.-1805.	N
Kreševo	Crkva sv. Roka	18. st.	N
Lastovo	Crkva sv. Roka	16. st.	N
Lumbarda	Crkva sv. Roka	15. st.	N
Murter	Crkva sv. Roka	o. 1676.	zavjetna
Novaki Bistranski	Kapela sv. Roka	14. st.-1863. god.	N
Novo Selo Rok	Crkva sv. Roka	1686.	zavjetna
Oprtalj	Crkva sv. Roka	16. st.	N
Osijek (Trg Nikole Tesle)	Kapela sv. Roka	1748.-1754.	N
Osijek (Solarski trg)	Kapela sv. Roka	1742.	N*
Pašman	Crkva sv. Roka	1631.	zavjetna
Perušić	Kapela sv. Roka	1901.	zavjetna
Petrakovo Brdo	Kapela sv. Roka	nije poznato - 18.-20.st.	N
Požega	Kapela sv. Roka	1796.	N*
Primošten	Crkva sv. Roka	17.-19. st.	N
Roč	Crkva sv. Roka	14.-15. st.	N
Sali	Crkva sv. Roka	16.-19. st.	N
Slano	Crkva sv. Roka	16. st.	N

⁵⁴³ Nav. prema pretragi titulara «sv. Rok» U: *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske*: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=31> (Datum posjete 1.9.2017.); N – građevina nije navedena kao zavjetna; N* – građevina nije navedena kao zavjetna, ali je nav. stručna literatura kao takvu navodi

Split	Crkva sv. Roka na Peristilu	1516.	N
Stari Grad	Crkva sv. Roka	16. st.	N
Supetar	Crkva sv. Roka	17. st.	N
Sutivan	Crkva sv. Roka	17.-19. st.	zavjetna
Sveta Nedjelja	Kapela sv. Roka	1728.	N
Sveti Petar u Šumi	Crkva sv. Roka	1737.	N
Sveti Rok	Crkva sv. Roka	1763.-19. st.	N
Tisno	Crkva sv. Roka	17.-19. st.	N
Trpanj	Crkva sv. Roka nad grobljem	16.-19. st.	zavjetna
Tugonica	Kapela sv. Roka	18.-19. st.	N
Valpovo	Kapela sv. Roka	1796.	zavjetna
Varaždin	Crkva sv. Roka	17.-18. st. (!)	zavjetna
Virovitica	Samostanska crkva sv. Roka	1740. - 1752.	N
Vrana	Kapela sv. Roka	15. st.	N
Vrboska	Crkva sv. Roka	1577.	N
Vrtnik	Crkva sv. Roka	1857.	zavjetna
Zagreb (Šestine)	Crkva sv. Roka	18. st.	N
Zagreb (Rokov perivoj)	Crkva sv. Roka	1647.	zavjetna
Zamost	Kapela sv. Ivana i Svetog Roka	18.-19. st.	zavjetna
Zlarin	Crkva sv. Roka	1649.	zavjetna

Tablica 3. Crkve i kapele posvećene svetim Fabijanu i Sebastijanu iz Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske⁵⁴⁴

Mjesto	Naziv	Vrijeme nastanka	Povod nastanka
Brinje	Kapela svetih Fabijana i Sebastijana	16. st.	zavjetna
Donja Gračenica	Kapela svetih Fabijana i Sebastijana	1718.	N
Donji Humac	Crkva svetih Fabijana i Sebastijana	14.-19. st.	N
Draganić	Kapela svetih Fabijana i Sebastijana	17.-19. st.	N
Dubrovnik	Crkva sv. Sebastijana	1466.	zavjetna
Jelsa	Crkva Uznesenja Marijinog (ex. Svetih Fabijana i Sebastijana)	16.-19. st.	N
Kastav	Crkva svetih Fabijana i Sebastijana	16. st.	N
Kuč	Crkva svetih Fabijana i Sebastijana	nije poznato - 20.st.	N
Letovanić	Kapela svetih Fabijana i Sebastijana	1771.	N
Slani Potok	Kapela svetih Fabijana i Sebastijana	17.-19. st.	N
Trogir	Crkva svetih Fabijana i Sebastijana	1476.	zavjetna
Varaždin	Crkva svetih Fabijana i Sebastijana	1681.-1806.	zavjetna
Vurot	Crkva svetih Fabijana i Sebastijana	1751.	N

⁵⁴⁴ Nav. prema pretrazi titulara «sveti Fabijan i Sebastijan» U: *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske*: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=31> (Datum posjete 1.9.2017.); N – građevina nije navedena kao zavjetna; N* – građevina nije navedena kao zavjetna, ali je nav. stručna literatura kao takvu navodi

Tablica 4. Crkve i kapele posvećene sv. Florijanu iz Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske⁵⁴⁵

Mjesto	Naziv	Vrijeme nastanka	Povod nastanka
Klanjec	Crkva sv. Florijana	nije poznato - 1742.	N
Križevci	Crkva sv. Florijana	1735.	N*
Poljana Lekenička	Kapela sv. Duha i sv. Florijana	17.-18. st.	N
Pribislavec	Crkva sv. Florijana	19.-20. st.	N
Varaždin	Crkva sv. Florijana i xenodochium	nije poznato - 1733.-1752. (!)	N*
Zlogorje	Crkva sv. Florijana	18. st.	N

⁵⁴⁵ Nav. prema pretragi titulara «sv. Florijan» U: *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske*: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=31> (Datum posjete 1.9.2017.); N – građevina nije navedena kao zavjetna; N* – građevina nije navedena kao zavjetna, ali je nav. stručna literatura kao takvu navodi

Popis priloga

Sl.1. San Giobbe, Venecija

https://en.wikipedia.org/wiki/San_Giobbe#/media/File:Chiesa_di_San_Giobbe_Venezia.jpg

(Datum posjete: 15.9.2017.)

Sl.2.San Rocco, Venecija

[https://en.wikipedia.org/wiki/San_Rocco_Venice#/media/File:San_Rocco_Venezia_\(Facciata\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/San_Rocco_Venice#/media/File:San_Rocco_Venezia_(Facciata).jpg) (Datum posjete: 15.9.2017.)

Sl.3. San Sebastiano, Venecija

[https://en.wikipedia.org/wiki/San_Sebastiano_Venice#/media/File:San_Sebastiano_\(Venice\)_Facade.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/San_Sebastiano_Venice#/media/File:San_Sebastiano_(Venice)_Facade.jpg) (Datum posjete: 15.9.2017.)

Sl.4. Il Redentore

https://en.wikipedia.org/wiki/Il_Redentore#/media/File:Chiesa_del_Santissimo_Redentore_Venice,_Italy.jpg (Datum posjete: 15.9.2017.)

Sl.5. Santa Maria della Salute

https://en.wikipedia.org/wiki/Santa_Maria_della_Salute#/media/File:Santa_Maria_della_Salute_in_Venice_001.jpg (Datum posjete: 15.9.2017.)

Sl.6. Karlskirche, Beč

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/39/Karlskirche_Abendsonne_1.jpg

(Datum posjete: 15.9.2017.)

Sl.7. Tanzio da Varallo (1575.-1633.) Sv. Karlo Boromejski pričešćuje oboljele od kuge, ulje na platnu, o.1616., Domodossola, Italija

https://it.wikipedia.org/wiki/Suore_della_carit%C3%A0_di_San_Carlo#/media/File:Tanzio_Carlo_Borromeo_Domodossola.jpg (Datum posjete: 15.9.2017.)

Sl.8. kapela sv. Florijana, Varaždin

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.9. Nepoznati autor, «Presveto Trojstvo», bakrorez, ilustracija u «Breviarium Romanum, Pars Aestiva», Lisabon, Typographia Regia, 1786.

(PESSCA <https://colonialart.org/artworks/2060A/view> Datum posjete 1.9.2017.)

Sl.10. Hendrick van Balen, «Presveto Trojstvo», ulje na platnu, Sint-Jacobskerk, Antwerpen, 1620-e

(WGA <http://www.wga.hu/index1.html> Datum posjete 1.9.2017.)

Sl.11. Blaž Gruber, «Presveto Trojstvo», freska na svodu kapele sv. Florijana, o.1738.

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.12. Gottlieb Heiss, «Saint Barbara», Augsburg, 1728., National Library of the Czech Republic, Prague

(PESSCA, <https://colonialart.org/artworks/1953A/view> Datum posjete 1.9.2017.)

Sl.13. Blaž Gruber, «Sv. Barbara», freska na svodu kapele sv. Florijana, o.1738.

<http://www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/konzerviranje-restauriranje/zidno-slikarstvo-i-mozaik/389-zidne-slike-na-svodu-crkve-sv-florijana-u-varadinu> (Datum posjete 15.9.2017.)

Sl.14. Blaž Gruber, «Sv. Florijan», freska na svodu kapele sv. Florijana, Varaždin, o.1738.

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.15. Blaž Gruber, «Sv. Lucija», freska na svodu kapele sv. Florijana, Varaždin, o.1738.

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.16. Blaž Gruber, «Sv. Apolonija», freska na svodu kapele sv. Florijana, Varaždin, o.1738.

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.17. Blaž Gruber, «Sv. Katarina Aleksandrijska», freska na svodu kapele sv. Florijana, Varaždin, o.1738.

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.18. Glavni oltar sv. Florijana, kapela sv. Florijana

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.19. Glavni oltar sv. Florijana, kapela sv. Florijana (detalj)

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.20. Sv. Sebastijan, glavni oltar sv. Florijana, kapela sv. Florijana

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.21. Sv. Rok, glavni oltar sv. Florijana, kapela sv. Florijana

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.22. oltar sv. Lucije, kapela sv. Florijana

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.23. oltar sv. Apolonije, kapela sv. Florijana

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.24. Oltarna pala sv. Katarine Aleksandrijske, oltar sv. Lucije, kapela sv. Florijana

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.25. Oltarna pala sv. Barbare, oltar sv. Apolonije , kapela sv. Florijana

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.26. kapela svetih Fabijana i Sebastijana, Varaždin

(Tihana Kušter, 2017)

Sl.27. kapela svetih Fabijana i Sebastijana, Varaždin

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.28. Oltarna pala sv. Filipa Apostola na oltaru sv. Filipa, kapela svetih Fabijana i Sebastijana, 1727.

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.29. Oltarna pala sv. Franje Ksaverskog na oltaru sv. Filipa, kapela svetih Fabijana i Sebastijana, 1727.

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.30. kapela sv. Roka sa zapadne strane

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.31. kapela sv. Roka s istočne strane

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.32. Nadgrobna ploča Juraja Vojszkeca, kapela sv. Roka

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.33. Unutrašnjost kapele sv. Roka

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.34. Nacrt za izgradnju kripe u kapeli sv. Florijana, Jakob Erber, 1775. godina

Državni arhiv u Varaždinu, fond Poglavarstva grada Varaždina, PGV I-1, CXVII-51; 1775.g

Sl. 35. Nekadašnja zgrada nemoćnice

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.36. Plan za adaptaciju crkve sv. Florijana, Ivan Adam Poch, nakon 1776. godine

(Ivy Lentić Kugli, Varaždinski graditelji i zidari 1700-1850, Zagreb, 1981., Prilozi, str. 23.)

Sl.37. kapela sv. Florijana

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.38. Plan za adaptaciju pročelja sv. Florijana, Ivan Adam Poch, iza 1776. godine

(Ivy Lentić Kugli, Varaždinski graditelji i zidari 1700-1850, Zagreb, 1981., Prilozi, str. 22.)

Sl.39. Nacrt krovišta crkve sv. Florijana, Simon Ignaz Wagner, 1796. godina

Državni arhiv u Varaždinu, fond Poglavarstva grada Varaždina; 2.PGV, 1240/1796g.

Sl.40. Plan za novu zgradu mrtvačnice na groblju kod crkve sv. Florijana, Franjo Lossert, 1797. godina

(Ivy Lentić Kugli, Varaždinski graditelji i zidari 1700-1850, Zagreb, 1981., Prilozi, str. 46.)

Sl.41. kapela sv. Florijana

(Ivy Lentić Kugli, Varaždinski graditelji i zidari 1700-1850, Zagreb, 1981., Prilozi, str. 25.)

Sl.42. Pogled prema svetištu, detalj barokizirane unutrašnjosti zidova crkve prije konzervatorsko-restauratorskih radova krajem 20. i početkom 21. stoljeća

(Fotografiju ustupio vlč. Siniša Dudašek)

Sl.43. Pogled na glavni oltar prije konzervatorsko-restauratorskih radova krajem 20. i početkom 21. stoljeća

(Fotografiju ustupio vlč. Siniša Dudašek)

Sl.44. Pogled na propovjedaonicu, detalj marmorizirane unutrašnjosti crkve prije konzervatorsko-restauratorskih radova krajem 20. i početkom 21. stoljeća

(Fotografiju ustupio vlč. Siniša Dudašek)

Sl.45. Zavjetna slika «Požar grada Varaždina», 1776. godina

(Mario Kopjar, ur. *Sakralna baština Varaždina*, Varaždin: Varaždinska biskupija, 2016., str. 54.)

Sl.46. Orgulje u koru, prvotno smještene u isusovačkoj crkvi, 1644. godina

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.47. Skulpture s portika ispred crkve sv. Florijana

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.48. Skulptura sv. Florijana u niši na pročelju crkve sv. Florijana

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.49. Plan za obnovu crkve svetih Fabijana i Sebastijana, arhitektonski snimak tesarskog majstora Simona Ignaza Wagnera, 1777. godina

(Ivy Lentić Kugli, *Varaždinski graditelji i zidari 1700-1850*, Zagreb, 1981., Prilozi, str. 29.)

Sl.50. Glavni oltar sv. Sebastijana, Josip Sartori, 1777.

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.51. Detalj s glavnog oltara sv. Sebastijana, «Sveta Tri kralja»

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.52. Oslík na svodu svetišta, «Presveto Trojstvo»

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.53. Glavni oltar sv. Sebastijana, detalj

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.54. Plan za produženje kapele svetih Fabijana i Sebastijana i novo pročelje, Franjo Lossert, 1796. godina

Državni arhiv u Varaždinu, fond Poglavarstva grada Varaždina; Franciscus Lossert, 1796.g, 6C01

Sl.55. Kapela svetih Fabijana i Sebastijana, pročelje

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.56. Oltar sv. Rozalije Palermske

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.57. Oltarna pala sv. Rozalije Palermske, oltar sv. Rozalije Palermske

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.58. Oltarna pala sv. Barbare, oltar sv. Rozalije Palermske

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.59. Unutrašnjost kapele svetih Fabijana i Sebastijana, oprema

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.60. Unutrašnjost kapele sv. Roka

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.61. Kapela sv. Roka, detalj: kupola

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.62. Glavni oltar sv. Roka

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.63. Skulptura sv. Roka, oltar sv. Roka

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.64. Skulptura sv. Roka u niši na pročelju kapele

(Tihana Kušter, 2017.)

Sl.65. Barmherzigenkirche, Graz, 1735.-1740. godina

[https://de.wikipedia.org/wiki/Barmherzigenkirche_\(Graz\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Barmherzigenkirche_(Graz)) (Datum posjete: 15.9.2017.)

Sl.66. Sv. Florijan, Varaždin

(Tihana Kušter, 2017.)

Bibliografija

OBJAVLJENI IZVORI IZVORI

Josip Barbarić, ur. *Zapisnici poglavarstva grada Varaždina 1660.-1671.*, sv. 7. Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 1997.

Josip Barbarić, ur. *Zapisnici poglavarstva grada Varaždina 1672.-1684.*, sv. 8. Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 2000.

Josip Barbarić, ur. *Zapisnici poglavarstva grada Varaždina 1685.-1714.*, sv. 9. Varaždin: Historijski arhiv Varaždin, 2003.

Josip Boturac, Mirko Stanisavljević et al., ur. *Zaključci Hrvatskog sabora, Sv. 1, 1631.-1693.*, Zagreb: Državni arhiv, 1958.

Josip Boturac, Mirko Stanisavljević et al., ur. *Zaključci Hrvatskog sabora, Sv. 2, 1639.-1713.*, Zagreb: Državni arhiv, 1958.

Josip Kolanović, Mate Križman. *Statut grada Varaždina*. Varaždin: Državni arhiv, 2001.

Ladislaus Ebner, *Historisch statistisch topographische Beschreibung der königl. Freystadt Varasdin*, Varasdin, gedruck bey Joh. Sangilla, 1827.

Ivan Kukuljević Sakcinski, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah it.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Knjižara Jugoslavenske akademije, Knjižara dioničke tiskare, 1891.

NEOBJAVLJENI IZVORI

Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu. Kanonske vizitacije. Arhidakonat Varaždin. Protokoli br. 161/II-176/XVIII.

Župni arhiv Sv. Nikole u Varaždinu; Imovnik župne crkve, Inventar kapele sv. Florijana

Državni arhiv u Varaždinu, fond Poglavarstva grada Varaždina 1-I, 2.

KNJIGE I DISERTACIJE

Altić, Mirela Slukan, *Povijesni atlas gradova: sv. V.: Varaždin*, Zagreb, Varaždin: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Državni arhiv Varaždin, 2009.

Allen, Grant, *Venice; Grant Allen's historical guide books to the principal cities of Europe treating concisely and thoroughly of the principal historic and artistic points of interest therein*, New York: A Wessel Company, 1902.

Androić, Mirko, *Povijest vatrogastva u Varaždinu 1220.-1955*. Varaždin: Narodna tiskara Varaždin, 1955.

- Badurina, Anđelko**, ur. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb, 1979.
- Barea, Ilsa**, *Vienna: Legend and Reality*, Secker & Warburg, 1966.
- Baričević, Doris**, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*. Zagreb: Školska knjiga, Institut za povijest umjetnosti, 2008.
- Batelj, Juraj, Petra Batelja**, *Bogorodica Zaštitnica u Hrvata*, Zagreb, 2013.
- Boeckl, Christine M.**, *Images of Plague and Pestilence: Iconography and Iconology*, Truman State University Press, 2000.
- Bourdieu, Pierre**, *Language and Symbolic Power*, Polity Press, 1991.
- Bowd, Stephen D.**, *Venice's most loyal city: Civic Identity in Renaissance Brescia*, Harvard University Press, 2010.
- Byrne, Joseph P.**, *Encyclopedia of the Black Death*, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2012.
- Childs Kohn, George**, ur. *Encyclopedia of Plague and Pestilence: From Ancient Times to the Present*, New York: Facts on file, 2008.
- Clark, Linda, Carole Rawcliffe**, ur. *The Fifteenth Century XII. Society in an Age of Plague*. Boydell & Brewer, Boydell Press, 2013.
- Coreth, Anna**, *Pietas Austriaca*, West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2004.
- Cvekan Paškal**, *Djelovanje franjevacu u Varaždinu: povijesno kulturni prikaz sedamsto godišnje prisutnosti Franjevacu u gradu Varaždinu*, Varaždin: vlastita naklada, 1978.
- Cvetnić, Sanja**. *Ikonografija nakon Tridentskoga sabora i hrvatska likovna baština*. FF Press, Zagreb 2007.
- Delimo, Žan**, *Strah na zapadu (od XIV do XVIII veka)*. Srijemski Karlovci, Novi Sad, 2003.
- Žarko Domljan, gl. ur., *Križevci grad i okolica*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1993.
- Delort, Robert, François Walter**, *Povijest europskog okoliša*, Zagreb: Barbat, 2002.
- Dobronić, Lelja**, *Slobodni kraljevski grad Zagreb*, Zagreb: Školska knjiga, 1992.
- Filić, Krešimir**, *Franjevci u Varaždinu: povijest franjevačke crkve i samostana: o 700-godišnjici dolazka franjevacu u Varaždin*. Varaždin: vlast. nakl. 1944.
- Friedrichs, Christopher R.**, *The early modern city 1450-1750*. Longman: London and New York, 1995.
- Fury, Cheryl A.**, ur. *The Social History of English Seamen, 1485-1649*, Boydell & Brewer, Boydell Press, 2012.
- Gabričević, Ante**, *Stanovništvo grada Varaždina tijekom minulih stoljeća*. Zagreb-Varaždin: HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin i Grad Varaždin, 2002.

- Horvat Anđela, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj**, *Barok u Hrvatskoj*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982.
- Horvat, Rudolf**, *Prošlost grada Zagreba*, Zagreb: «August Cesarec», Atlantic Paper, 1992.
- Horvat, Rudolf**, *Povijest grada Varaždina*. Varaždin: HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin i Grad Varaždin, 1993.
- Hoško, Emanuel, Marijan Bradanović**, *Marijin Trsat*, Zagreb, Turistička naklada – Franjevački samostan na Trsatu, 2009.
- Hsia, R. Po-Chi**, *The world of Catholic renewal 1540-1770*. Cambridge University Press, 1998.
- Jacobs, Fredrika H.**, *Votive panels and popular piety in early modern Italy*. Cambridge University Press, 2013.
- Jambrek, Stanko**, *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu*, Zagreb: Srednja Europa, Biblijski institut, 2013.
- Marcus, James**, ur. *Second Read. Writers Look Back at Classic Works of Reportage*. Columbia University Press, 2012.
- Kaser, Karl**, *Slobodan seljak i vojnik : [povojačenje agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini (1535.-1881.)]. Sv. 1, Rana krajiška društva : (1545.-1754.)*, Zagreb: Naprijed, 1997.
- Kisić, Anica**, *Ex voto Adriatico: Zavjetne slike hrvatskih pomoraca od 16. do 19. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 2001.
- Klemm Miroslav**, *Planovi i vedute Varaždina od 14. do 19. stoljeća* (katalog izložbe), Varaždin: Gradski muzej Varaždin, 1984.
- Kopjar, Mario**, ur. *Sakralna baština Varaždina*, Varaždin: Varaždinska biskupija, 2016.
- Kriss-Rettenbeck, Lenz**, *Ex voto: Zeichen, Bild und Abbild im christlichen Votivbrauch*, Atlantis Verlag, Zürich, Freiburg 1972.
- Kruhek, Milan**, *Graditeljska baština Karlovačkog Pokuplja*, Karlovac: Matica hrvatska, 1993.
- Kunčić, Meri**, *Od pošasti sačuvaj nas! Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika. Primjer Splita i Trogira u XV. i XVI. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa, 2008.
- Lentić Kugli, Ivy**, *Historijska urbanistička cjelina grada Varaždina, doktorska disertacija*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1973.
- Lentić Kugli, Ivy**, *Varaždin-povijesna urbana cjelina grada*. Zagreb, 1977.
- Lentić Kugli, Ivy**, *Varaždinski graditelji i zidari 1700.-1850*. Zagreb, 1981.
- Lentić Kugli, Ivy**, *Zgrade varaždinske povijesne jezgre*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
- Horvat Levaj, Katarina, Ivana Reberski**, *Ludbreg. Ludbreška Podravina*, Zagreb: Institut za

povijest umjetnosti, 1997.

Horvat Levaj, Katarina, *Barokna arhitektura (Povijest umjetnosti u Hrvatskoj)*, Zagreb, Naklada Ljevak d.o.o., 2015.

Mullet, Michael A. *The Catholic Reformation*, London: Routledge, 1999.

Nestić, Jasmina, *Iluzionirani oltari XVIII. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske, doktorska disertacija*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014.

Piasek Gustav. *Zdravstvo Varaždina*. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu: Tonimir, 2003.

Porter, Roy. *Disease, medicine and society in England, 1550-1860*. Cambridge University Press, 1993.

Prijatelj Pavičić, Ivana, *Kroz Marijin ružićnjak*, Split: Književni krug, 1998.

Puhmajer, Petar, *Barokne palače u Varaždinu*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.,

Pyne, Stephen J., *Fire. A Brief History*, Seattle, London: University of Washington Press, 2001.

Ivanka Reberski, ur. *Krapinsko-zagorska županija: sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008.

Mirjana Repanić Braun, *Slikari, radionice, epigoni: spomenici štafelajnog slikarstva 17. i 18. stoljeća na području Krapinsko-zagorske županije = Pinters, workshops, epigons: easel painting of the 17th and 18th century in the Krapina-Zagorje District*, Gornja Stubica: Muzeji Hrvatskog zagorja, Muzej Seljačkih buna, 2000.

Mirjana Repanić-Braun, *Barokno slikarstvo u hrvatskoj franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 2004.

Petrić, Hrvoje, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*. Samobor; Zagreb: Meridijani; Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2012.

Safran, Linda. *The Medieval Salento. Art and Identity in Southern Italy*. University of Pennsylvania Press, 2014.

Slukan Altić Mirela, *Povijesni atlas gradova, sv. V*, Varaždin: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Državni arhiv u Varaždinu, 2008.

Szabo, Đuro, *Kroz Hrvatsko zagorje*. Zagreb, 1939.

Štefanec, Nataša, *Država ili ne: ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*, Zagreb: Srednja Europa, 2011.

Vanino, Miroslav, *Isusovci i hrvatski narod II*, Zagreb: Filozofski-teološki institut Družbe Isusove, 1987.

Vicelja-Matijašić, Marina. *Ikonologija. Kritički prikaz povijesti metode*. Rijeka, 2013.

Watts, Sheldon J. *Disease and Medicine in World History*. New York and London: Routledge Taylor and Francis Group, 2003.

Živić, Dražen, Ivana Žebec, *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*, Zagreb-Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2007.

Wrightson, Keith. *Ralph Taylor's Summer*. Yale University Press, 2011.

Nikola Žulj, gl. ur. *Križevačko i Kalničko prigorje. Umjetnost, arhitektura i krajolici*, Križevci: Veda, 2006.

ČLANCI U STRUČNIM ČASOPISIMA I RADOVI U ZBORNICIMA

Allemayer, Marie Louise, «Profane Hazard or Divine Judgement? Coping with Urban Fire in the 17th Century» U: *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, Vol. 32, No. 3 (121), *Historical Disaster Research. Concepts, Methods and Case Studies / Historische Katastrophenforschung. Begriffe, Konzepte und Fallbeispiele* (2007), str. 145-168.

Androić, Mirko, «Neke značajke razvoja Varaždina u XVIII. stoljeću» U: Andre Mohorovčić, ur., *Varaždinski zbornik 1181.-1981. (zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. povodom obilježavanja 800. godišnjice rada)*. Varaždin: tisak «Varteks, RO Tiskara (1983.), str. 209.-216.

Antauer, Đuro, «Aktivnost kirurga i razvoj kirurgije na području Varaždina od 15. do 19. stoljeća» U: Andre Mohorovčić, ur., *Varaždinski zbornik 1181.-1981. (zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. povodom obilježavanja 800. godišnjice rada)*. Varaždin: tisak «Varteks», RO Tiskara (1983.), str. 395-402.

Avery, H., «Plague churches, monuments and memorials» U: *Proceedings of the Royal Society of Medicine* 59 (2) (1966.), str. 110-116.

Doris Baričević, «Barokno kiparstvo: raskošni oltari i spomenici kugi» U: Vesna Kusin, Branka Šulc, ur. *Slavonija, Baranje i Srijem: vrela europske civilizacije*, sv. 2., Zagreb: Ministarstvo Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori (2009.), str. 367-379.

Barker, Sheila, «Poussin, Plague and Early Modern Medicine» U: *The Art Bulletin*, vol. 86, no. 4. (2004.), str. 659-689.

Barker, Sheila, «The making of a plague saint: Saint Sebastian's imagery and cult before the Counter-Reformation» U: Franco Mormando, Thomas Worcester, ur. *Piety and Plague: From Byzantium to the Baroque*, Truman State University Press (2007.), str. 90-127.

Bohlman, Philip H., «Pilgrimage, Politics, and the Musical Remapping of the New Europe» U: *Ethnomusicology*, Vol. 40, No. 3, *Special Issue: Music and Religion* (1996.), str. 375.-412.

- Bourdieu, Pierre**, «Social Space and Symbolic Power» U: *Sociological Theory*, Vol. 7, No. 1. (1989), str. 14-25.
- Budak, Neven**, «Gradske oligarhije u 17. stoljeću u sjeverozapadnoj Hrvatskoj» U: *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1988*, Zagreb (1995.), str. 89-109.
- Buklijaš, T.**, «Kuga: nastajanje identiteta bolesti», U: *Hrvatska revija*, god. 2, br. 2, Zagreb, (2002.)
- Burek, Višnja**, «Urbanistički razvoj varaždinskih suburbija tijekom 17. stoljeća» U: *Historia Varasdiensis: časopis za varaždinsku povjesnicu I* (2011), 87-114.
- Burek, Višnja**, «Društvene i ekonomske značajske varaždinskog gradskog plemstva u 17. stoljeću» U: *Historia Varasdiensis. Časopis za varaždinsku povjesnicu*, vol 2., no., 1. (2012.), str. 123-151.
- Carotti Oddasso, Adriana**, *Iconografia e culto* (Rosa, da Lima, vergine, santa), u: AA.VV., *Bibliotheca sanctorum*, sv. XI., IV. edizione, Roma, Cittànova editrice, 1998. [1968.]
- Cassar, Paul**, «Medical Votive Offerings in the Maltese Islands» U: *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 94, No. 1, (1964.), str. 23-29.
- Cvetnić, Sanja**, «Umjetnička baština Varaždina od renesanse do klasicizma u europskom kontekstu» U: Miroslav Šicel, ur., *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.*, Zagreb-Varaždin: Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU (2009.), str. 567-569.
- Cvetnić, Sanja**, «Između zavičajnog i europskog identiteta» U: *Hrvatska revija* 2, (2009.)
- Cvitanović, Đurđica**, «Samostanski kompleksi u povijesnoj jezgri Varaždina» U: *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin 16-17* (2006.) str. 173.-186.
- Damiš, Ivan**, «Prisutnost franjevac (ofm) i njihovo djelovanje u prošlosti Varaždina», U: Miroslav Šicel, ur., *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.* Zagreb Varaždin: Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU (2009.), str. 97-106.
- Damjanović, Dragan**, «Župna crkva Preslavnoga Imena Marijina u osječkom Donjem gradu: izgradnaj, stilsko rješenje, oprema» U: Ivan Jurić, gl. ur., *Tristo godina župne crkve Preslavnoga Imena Marijina povijesti Donjega grada (1714-2014): zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 300 godina crkve Preslavnoga Imena Marijina u Osijeku*, Osijek, Slavonski Brod: Župa Preslavnoga Imena Marijina, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje (2014.), str. 207-250.
- Dianteill, Erwin**, «Pierre Bourdieu and the sociology of religion: a central and peripheral concern» U: *Theory and Society*, vol. 31, no. 5/6, *Special Issue on The Sociology of Symbolic Power: A Special Issue In Memory of Pierre Bourdieu* (2003.), str. 529-549.

Dragić, Marko, «Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata.» U: *Nova prisutnost* 11 (2013.), str. 165-182.

Ewert, Ulf Christian, «Water, Public Hygiene and Fire Control in Medieval Towns: Facing Collective Goods. Problems while Ensuring the Quality of Life» U: *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, Vol. 32, No. 4 (122), *Neue Politische Ökonomie in der Geschichte / New Political Economy in History* (2007), str. 222-251.

Fergusson, Frances D., «St. Charles' Church, Vienna: The Iconography of Its Architecture» U: *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 29, No. 4 (1970.), str. 318-326.

Filić, Krešimir, «Varaždinski gradski suci (načelnici)» U: *Spomenica varaždinskog muzeja 1925-1935*, Varaždin: Izdanja muzealnog društva Varaždin, (1935.), str. 6-28.

Golec, Boris, «Kušne epidemije na Dolenjskem med izročilom in stvarnostjo» U: *Kronika, letnik* 49, številka 1/2 (2001.), str. 23-64.

Gordon M., Weiner, «The Demographic Effects of the Venetian Plagues of 1575-1577 and 1630-1631» U: *Genus*, vol 26., br 1-2 (1970.), str. 41-57.

Herkov, Zlatko, «Organizacija uprave grada Varaždina i njezin djelokrug od 15.-do 18. stoljeća» U: Andre Mohorovčić, ur., *Varaždinski zbornik 1181.-1981. (zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. povodom obilježavanja 800. godišnjice rada)*. Varaždin: tisak «Varteks», RO Tiskara (1983.), str. 219-232.

Howard, Deborah, «Venice between East and West: Marc'Antonio Barbaro and Palladio's Church of the Redentore» U: *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 62, No. 3 (2003.), str. 306-325.

Jelinčić, Zdravko, «Črna smrt v Gorici leta 1682. Iz dnevnika Ivana Marija Marušića.» U: *Kronika* št. 2. (1954.), str. 115.-121.

Korade Mijo, «Isusovci i pavlini u Varaždinu: prosvjetni, vjerski i kulturni doprinos», U: Miroslav Šicel, ur., *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009*. Zagreb-Varaždin: Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU (2009.), str. 122-128.

Korunek, Ma,rijana Blanda Matica, Željko Trstenjak, *Obnova palače Varaždinske županije s osvrtom na povijesni razvoj županije kao institucije*, U: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 33/34, 2009./2010.

Kunčić, Meri, «Utjecaj povijesnih zbivanja na kreiranje ikonografskih sadržaja zavjetnih slika. Primjer oltarne slike Bogorodica Zaštitnica iz crkve samostana sv. Ante na Poljudu u Splitu» U: *Croatica Christiana Periodica* vol 29., no. 55. (2005.), str. 61-78.

Kunčić, Meri, «Razvoj i značenje kulta sv. Sebastijana u dalmatinskim komunama u 15. i 16. stoljeću s posebnim obzirom na umjetničku produkciju» U: Ana Marinković, Trpimir Vedriš, ur.

- Hagiologija: kultovi u kontekstu, Zagreb: Leykam international (2008.), str. 141-159.
- Lentić Kugli, Ivy**, «Varaždinski slikar 18. stoljeća Josephus Sartori» U: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XVIII, br. 1.*, Zagreb (1969), str. 20-23.
- Lentić Kugli, Ivy**, «Prilozi za istraživanje varaždinskih «pictora» u 18. stoljeću» U: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XVIII, br. 3.*, Zagreb (1969), str. 3-12.
- Lentić Kugli, Ivy**, «Blasius Grueber pictor Varasdiensis» U: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XIX, br. 1-2.*, Zagreb (1970), str.13-20.
- Lentić Kugli, Ivy**, «Dvije votivne slike s motivom kuge iz druge pol. XVIII. stoljeća u Varaždinu» U: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. 20, br. 1.*, Zagreb (1971), str. 15-20.
- Lentić Kugli, Ivy**, «Crkvene klupe varaždinskog stolara Matije Sauera» U: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XX, br. 2.*, Zagreb (1971), str. 9-11.
- Lentić Kugli, Ivy**, «Jakob Erber – varaždinski zidarski majstor 18. stoljeća» U: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti, Vol 1. 18-19. No. 1.* (1976.), str. 101-108.
- Lentić Kugli, Ivy**, «Požar i njegove posljedice s naročitim osrtom na graditeljstvo Varaždina u XVIII. stoljeću» U: Andre Mohorovčić, ur., *Varaždinski zbornik 1181.-1981. (zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. povodom obilježavanja 800. godišnjice rada)*. Varaždin: tisak «Varteks», RO Tiskara (1983.), str. 199-208.
- Lentić Kugli, Ivy**, «Prilog istraživanju dokumentacije o pavlinskom (bivšem isusovačkom) sakralno samostanskom kompleksu u Varaždinu» U: AA.VV., *Isusovačka crkva i samostan u Varaždinu. Prilog istraživanju*, Zagreb, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske (1988.), str. 3-26.
- Liverani, Mariella**, *Iconografia* (Rosalia, patrona di Palermmo, santa), u: AA.VV., *Bibliotheca sanctorum*, sv. XI., IV. edizione, Roma, Cittànova editrice, 1998. [1968.]
- Lord, Evelyn**, «Black Horse of the Apocalypse and its Pale Rider» U: *The Great Plague. A People's History*. Yale University Press (2014.), str. 1-10.
- Laven, Mary**, «Encountering the Counter – Reformation» U: *Renaissance Quarterly vol 59. no. 3.* (2006.), str. 706-720.
- Lepovitz, Helena Waddy**, «The Religious Context of Crisis Resolution in the Votive Paintings of Catholic Europe» U: *Journal of Social History, Vol. 23, No. 4* (1990.), str. 755-782.
- Lukinović, Andrija**, «Gospa Jeruzalemska na Trškom Vrh» U: *Majka Božja Jeruzalemska na Trškom Vrh*, Zagreb: Glas Koncila (2011.), str. 13-40.
- Majer, Krasanka**, «Pil svetog Florijana u Legradu» U: *Kaj XLIII, Zagreb 1-2* (2010.), str. 119-134.

- Maniura, Robert**, «Ex Votos and Pious Performance» U: *Oxford Art Journal* vol 32., no. 3. *Mal'occhio: Looking Awry at the Renaissance Special Issue* (2009.), str. 411-425.
- Marshall, Louise**, «Manipulating the Sacred: Image and Plague in Renaissance Italy» U: *Renaissance Quarterly*, vol 47., no. 3. (1994.), str. 485-532.
- Mirković, Marija**, «Umjetnička strujanja u baroknom slikarstvu Varaždina» U: Andre Mohorovičić, ur., *Varaždinski zbornik 1181.-1981. (zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. povodom obilježavanja 800. godišnjice rada)*. Varaždin: tisak «Varteks», RO Tiskara (1983.), str. 339-348.
- Mirković, Marija**, *Oltar bl. Djevice Marije od Čudesa u Oštarijama*, u: AA.VV., *Beata Virgo de Miraculis. Štovanje Blažene Djevice Marije na području Gospićko-senjske biskupije*, Zagreb (2011.), str. 117 – 132.
- Mirković, Marija**, «Franjevački samostanski sklop u Varaždinu – povijesna studija» U: *Portal. Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda* 7 (2016.), str. 175-192.
- Ožanić Martina**, «Colossus Marianus i javna kamena skulptura u Varaždinu u XVII. i XVIII. stoljeću», U: Miroslav Šicel, ur., *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.*, Zagreb-Varaždin: Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU (2009.), str. 725-743.
- Obadić, Ivan**, «Reforma gradske uprave prema komisionalnom statutu grada Varaždina iz 1750. godine» U: Miroslav Šicel, ur., *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209.-2009.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*. Varaždin: HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin, Grad Varaždin, Varaždinska županija (2009.), str. 169-189.
- Patafta, Daniel**, «Protureformacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj» U: *Podravina Vol. 4., br. 8.* (2005.), str., 33-46.
- Patarino Jr, Vincent V.**, «The Religious Shipboard Culture of Sixteenth and Seventeenth-Century English Sailors» U: Cheryl A. Fury, ur. *The Social History of English Seamen, 1485-1649*, Boydell & Brewer, Boydell Press (2012.), str. 141-192.
- Petrić, Hrvoje**, «O požarima i urbanom okolišu slobodnih kraljevskih gradova Hrvatsko-slavonskog kraljevstva u ranome novom vijeku (Varaždin, Križevci, Koprivnica, Zagreb)» U: *Ekonomika i ekohistorija. Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, br. 5. (2009.), str. 158-191.
- Petrić, Hrvoje**, «Mikroorganizmi, epidemije i liječenje bolesti u Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji u 17. stoljeću i početkom 18. stoljeća» U: *Cris, god. XIV., br. 1* (2012.) 306-319.

- Petrinić, Josipa**, «Oltar sv. Filipa u kapeli sv. Fabijana i Sebastijana u Varaždinu» U: Miroslav Šicel, ur., *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209.-2009.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*. Varaždin: HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin, Grad Varaždin, Varaždinska županija (2009.), 705-713.
- Piasek, Gustav**, «Neki podaci o kugi u Varaždinu i okolici od XVI do XVIII stoljeća» U: *Godišnjak gradskog muzeja Varaždin*, br. 5 (1975.), str. 67-75.
- Piasek, Gustav**, «Zdravstvo Varaždina do konca 19. stoljeća» U: *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, vol. no. 6-7 (1994.), str. 213-272.
- Piasek, Gustav**, «Varaždinsko zdravstvo u 17. stoljeću» U: *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, br.55 (2004.), str. 25-34.
- Piasek, Gustav, Martina Piasek**, «Naziv magister u povijesti zdravstva» U: *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, vol 50., no.3. (1999.), str. 327-330.
- Piasek, Gustav, Martina Piasek**, «Tradicijska hospitala (ksenodohija) u Varaždinu» U: *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, vol. 57., no.4. (2006.), str. 459-468.
- Piasek, Gustav, Martina Piasek**, «Opažanja Ivana Krstitelja Lalanguea na tragu ideja moderne medicine rada u Hrvatskoj» U: *Radovi Zavoda za Znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 14-15 (2004), str. 31-37.
- Plejić Poje, Lahorka**, «Kako jedno zrcalo pričisto: Bartol Kašić i poslijetridentska prozna hagiografija» U: Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, ur. *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, Zagreb: Matica hrvatska, KBF, FFDI (2016.), str. 363-376.
- Puglisi, Catherine R**, «Guido Reni's Pallione del Voto and the Plague of 1630» U: *The Art Bulletin*, Vol. 77, No. 3 (1995.), str. 402-412.
- Puhmajer, Petar**, «Zgrada Zakmardijeva sjemeništa u Varaždinu – projekt, izgradnja, tipologija» U: *Peristil*, 54 (2011.), str. 151-160.
- Skenderović, Robert**, «Epidemije kuge 1739. i 1795.» U: Vesna Kusin, Branka Šulc, ur. *Slavonija, Baranje i Srijem: vrela europske civilizacije*, sv. 1., Zagreb: Ministarstvo Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori (2009.), 307-313.
- Slukan Altić, Mirela**, «Razvoj i gradnja Varaždina u 16. stoljeću» U: *Podravina* Vol. 7., br. 14 (2008.), str. 75-88.
- Slack, Paul**, «The Disappereance of Plague: An Alternative View» U: *The Economic History Review, New Series*, vol 34., no. 3. (1981.), str. 469-476.
- Stančić-Demori, Zoraida**, *Uvod u posttridentsku zavjetnu sliku u Dalmaciji uz prijedlog za Sante Perandu* U: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 33, Prijatelj zbornik 2* (1992.), str. 165-207.

Swartz, David, «Bridging the Study of Culture and Religion: Pierre Bourdieu's Political Economy of Symbolic Power» U: *Sociology of Religion*, vol. 57., No.1., *Special Issue: Sociology of culture and Sociology of Religion* (1996.), str. 71-85.

Trstenjak, Tonči, «Hrvatski katekizmi u razdoblju tridentske obnove XVI. stoljeće» U: *Obnovljeni život* (2014.), str. 339–353.

Umek, Ema, «Kuga na Štajerskem v letih 1679-1683» U: *Kronika, letnik 6, številka 2* (1958.), str. 80-84.

Verter, Bradford, «Spiritual Capital: Theorizing Religion with Bourdieu against Bourdieu» U: *Sociological Theory*, Vol. 21, No. 2 (2003.), str. 150-174.

Vrišer, Sergej, «Vezi med baročnimi kiparji Štajerske in Varaždinom», U: Andre Mohorovičić, ur., *Varaždinski zbornik 1181.-1981.*, Varaždin: JAZU i Skupština Općine Varaždin, (1983.), str. 437-440.

INTERNETSKE STRANICE

Hrvatski leksikon: <http://www.hrleksikon.info/definicija/zavjet.html>

(Datum posjete: 12.2.2016.)

Hrvatski jezični portal: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f151WBR7

(Datum posjete: 12.2.2016.)

Catholic encyclopedia: Chapel: <http://www.newadvent.org/cathen/03574b.htm>

(Datum posjete 5.listopad 2016.)

Catholic encyclopedia: St. Charles Borromeo: <http://www.newadvent.org/cathen/03619a.htm>

(Datum posjete 2.11.2016.)

Enciklopedija.hr: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35854>

(Datum posjete 2. ožujak, 2017.)

Britannica: <https://www.britannica.com/topic/Acta-Sanctorum>

(Datum posjete 2. ožujak, 2017.)

Catholic encyclopedia: St. Barbara: <http://www.newadvent.org/cathen/02284d.htm>

(Datum posjete: 13.12.2016.)

Catholic encyclopedia: St. Lucy: <http://www.newadvent.org/cathen/09414a.htm>

(Datum posjete: 13.12.2016.)

Martyrologium Romanum: <http://www.liturgialatina.org/martyrologium/11.htm>

(Datum posjete: 9. ožujak 2017.)

Web Gallery of Art: <http://www.wga.hu/index1.html>

(Datum posjete 1.9.2017.)

PESSCA: <https://colonialart.org/artworks/2060A/view>

(Datum posjete 1.9.2017.)

Župa sv. Fabijana i Sebastijana: <http://www.zupa-fis.hr/hr/zupa/povijest/>

(Datum posjete: 10.9.2017.)

Registar kulturnih dobara RH: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=31>

(Datum posjete 1.9.2017.)

Službene stranice grada Ogulina:

<http://www.ogulin.hr/kultura-2/sakralni-objekti/ogulin/kapela-sv-roka>

(Datum posjete 1.9.2017.)

Summary

In the period between 1665. and 1715., there were erected three votive churches in a town of Varaždin; fire chapel of St. Florian, plague chapel of Saints Fabian and Sebastian, and chapel of St. Roch, also a plague chapel. All three chapels were built during times of great catastrophes (fire and epidemics of plague) that had an impact on the whole city and in many ways affected the lives of people. This thesis attempts to interpret these vocations, primarily by emphasizing the extraordinary influence of the religious sphere on everyday, political, social and economic life of the city community. In addition, thesis provides an overview of all known votive churches on the territory of Croatia, which leads to conclusion of the uniqueness of the city of Varaždin as a city with multiple votive churches constructed in an exceptionally short period of only sixty years. Also, this thesis gives a first comprehensive evaluation of the heritage of votive churches of Varaždin. Finally, this paper is an attempt to create a model for interdisciplinary research of the phenomena of vocation and artistic heritage.

KEY WORDS: plague, fire, Saints Fabian and Sebastian, St. Florian, St. Roch, votive churches